

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**KIRGIZIŞTANDA ÜRKÜN OLAYI VE OLAYIN
TÜRKİŞTANDAKİ YANKILARI**

(YÜKŞEK LİŞANS TEZİ)

Emrah BAYRAKDAR

DANIŞMAN

Prof.Dr. OLZHABAİ KARATAEV

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRGIZİSTANDA ÜRKÜN OLAYI VE OLAYIN
TÜRKİSTANDAKİ YANKILARI

Emrah BAYRAKDAR

Danışman	Prof. Dr. Olzhobai KARATAEV
Jüri Üyesi	Prof. Dr. İsmet ÜZEN
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ

KASTAMONU-2019

TEZ ONAYI

Emrah BAYRAKDAR tarafından hazırlanan “**Kırgızistan’da Ürkün Olayı ve Olayın Türkistan’daki Yankıları**” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği / oy çokluğu** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof.Dr. Olzhobai KARATAEV
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi: Prof.Dr. İsmet ÜZEN
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Jüri Üyesi: Doç.Dr. Ercan ÇELEBİ
Kastamonu Üniversitesi

09/09/2019

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Emrah BAYRAKDAR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**KIRGIZİSTANDA ÜRKÜN OLAYI VE OLAYIN TÜRKİSTANDAKİ
YANKILARI**

Emrah BAYRAKDAR

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. Olzhobai KARATAEV

Kırgızlar, kadim Türk boylarından birisidir. Milattan önceki devirlerde kendi devletlerini kurmuşlardır. Kırgızlar tarihi süreçte siyasi otorite boşluğundan faydalanarak her ne kadar kendi devletlerini kurmaya çalışsalar da Hunların, Göktürklerin, Uygurların, Moğolların, Timurluların ve Rusların hâkimiyeti altında yaşamaktan kurtulamamışlardır.

I. Petro zamanında Çarlık Rusya'sının uluslararası politikası şekillenmiştir. Bu politikaların ana hedefi Rusya'nın sıcak denizlere inmek istemesi ve dünya siyasetine dâhil olmak istemesidir. Bu amaç ile Ruslar yayılcı ve sömürgeci politikaları gereği dikkatlerini Orta Asya'ya çevirmişler. XIX. yüzyılın ikinci yarısı Çarlık Rusya'sı Hokand Hanlığını işgal etmiş ve Kırgızlarda Rus hâkimiyetine girmiştir. Rusya'nın bölgeyi tamamen işgali XIX. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur.

Rusların bölgeyi işgali ve yerli halka zulümleri neticesinde yönetime karşı yerli halk tarafından zaman zaman ayaklanmalar olmuştur. Bu ayaklanmaların en önemlisi ise çalışmamıza konu olan 1916 yılında ki isyandır. Ayaklanmanın başlamasında etkili olan neden Çar II. Nikola'nın 25 Haziran 1916 yılında çıkardığı fermanla Orta Asya Türklerinden cephe gerisinde çalıştırmak üzere işçi talep etmesiydi. Yerli halk Rus esaretine girdiği günden beri baskı, zulüm ve sömürüye maruz kalmış, birde buna işçi talebi eklenince halkın ayaklanma kaçınılmaz olmuştu. Ayaklanma ilk olarak 4 Temmuz'da Hocent'te başlamış, sonrasında büyüyerek Yedi Su, Issık Göl, Bişkek, Yarkent gibi bölgelere de yayılmıştır. Krupotkinin bölgeye genel vali olarak atanması ile birlikte ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Kayıtlar 300 000'den fazla Kırgız'ın olaylar neticesinde öldürüldüğünü, çoğunun cezalandırılarak sürgün edildiğini ve topraklarını müsadere edildiğini aktarmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kırgızlar, Çarlık Rusya, 1916 Ayaklanması, Soykırım
2019, sayfa:90

ABSTRACT

Master Thesis

REBELLION IN KYRGYZSTAN AND THE WAKE OF THE REBELLION IN TURKISTAN

Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of History

Supervisor: Prof.Dr. Olzhobai KARATAEV

The Kyrgyz are one of the ancient Turkish tribes. They established their own state in the period before Christ. Although the Kyrgyz tried to establish their own states by making use of the political authority gap in the historical process, they could not survive under the rule of Huns, Gokturks, Uighurs, Mongols, Timurids and Russians.

During Tsar I. Petro, the international policy of Tsarist Russia was shaped. The main objective of these policies is that Russia wants to go to the hot seas and wants to get involved in world politics. For this purpose, the Russians turned their attention to Central Asia due to their expansionist and colonial policies. In the second half of the 20th century, Tsarist Russia occupied the Khanate of Hokand and entered the Russian rule in the Kyrgyz. Russia completely occupied the region XIX. century towards the end.

As a result of the Russian occupation of the region and the persecution of the indigenous people, there were occasional rebellions against the government by the indigenous people. The most important of these rebellions is the rebellion in 1916 which is the subject of our study. The reason why the rebellion began was Tsar II. It was Nikola's order on 25 June 1916 to demand workers from the Central Asian Turks to work behind the front. Indigenous people have been subjected to oppression, oppression and exploitation since the day of Russian captivity, and when the demand for workers was added to it, the people's rebellion became inevitable. The rebellion first began on July 4 in Hocent, and then expanded to areas such as Yedi Su, Issik Göl, Bishkek and Yarkent. The records indicate that more than 300 000 Kyrgyz people were killed as a result of the rebellion, most of them were punished and exiled and their land was confiscated.

Key words: Kyrgyz, Tsarist Russia, 1916 Uprising, Genocid,

2019, page: 90

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada 1916 olayının daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmamızda Kırgız Türklerinin siyasi, içtimai ve kültürel yönleri hakkında bilgiler verilmiştir. Kırgızların kökenini, Kırgız isminin nereden geldiği, tarihi süreçte hangi coğrafyalarda varlıklarını sürdürdükleri ve hangi devletler tarafından idare edildiklerinden bahsedilmeye çalışılmıştır. Ayrıca geçim kaynakları, ekonomik durumları ve kültürel yönleri de aktarılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Kırgızlar var olduklarından beri başta Büyük Hun imparatorluğu olmak üzere, Göktürkler, Uygurlar, Moğollar, Timurlular ve Ruslar gibi önemli devletinin himayesi altında varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar kendi devletlerini kurmaya çalışsalar da kurdukları devletler uzun soluklu olmamış, güçlü devletlerin işgaline maruz kalmışlardır. Rus işgali diğer işgallerden farklı olarak Kırgızları etnik ve ekonomik yönden etkilemiştir. Çünkü Ruslar Kırgız topraklarını işgalle birlikte bölgeye Rus halkları iskan ederek bölgenin demografik yapısında değişikliğe neden olmuştur. Ayrıca bölgenin ekonomik kaynaklarını da kontrol ederek yerli halkı ekonomik zor duruma düşürmüşlerdir.

Yine 1916 yılında yaşanan bu elem hadisenin anlaşılabilmesi için Rus Tarihi hakkında genel bilgi vermeyi uygun gördük. Çünkü Knez Devleti olarak ortaya çıkan Ruslar tarihi süreçte bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte dünya siyasetindeki yerini alabilmek adına yayılmacı ve sömürgeci politikalar uygulamıştır. I. Petro ile birlikte başlayan bu politika dünya siyasetinde söz sahibi olabilmek için sıcak denizlere inme gayesi, zamanla sömürü yarışına dönüşmüş; İngiltere, Fransa Devletleri gibi Ruslarda değerli maden ve enerji kaynaklarının olduğu bölgelere yönelmiştir. Orta Asya bu konuda son derece zengindi. Bu nedenle Ruslar; Kırgız, Kazak, Özbek ve bölgede yaşayan diğer unsurları sömürgeleştirmeye çalışmakla beraber bölgenin demografik yapısını değiştirmeyi de amaçlamıştır. Bu doğrultuda Orta Asya politikaları neticesinde yapmış olduğu faaliyetler genel olarak anlatılmaya çalışılarak 1916 yılında ki ayaklanmanın bir anda ortaya çıkan bir olay olmadığı, Rusya'nın bölgedeki yerli Türk unsura uyguladığı baskı, zulüm ve sömürü politikalarının tezahürü olarak bir birikim sonucu ortaya çıktığı anlaşılacaktır.

Emperyalist devletlerin dünya politikasında uygulamış oldukları sömürü yarışı neticesinde çıkarları ters düşen devletlerarasında kutuplaşmalar başlamıştı. Çıkarları kesişen devletler itilaf ve ittifak grupları oluşturmuşlardı. Bundan ötürü 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamıştı. Bu savaşta İngiltere ve Fransa gibi devletlerle aynı grupta yer alan Çarlık Rusya'sı birçok cephede savaşmaya başlamış ve fazlaca asker kaybına uğramıştı. 1916 yılına gelindiğinde Rusların asker kaybını Orta Asya da bulunan Türk unsurdan talep etmesi, bunun yanı sıra zaten sürekli baskı altında tutulan sömürülen Kırgız halkların ayaklanmasına neden olmuştur.

Rusların uygulamış olduğu emperyalist politikalarından sadece Kırgızlar değil bölgede var olan Kazak, Özbek gibi diğer Türk unsurları da etkilemiştir. Bu kapsam da ayaklanmaya sadece Kırgızlar müdahil olmayıp; Kazak, Özbek, Hazar ötesinde ki Türkmenler ve Uygurlarda da müdahil olmuşlardır. Çünkü Ruslar cephe gerisinde çalıştıracakları işçileri sadece Kırgız Türklerinden değil Türkistan ve Bozkır Genel Valiliği adı altında bulunan halklardan talep etmiştir.

Tez çalışmamda danışman hocam sayın Prof.Dr. Olzhobai KARATAEV'e, yine benden yardımlarını, desteklerini esirgemeyen, gerek akademik gerek sosyal tecrübelini paylaşan sayın hocalarım Tarih Bölüm Başkanımız Doç.Dr.Ercan ÇELEBİ'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BOSTANCI'ya, mesaisinden fedakarlık ederek bana yardımcı olan mesai arkadaşım Faruk KÜÇÜKÇENE'ye ve beni bu zamana kadar büyütüp yetiştiren her zaman arkamda duran babam Murat BAYRAKDAR ve annem Neziha BAYRAKDAR'a sonsuz teşekkürler ederim.

Emrah BAYRAKDAR

Kastamonu, Eylül, 2019

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
1. KIRGIZİSTAN VE KIRGIZLAR	4
1.1. İklim	5
1.2. Ekonomi	5
1.3. Yeraltı Zenginlikleri ve Enerji	6
1.4. Nüfus	6
1.5. Eğitim ve Kültür.....	7
1.6. Din.....	8
1.7. Kırgız İsminin Kökeni ve Efsaneleri.....	8
1.8. Kırgız Türklerinin Kısa Tarihi	14
2. RUSLARIN ORTA ASYA POLİTİKASI VE 1916 AYAKLANMASINA GİDEN SÜREÇ	17
II. BÖLÜM	24
3. 1916 YILI KIRGIZİSTANDA ÜRKÜN AYAKLANMASI	24
3.1. Ayaklanmanın Sebepleri	24
3.2. Ayaklanmanın Başlaması.....	32
3.3. Ayaklanmanın Bastırılması ve Sonucu	38
4. TÜRKİSTAN'IN DİĞER BÖLGELERİNDE AYAKLANMALAR	47
4.1. Kazakistan'da Ayaklanma	48
4.2. Özbekistan'da Ayaklanma	53
4.3. Hazar Ötesinde Ayaklanma	56
4.4. Ayaklanmalara Uygurların Katılımı	58
SONUÇ	59
KAYNAKÇA	64
EKLER	71

ÖZGEÇMİŞ..... 78

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.tz: Adı geçen tez

Bkz: Bakınız

C: Cilt

ev: Çeviren

Edt: Editör

s: Sayfa

S: Sayı

y.y. Yayın Yeri Yok

vd: Ve Diğerleri

vb: Ve Benzeri

T.T.K.: Türk Tarih Kurumu Yayınları

T.D.V.: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

A..S.B.F.D.: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi

A..T.A.E.D.: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

GİRİŞ

Kırgızistan Orta Asya Türk Devletlerden birisidir. Orta Asya topraklarında süregelmiş kadim Kırgız Türkleri M.Ö. 5-6. yüzyıldan beri bu coğrafyada yaşamlarını devam ettirmektedir. İlk Kırgız topluluğunun Yenisey civarında boylar şeklinde göçebe bir hayat sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Sonrasında orta çağda meydana gelen birçok savaş ve diğer olaylardan sonra Kırgız topluluğunun yaşamlarını devam ettirebilmek için farklı topraklara göç etmişler özellikle Moğolların baskısıyla günümüz Kırgızistan topraklarına varana kadar güneye yavaştan yerleşmeye başlamışlardır. Kırgızlar bugün ki yurtlarını tanrının kendilerine bir armağanı olarak görmektedirler.

Kırgızlar 18. yüzyılın başlarında Orta Asya'nın en çok nüfusunu oluşturmaktaydılar. Yayılmacı ve sömürgeci politika izleyen Çarlık Rusya'sı Orta Asya topraklarına doğru ilerlemeye başlayarak Kırgızistan coğrafyasını Rusya'nın sömürgesi haline getirmiştir. Buralarda yeni idari birimler oluşturarak bölgenin Rus idaresinde kalıcılığını tesis etmiştir. Bunun yanı sıra Kırgız topraklarına Rus göçmenleri yerleştirerek bölgenin etnolojik yapısını da değiştirme amacı gütmüştür. Bu amaçla yerli halkı ya sürgün etmiş ya da öldürmüştür. Onlardan kalan arazileri de Rus göçmenlere verip mallarını müsadere etmiştir. 1.Dünya Savaşının başlamasıyla çok sayıda cephede savaşmak zorunda kalan Rusya; Çanakkale Zaferi neticesinde İngiltere ve Fransa'dan beklediği yardımı alamamış ve Almanlara karşı zor durumda kalmıştır. Bu nedenle Çar II. Nikola cephe gerisi işlerde çalıştırılmak ve Rus birliklerine yardımcı olunması amacıyla Orta Asya'da bulunan Türk unsurlardan insan almak istemiştir. Zaten yıllarca toprakları ellerinden alınan vergilerle belleri bükülen Türkler Çar'ın bu isteğine karşı gelerek ayaklanmışlardır.

Çalışmada, Kırgız Türklerinin topraklarının Çarlık Rusya'sı tarafından işgalinden 1916 yılına varıncaya kadar Rus politikaları neticesi yaşamış oldukları sıkıntılar ve Çarlık Rusya'sının bu politikalarına dayanamayarak topyekün ayaklanmaları hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada evvela günümüz Kırgızistan'ı hakkında bilgiler verilmiştir. Akabinde Kırgız adının anlamı ve kökeni hakkında bilgi verilerek tarihi süreç içerisinde Kırgız Türklerinin hangi bölgelerde yaşadıkları, diğer devletlerle olan münasebetleri anlatılmıştır. Sonrasında 1916 olayına sebep olan Rusya'nın kısaca tarihi anlatılıp, Orta Asya politikaları hakkında bilgiler verilerek 1916 yılındaki olayın meydana gelme süreci anlatılmıştır. Rahat ve huzurun olduğu topluluk veya ülkelerde durduk yere herhangi bir ayaklanma meydana gelmez. Ayaklanmanın meydana gelebilmesi için süreç içerisinde bazı dinamiklerin oluşması gerekmektedir. Bu nedenle Çarlık Rusya'sının bölge üzerinde gütmüş olduğu amaç ve uygulamış olduğu politikalar neticesinde ayaklanma yaşanmıştır. Rusya ve politikaları hakkında bilgiler verildikten sonra ayaklanmada maddi ve manevi en çok zararı gören Kırgız Türklerinin Ürkün adını verdiği bu olayın Kırgızistan boyutu ele alınmıştır. Esasen ayaklanma Türkistan'da yaşayan Kazak, Özbek ve Uygur gibi Türk topluluklarını da etkilemiştir. Bu nedenle çalışmanın son kısmında bu topluluklarda ki ayaklanmalar anlatılmaya çalışılmıştır. Öyle ki ilk ayaklananlar Kırgızlar değil 4 Temmuz'da Semerkant bölgesine bağlı Hocent şehrinde ki Özbekler olmuştur.¹

Bilindiği üzere 1. Dünya Savaşında özellikle Almanya ve Osmanlı Devleti ile karşı karşıya olan Çarlık Rusya'sı bu savaşta birçok cephede savaşmıştır. Osmanlı ve Almanya gibi devletlerin Çarlık Rusya'sında karışıklık çıkarmak için ajanlar göndermesinden ötürü bu ayaklanmanın meydana geldiği belirtilmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili az sayıda çalışmalara ek olarak ayaklanmaya sebep dış kaynaklı bir etkenin olup olmadığı tartışılmıştır. Olay hakkındaki kaynakların Rusça olması çalışmayı sınırlandırmıştır. Çünkü Rusçadan Türkçeye çeviri esnasında çeviri merkezlerinden ve Rusça bilenlerden yardım alınması biraz meşakkatli olmuştur. Ayrıca çoğu şahıs ve yer isimlerinin çeviriler esnasında telaffuzu bir başka zorluğu oluşturmaktadır.

Çalışma esnasında birinci el kaynaklardan, tetkik eserlerden ilgili tez ve makalelerden akademik metodlar kullanılarak yararlanılmaya çalışılmıştır. Birinci el kaynak mahiyetinde olan olayı bizzat yaşayan Kırgız yazar Mukay ELEBAYEV' in Mayramgül Dıykanbayeva tarafından Türkçeye tercüme edilen Uzun Yol adlı

¹ Richard Pierce, **Russian Central Asia 1867-1917 A Study in Colonial Rule**, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.1960, s271

eserinden faydalanılmıştır. Yine olayla ilgili arşiv belgelerinden bilgiler veren Baktıbek MAKSÜTOV'un İbrahim Türkhan tarafında tercüme ederek hazırladığı Ürkün Kızıl Katliam isimli çalışmadan yararlanılmıştır. Bununla birlikte olaya tanıklık eden Adil Hikmet Bey'in Asya'da Beş Türk isimli eserinden, yine olay döneminde Duma üyesi Mustafa ÇOKAY'ın hayatının anlatıldığı eserden, Kars birinci dönem milletvekili Fahreddin Erdoğan ayaklanma yıllarında bölgede bulunmuş ve buradaki faaliyetlerini, gördüklerini bahsetmiş olduğu Türk Ellerde Hatıralarım isimli eserinden yararlanmayı uygun gördük. Bunların yanı sıra internet ortamı kütüphanelerden sağlanan Rusça eserler, danışman hocam tarafından temin edilen ve kaynakça kısmında da belirtilen olayla ilgili belge materyallerin toplandığı eserlerin konuyla ilgili kısımları gerek çeviri merkezleri gerekse Kastamonu Üniversitesinde öğrenim gören Kırgızistanlı öğrenci arkadaşların yardımları neticesinde tercüme ettirilerek çalışmada faydalanılmıştır.

I. BÖLÜM

1. KIRGIZİSTAN VE KIRGIZLAR

Orta Asya Türk Devletlerden birisi olan Kırgızistan kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneyde Tacikistan, güneydoğu ve doğuda Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) ile çevrilidir. Resmi adı Kırgız Cumhuriyeti, resmi dili Kırgız Türkçesi olan ülkenin yüzölçümü 198.500 km², başşehri özel yönetim statüsüne sahip 793.100(2001 tah.) nüfuslu Bişkek (Frunze) ve ikinci büyük şehri Oş tur (217.000). Çuy, Işık Göl, Oş, Talaş, Celalabad, Narin ve Batken idari bölgelere ayrılmıştır.²

Devletin başşehri Bişkek'tir. Şehrin ismi ile efsaneye göre 1766 da Kazak Han'ı Abılay'a kahramanca karşı çıkan Kırgız kahramanı Pişpek, ölümünden sonra bu bölgeye defnedilmiş ve Hokand Hanlığı'na bağlı olan bu kahraman adına hitaben Pişpek isimli bir kale yaptırılmıştır. Diğer bir rivayet ise; Pişkuh ya da Şanlı Şehir diye zikredilmesi Tanrı dağlarının zirvelerinden birine Pişkek'in defnedilmesinin sonucudur. Bu yüksek yerde ki mezarın Kırgızlar tarafından kutsal bir mekân kabul görülmesi önemini artırmıştır. Rus kaynaklarında ise Bişkek ismi ilk kez 1847 de bir raporda Pişpek olarak bahsedilmiş ve 1936'ya kadar da bu isimle anılmıştır.³

Tanrı Dağları (Tien- Şan) eteklerinin bir kısmını teşkil eden Çuy, Talas ile Fergana vadileri bu ülkede yer alır.⁴ Yükseltisi fazla bir ülke olan Kırgızistan da çeşitli göller meydana gelmiştir. Bu göllerden ön önemlisi dünya da ki en büyük krater göllerden birisi olan Issık Gölüdür. Issık Kөл,702 m. derinliktedir ve büyük su rezervine sahiptir. Son Kөл , Çatır Kөл diğer büyük gölleri ülkenin diğer önemli gölleridir. Ülke nehirlerin en önemli olanları ise şunlardır; Narn Irmağı, Tar Irmağı, Kurşab Irmağı,

² Erdoğan Akkan, "Kırgızistan", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2002. s. 441

³İsmail Türkoğlu, "Kırgızlar", İslam Ansiklopedisi. 02.03.2018 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizlar> adresinden erişilmiştir.

⁴ Mehmet Saray, Kırgız Türkleri Tarihi, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993, s.7.

Kızıl su, Aksu Irmağı, Aksay Kakşul, Mucun Irmağı, Çu Irmağı ve Talas Irmakları örnek gösterilebilir.⁵

Kırgızistan beş idari ve coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Bahse konu bölgeler; Bişkek, Issık Köl, Tanrı Dağları (Ti-en Şan) Celalabad ve Oştur. İdari ve coğrafi yönden olduğu gibi iktisadi bakımından da ülke bölgelere ayrılmıştır. Bu iktisadi bölgeler ise şunlardır;

- Fergana: Ülkenin %42'lik nüfusunu barındırır. Burası pamuk, ziraat ve hayvan üretiminde ilk sıralarda yer alır.
- Çu ve Kebin vadileri ile Alatav eteklerinde ziraat ve hayvan üretimi yapılmaktadır.
- Yine Talas vadisi ziraat faaliyetleri ve hayvancılık yönünden başta yer alan bölgelerden birisidir.
- Aynı şekilde Issık Göl Havzası da hayvancılık, hardal, afyon gibi ürünlerde önemli tarım merkezidir. Tanrı dağlarının olduğu kısımlarda hayvancılık alanında ilerlemiştir.⁶

1.1. İklim

Kırgızistan matematik ve özel konumu neticesinde sert karasal iklime sahip olduğu için yağış bakımından son derece fakirdir⁷. Lakin dağlara yağın karların erimesinden dolayı meydana gelen ırmaklar ve akarsular irili ufaklı oluşan göller meydana gelmiştir. Yaz-kış gece gündüz arasında ki sıcaklık farkı çok fazla olduğu için bitki örtüsü de çok değişkenli yapıdadır.

1.2. Ekonomi

Kırgız devletinin ekonomik gelir kaynağı hayvancılık olmakla beraber tarım, sanayi ve enerjide önemli ekonomik kaynaklarıdır. Ülke hayvancılığa elverişli olduğu için

⁵ Akkan, a.g.e, s.441-445

⁶ Akkan, a.g.e, s.441-442.

⁷ Akkan, a.g.e, s.441-445.

en önemli geçim kaynaklarıdır. Çok fazla sayıda küçükbaş ve büyükbaş hayvan mevcuttur. Dışarıya hayvanlardan elde edilen et ve süt gıdaları ve deri yün vs bunlar başka ülkelere ihraç edilmektedir. Hayvancılıktan sonra gelir kaynağı tarımdır. Pamuk, tütün, buğday, şeker pancarı, kenevir, üzüm, mısır, meyve ve sebzeler üretilmektedir. Gıda sanayisi oldukça gelişmiş hatta konservecilikte dağılan SSCB ülkeleri arasında dördüncü sırayı alır. Bişkek, Oş, Tokmak, Ribaçiye, Prejevalsk gibi şehirler konserve fabrikalarının bulunduğu şehirlerdir.⁸

1.3. Yer altı Zenginlikleri ve Enerji

Kırgızistan'ın başlıca yer altı zenginlikleri doğalgaz, ham petrol, ham çelik, kömür, cıva, çinko kalay vs. gibi değerli kaynaklardır. Ülkede göller ve akarsular üzerinde kurulan hidroelektrik santrallerinden elektrik enerjisi üretilmektedir. (ortalama 165 - 175 milyar Kw⁹). Kırgız devleti bu enerjiden kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra komşu ülkelere ihraç etmektedir. Ağır sanayi o kadar gelişme göstermemiştir. Dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olan Kırgızistan yükte hafif paha da ağır getiri kaynaklarında ilerleme göstermiştir.

1.4. Nüfus

Kırgızistan coğrafi stratejik bakımından bulunduğu konumla ilgili önemli bir yere sahiptir. Tarihi süreçte Kırgız topraklarında Rus istilasını gerçekleştirmiş olup bu verimli topraklara Rus göçmenler yerleştirilmiştir. Kırgız topraklarından önemli sayıda Rus halkı bulunmaktadır. Afgan ve D. Türkistan halkı da Kırgız topraklarında yaşamlarını sürdürmektedir. Karakol bölgesi, Bişkek, Evliya Atanın bir kısmı, Namangan ile Andican'ın önemli kısımları, Fergana ve Hokand'ın bazı bölgeleri ile Oş ve Pamirin kuzeyi ülkenin yoğun nüfuslu bölgelerini teşkil etmektedir.¹⁰

⁸Nadir Devlet, **Çağdaş Türk Dünyası**. M.Ü. F.E.F, İstanbul 1989. s.196.

⁹Saray, a.g.e, s.7.

¹⁰Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, (Çev: Abdülkadir Sadak), Otağ Yayınları, İstanbul 1975, s.62.

1.5. Eğitim ve Kültür

Eski Türk geleneğine bağlı olarak Kırgız halkı göçebe bir topluluktur. Kışlak ve yaylak olmak üzere mesken edindikleri yerler bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki eğitim hayatları pek ilerleme göstermemiştir¹¹. Eğitiminde geri kalmalarının başka ve önemli sebebi de tarihi süreçte Kırgız ülkesine yapılan Rus baskınları nedeniyle istedikleri eğitim ve öğretimin yapılamamasıdır.

Yazı dili Kırgız Türkçesidir. Türk destan edebiyatının en güzel örneklerini Kırgız destanları oluşturmaktadır. Buna en güzel örnek Manas'ın kahramanlıklarının ve islami öğelerin anlatıldığı 11 454 mısradan oluşan Manas destanını gösterebiliriz. Kırgızlar On İki Hayvanlı Türk takvimini kullanmışlar. Aynı zamanda bu takvimin icat edenlerdir.¹² Kırgız Devleti kendilerine ait kitabeleri Uygur Devletini yıktıktan sonra dikmişlerdir. Ne yazık ki bu kitabeler Çin Devletinin sınırları içerisinde kaldığı için ve ortaya çıkmasına izin verilmemesinden dolayı Kırgız Devleti en önemli yazılı kaynaklarından yararlanamamışlardır. Kırgız halkı Rusların Bolşevik ihtilalinden önce yazılı kaynaklara sahiptiler. Kırgızların az sayı da şair, yazar ve bilim adamları Rus baskı ve zulmüne rağmen eserler ortaya çıkarmayı başarmışlardır. Bu yazarların ortaya koymuş oldukları eserleri Kırgız araştırmacılar günümüze taşımaktadır.

Kırgız yazarlar Sovyet zamanlarının ilk başlarından da çalışmalarına devam etmişlerdi. 1916 yılında meydana gelen olayları kaleme almışlardır. Ruslar karşında zulme uğradıklarını hiç çekinmeden yazıya dökmüşlerdir. Tokombay, Turus Bek, Sadık Bek, Mukay Elebayev¹³ gibi isimler Kırgız Türklerinin milli kültür ve değerini oluşturmaktadır. Ayrıca Cengiz Aytmotov eserleriyle Kırgız edebiyatının önde gelen isimleri arasındadır.

Yapılan araştırmalarda Kırgız tarihinde insan kaybına sebep olan olaylardan ilki XVI-XVII. yüzyıllarda meydana gelen Kalmuk (Oyrat) istilası, diğeri ise 1916 yılında zuhur eden ayaklanmadır. Her iki olay da halkı derinden etkilemiş; nesillere

¹¹Mehmet Saray, "Kırgızistan Tarihi", **İslam Ansiklopedisi**, C.25, T.D.V., Ankara 2002, s.442-443.

¹² V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, (Yayına hazırlayan: Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s.15.

¹³ 1906 yılında dünyaya gelen Mukay Elebayev bizzat 1916 olaylarını yaşamış ve bunları Uzun Yol isimli romanında anlatmıştır.

anlatılmış ve edebiyata yansımıştır. Kalmukların sebep olduğu bu durum destanlarda (Manas, Kurmanbek, vs.) dile getirilmiş ve halkın hafızasında saklanmıştır. 1916 yılındaki Ruslara karşı direnişi özellikle şiir ve romanlarda anlatılmıştır. Kırgız edebiyatında bu ayaklanmaya Ürkün adı verilmektedir.

1.6. Din

Kırgızlar Müslüman bir halktır. İslamiyet günümüz Kırgızistan'dan başlayıp Fergana taraflarına doğru yayılmaya başlamıştır. Kırgızların islamiyeti kabul etmelerindeki önemli neden sufi tarikatı olmuştur.¹⁴ Kırgızistan topraklarında genel olarak dört tarikat mevcuttur. Bunlar; Nakşibendîlik özellikle bu tarikat Kırgızistan'da çok yaygındır.¹⁵ İkinci tarikat ise Kadiriye tarikatıdır.¹⁶ Üçüncü bir tarikat, Güney Yeseviye tarikatıdır.¹⁷ Sonuncu olan tarikat da Kübreviye'dir.¹⁸ Kırgızistan'ı dini yönden iki ayrı bölgede alabiliriz. Birinci Issık Göl ile Narın'ın doğu kısımlarıdır. Burada ki toplum çok fazla İslamlaşmamış hatta eski şaman inançlarını yaşamaktadırlar. Buralarda ibadete açık dört tane cami tespit edilebilmiştir. Bunları sayacak olursak Bişkek, Panfilov, Çolpan Ata (Issık Göl) ve Prezevalski de bulunmaktadır. Bu sonuncu caminin adı Dungan camidir. Dini yönden ikinci bölge Kırgızistan'ın güney kısmı kapsar. (Oş oblastı ve Narın oblastının batı kısımları-Fergana vadisi). Burada ki yerli halk Kırgızlar ve Özbekler XVI. yy'da Hokand'ın etkisiyle İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Kırgızistan da bulunan Oş şehri ibadete açık dört cami ile Orta Asya'nın önemli dini merkezlerden birisidir.

1.7. Kırgız İsminin Kökeni ve Efsaneleri

İsimleri ilk olarak M.Ö dönemlerde zikredilen Kırgızlar, adını günümüze kadar korumayı başaran Türk halklarından.¹⁹ Kırgız adı Türk kaynaklarında ilk defa

¹⁴Reşat Öngören, "Sufi", *İslam Ansiklopedisi*, C.37, T.D.V., İstanbul 2009, s.471-472.

¹⁵Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C.32, T.D.V., Ankara 2006, s.342-343.

¹⁶Nihat Azamat, "Kadiriyye", *İslam Ansiklopedisi*, C.24., T.D.V., Ankara 2001, s.131-136.

¹⁷Necdet Tosun, "Yeseviyye", *İslam Ansiklopedisi*, C.43, T.D.V., Ankara 2013, s.487-490.

¹⁸Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübra", *İslam Ansiklopedisi*, C.32, T.D.V., Ankara 2006, s.500-506.

¹⁹Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, T.T.K., Ankara 2013, s.7.

M.S. VIII. yy'de yazılan Orkun anıtlarında geçmektedir²⁰. Kırgız topluluğu, kaynaklarda Türk asıllı olarak gösterilmektedir.²¹ Kırgızlar ve Kıpçakların geçmişte ki izlerini Avrasya'nın çeşitli yerlerinde görmek mümkündür.

Kırgızlardan bazı kaynaklar, Türk kökenli olarak bahsetmeyip kurttan türeyen kimselerden değıllerdir şeklinde bahsetmektedir. Yine kaynaklarda bunlardan saçları kırmızı, gözleri yeşil, cesur ve gururlu kişiler olarak bahsedilmektedir.²²

Kırgız adıyla ilgili var olan bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan Kırk Kız adıyla ilgili rivayet şu şekildedir; bir zamanlar ünlü bir Han'ın kızı, kırk kız arkadaşı ile birlikte gezmek için uzaklara gitmek ister. Bu esnada düşman hücumu geçer, Han'ın ülkesini işgal eder ve önüne gelen herkesi yaşlı, genç, çoluk çocuk, erkek, kadın demeden öldürür. Saldırıdan geriye sadece iki kişi sağ kalır. Birisi kızıl renkli bir köpek diğeri de geziye giden kırk kızdır. Rivayete göre kırk kızdaki türeyen boya da Kırgız ismi verilir. Var olan bu kırk kız efsanesi totemin olduğu eski dönemlerde mitolojik anlayışın mevcut olduğu zamanlarda hayvanlar insan, insanlar hayvan rolünde olabiliyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızistan'a giden araştırmacı Rus bilim adamları bu efsaneyi günümüze yansıtmak için toparlayıp yazıya geçirmişlerdir. XIX. yüzyılda Rus tarihçisi N. A. Aristov 1895 yılında San Petersburg da yayımlanan Türkçe adıyla Kırgız-Kazak büyük boyunun ve Kara Kırgızların etnik içeriğinin araştırılması adlı çalışmasında Usunlardan söz etmektedir. Çünkü Kırgızların ataları sanılan usunlar sarışın ve mavi gözlüdür.²³ Bu görüşü destekleyen Kırgızlarla karşılıklı ticaret alışverişi yapan komşu ülkeler de olmuştur.

Türklerde kırk sayısının kutsal sayıldığını ve bundan dolayı kırk sözcüğüne çokluk eki, ız'ın eklendiğini ve Kırgız adının oluştuğunu söyleyenler de vardır.²⁴ Tüm bu araştırmacıların ortak görüşü Kırgız isminin Kırk sayısı ile ilgili bağlantısı olduğunu

²⁰Fusun Kara, "Kırgızistan SSCB'de Totaliter Sistem ve Aydınlaraya Yönelik Tasfiyeler", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S. 16,2014, s.241-248.

²¹Serpil Sürmeli,"Kırgızistan", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.6, 1996, s.183.

²²W.Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev: Nimet Uluğtuğ), T.T.K., Ankara. 1996, s.67.

²³ Mayramgül Dıykanbayev, "Kırgız Adı Üzerine." *A.Ü.T.A.E.D.*, S.43, 2010. s.206.

²⁴ Dıykanbayeva, a.g.m, s.206

göstermektedir. Kırgızlar çeşitli kaynaklarda Kara Kırgızlar olarak isimlendirilmektedir.²⁵

Kırgız toplumu hakkın da birden çok efsaneler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarında Türklerin geçmiş yaşantısını ve tarihini anlatan Türk Şeceresi adlı eserde şu bilgileri görmekteyiz: “*Oğuz Han’ın altı oğlu vardı. Onların adları, Künhan, Ayhan, Yıldızhan, Kökhan, Dağhan ve Denizhan idi. Bu altı oğlanın en büyük hanımlarından dünyaya gelmiş dörder çocukları vardı. Ayrıca küçük hanımlarından da doğmuş çocukları vardı. Bu küçük hanımlardan birinin oğlunun adı Kırgız idi. Ancak Kırgız’ın Oğuz’un altı oğlunun hangisinden olduğu belli değil*” denilmektedir.²⁶

Yukarıda bahsi geçen eserin sahibi Ebul Gazi Bahadır Han bu eserinde; *Oğuz Han’ın Kırgız adında bir torunu vardı. Kırgızlar işte onun neslindedir. Ancak o zamanlar Kırgızlar çok az sayıdaydılar. Bundan dolayı Moğollar, Tatarlar ve diğer kabileler hayvanlarına otlaklar bulmak için Kırgızların mekânına gelip yerleşmişlerdir. Fakat onlar hangi boya ait olduklarını bilirlen”,* demektedir. Ebu’l Gazi Bahadır Hanın vermiş olduğu bu bilgilerden Kırgızların çok eskiden beri bir Türk boyu olduğu görülmektedir.²⁷

Kırk kızla alakalı olarak halk arasında anlatılan farklı bir efsane de şu şekildedir; Bundan çok uzun zaman öncesinde ismi Akeşediye bilinen kişi Sibiryaya ve Yenisey’de yaşamakta olan Kalmuk halkına İslam dinini yaymak ve öğretmek amacıyla yola çıkar ve buralara gider. Bir zaman sonra Akeşeden Mansur isminde küçük çocuk dünyaya gelir. Yaşamını Kalmuk topraklarında devam ettiren Akeşe yaşamını yitirince oğlu Mansur Kalmuklar’ın ileri gelen zenginlerinden birinin evinde hizmetçi olarak hayatına devam eder. Gel zaman git zaman derken evin sahibi Mansuru çok sever vekendi kızıyla onu evlendirir.

Mansur gitgide Kalmuklar arasında İslamiyeti yayma çalışmalarına başlar. İlerleyen süreçte iki çocuğu olur ve kızın adını Apal, oğlunun adını Minal koyar. Kız on bir,

²⁵M.Emin Yazı, “*Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)*”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.1.

²⁶Dıykanbayeva, a.g.m. s.207.

²⁷ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecerei Terakime*, (Haz.: Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2011 s.18

oğluda yedi yaşını doldurunca Mansur vefat eder. Bu sıralarda Kalmuk halkının arasında bir laf dönüp dolaşır. Söylenenlere göre Apal'ın gece yarısı evden ayrılıp sabaha karşı eve geldiğiyle ilgili konuşmalar yayılmaya başlar. Birkaç kişi bu durumu küçük yaşta olan Minal'a ablasının kötü ve yanlış işler peşinde olduğunu söyler. Kafasına takılan bu söylentilerin doğruluğunu teyit etmek için Minal harekete geçer.

Bir gece yarısı bulduğu bir ipi bir ucunu kendi, diğer ucunu da apalın ayağına bağlar, sonra yatağına gider. Böyle yapmasındaki amaç ablasından bir kıpırdanma gelirse kendisi de uyanacaktır. Bir gece yarısı gerçekten de ablası kalkar, kapıya doğru gider. Minal da hemen uyanıp peşi sıra gider. Ablası koşarak dağda ki bir mağaraya girer. Minal da ablasının peşinden mağaraya girer. Gördüklerinin karşısında şaşkına uğrar. Mağara tamamen altından yapılmış, başköşede de kırk çiltlen oturmaktadır.²⁸

Onlardan ileri gelen aksakalı: Apal'a sert bir şekilde neden insanoğlu ile geldin der. Bu soru karşısında ne olduğunu anlamayan Apal ise kendisinin geldiğini söyler fakat arkasına baktığında küçük kardeşinin de orada olduğunu görür. Bu esnada kırk çiltenden biri kalkıp iki kardeşe su gibi sıvı olan bir içecek verir. Minal verilen içeceği içer. Tadı bal gibi olan tatlı içeceği içen Minal akli dengesini kaybeder. Ama Minal'ın aklında ki şüphelerin hiçbiri kalmaz. Onun içinde ablasının hep masum olduğu kalır. Bundan dolayı dedikoduları yayan halk arasında Apal ak diyerek gururlu bir şekilde gezer. Bunları duyan Kalmuklar ise, Ak kelimesinin Allahın adı olduğunu, Apal ve minal de Allahım diyor, diyerek bunların öldürülmeleri gerektiğini düşünerek iki kardeşi de yakıp külünü suya bırakırlar.

²⁸Deniz Karakurt, Çiltlen, (Kırk Evliya) tabiri ise Farsçadan geçmiştir. Çiltlenler (Şiltlenler) dünyayı idare eden kutlu kişiler olarak kabul edilir. Göze görünmeden insanlar arasında yaşayan ve tabiatüstü güçlere sahip olan kırk derviş. **TKA: Qırqlar, Türkçe Söylence Sözlüğü, Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü**,2011, s.185

İki kardeşin yanık külleri suya bırakılır. Suyun içerisinde rengârenk köpükler oluşur ve yavaş yavaş akıp gider. Tam bu esnada hanın kızı kırk kızla beraber su kenarına dolaşmaya çıkmıştır. İçlerinden bir kız akan bu rengârenk köpüğün tadına bakmak için eğilir ve suyun tadını çok beğendiği için diğer arkadaşlarını da çağırır. Onlar da akan bu köpüğün lezzetine bakarlar. Rivayete göre bu köpüklü sudan içen kırk kız kırk hamile kalır. Bu haberi işiten han deliye döner. Gururuna yediremeyen han kırk kızın öldürülmesini emreder. Emir üzerine hanın veziri kızları öldürmek için dağa doğru yol alır fakat anlara acıyarak öldürmez. Sağ kalan kırk kızdan dünyaya gelen çocukların neslinden de Kırgızlar oluşur. İslami motifler içeren bu efsanenin islamiyetin kabulünden sonra yeniden şekillendiği görülmektedir.²⁹

Kırk kızla ilgili üçüncü bir efsane de şu şekildedir; daha çok halk arasında kabul edilen bu efsanenin halk arasında mitolojik anlatımı vardır. Efsaneye göre ülkenin çok saygı değer bir padişahı varmış, onun güzeller güzeli bir kızı çocuğu varmış. Padişah bu güzeller güzeli kızına bir kale yaptırmış ve onun hizmetine kırk kız vermiş. Erkeklerden kızını hep sakınmış. Yine günlerden bir gün padişahın kızı ve hizmetinde bulunan kızlar dolaşmak için gezintiye çıkarlar. Sarayın tam ortasından akan suya gelmişler ve suyun üzerinde ki köpük ilgilerini çekmiş ve suyun içine girip orada yıkanmışlar. Suda ki köpükle yıkanan kırk kız gebe kalmış, bu haberi duyan padişah çılgına dönmüş. Kırk kız kuş uçmaz kervan geçmez bir dağa götürüp oraya bırakmış. Rivayete göre de kırk kızdan Kırgız boyu türemiştir.

Kırgızların tarih sahnesine çıkışıyla alakalı bir başka mitolojik efsane Kırgız toplumunun doğandan üremesidir. Mitolojik efsaneye göre, Kırgız boyu ileri gelenlerinden birisinin bir atası varmış. Bu atanın da üç tane karısı varmış. Bu üç kadından yaşça en küçüğü, bir gece rüya görmüş. Rüyasında çadıra bir doğan girmiş yattığı yatağın çevresinde dolanmış durmuş. Sonrasın da nasıl olduysa bu kadın doğandan hamile kalmış. Efsaneye göre de Kırgız boyunu yöneten büyüklerin hepsi bu küçük kadının soyundan gelmiştir.³⁰

Kırgızlar arasında konuşulan, köpükten farklı olarak Kır Oğuz efsanesi vardır. Kırgızların Kara han adında bir reisleri varmış. Varlıklı olan Kara hanın beş oğlu ve

²⁹ Dıykanbayeva, a.g.m, s.208.

³⁰Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.1, T.T.K, Ankara 1993, s.595.

sayıca fazla hayvanı vardı. Karahanın günden güne hayvanlarının sayısı artınca kendi yaylak ve kışlaklarına sığmaz olmuşlar. İlerleyen süreçte Karahanın Oğuzhan isminde akıllı, yürekli, kuvvetli bir erkek çocuğu daha dünyaya gelmiş. Kara han'ın ölünce Oğuzhan babasının yerine Han olmuştur. Varlık sahibi olan Karahan vefat etmeden önce tüm mal mülkünü çocuklarına paylaşmıştır. Karahan'ın var olan altı çocuğundan yirmi dört tane çocuk dünyaya gelmiştir. Bunların hepsi büyüüp çeşitli yerlerde Han olmuşlardır.³¹

Bir gün Oğuz Han'ın yaşadığı çadırın çevresine bir bozkurt gelmiş. Endişeye kapılan Oğuz Han'ın yirmi dört torunu bu kurdun öldürülmesi kararında hemfikir olmuşlar. Bunu haberi işiten bozkurt Tanrı'ya yalvarıp yakarmış. Tanrı bunun feryat ve figanlarına karşılıksız kalmayıp acımış ve aniden şiddetli yağmur yağdırmaya başlamış. Her yer akan sel suları ile dolup taşmış. Bu sırada yirmi dört torunundan en küçüğü bir dağ tepesine çıkmış, kendini kurtarmayı başarmış. Tanrı bu çocuğa da acımış, ardından günü ısıtmış ve ıslak olan yerlerini kurutmuş. Aniden ortaya çıkan bu kaostan kurtulan diğerin sanlarda burada toplanmış.

Bu çocuğun tıpkı dedesi Oğuz Han gibi her geçen gün insanları ve hayvanları çoğalmış. Mucizevi olaya şahit olan halk onu kendi başlarına Han ilan etmiştir. Böylece kırdaki yaşayan Oğuz nesli, Kıroguz diye isimlendirilmiştir. Bunun anlamı da kırdaki yaşayan Oğuzlardır Kırgız sözü de Kıroguz sözünün değişmiş halidir.³² Kırgız toplumu ile ilgili sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; Kırgız kelimesinin kökeni ve anlamıyla ilgili çok fazla rivayetin yanı sıra yapılan araştırma ve incelemelerde Çin kaynakları gibi yazılı kaynaklarda bilgiler mevcut olduğunu görmekteyiz. Fakat yukarıda bahsettiğimiz gibi Kırgız Türkleri ile ilgili pek çok efsanede ortak nokta olan; kökenlerinin ortaya çıkışında ki kırk kız efsanesidir. Kırk kızla alakalı efsanelerde yer alan ana konu köpükten hamile kalma motifidir. Kırgız halkı tarafından da kabul görülen efsanedir. Bu efsanelerde adı geçen köpük, ölümsüzlük getirmese bile bizzat hayatın ana kaynağı olarak görülmektedir. Doğan ile ilgili olan efsanesinde totemistik izleri taşıdığından İslam öncesi dönemlerde oluştuğu düşünülmektedir.

³¹ D.Brudniy-K. Eşmambetov, **Kırgız Masalları ve Efsaneleri**, (Çev: Cengiz Buyar-İlmira Ragibova), Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2017.s.260

³² Dıykanbayeva, a.g.m., s.209.

1.8. Kırgız Türklerinin Kısa Tarihi

Kırgızların tarih sahnesine ilk çıkış yerleri Yenisey bölgesi olarak bilinmektedir. Ana yurtları hakkında farklı görüşler mevcuttur. Tarihçiler Altay dağlarının çevresinde kurulduklarını ifade etmektedirler. Etnologlar, İç Asya'nın kuzey bölgesini, antropologlar, bozkırlarla Tanrı dağları arasını, sanat tarihçileri ise Altay dağları ile Kırgız bozkırları arasını ve Baykal gölünün Güney Batısını Kırgızların ana yurdu olarak görmüşlerdir.³³ Radloff, Kırgızların Yenisey ve Altaylardan Tanrı dağlarına göç etmelerine biraz farklı yaklaşmaktadır. Radloff'a göre, eğer Kırgızlar buralarda yaşamış olsalardı yazılı ve sözlü eserlerinde o bölgelerin izlerini taşımaları gerekirdi bundan dolayıdır ki Radloff savunmasında Kırgızların bu yerlere daha geç dönemde göç edip yerleştiklerini savunmaktadır. Diğer bir görüş Barthold'a aittir. Kırgızların Tanrı dağlarına göç edip yaşamlarını orada sürdürdüklerini savunmuştur.³⁴

Kırgızların Tanrı dağlarına ne zaman göç ettiklerine dair en hakiki bilgi ise D.G.Savinov'a aittir. Buna göre doğu göçebe boylarının Orta Asya'ya en yoğun biçim de göç ettikleri esnada Kırgızlarda buraya göç etmişlerdir. Savinov'un bu görüşü tarihi kazılarla da örtüşmektedir.³⁵ Kırgız Devleti'nin ismi Ki-Ku,Kie-Ku diye geçmektedir. Bu devleti kurduktan sonra günümüz Kırgızistan topraklarından Doğu'ya ve Kuzey Doğu'ya uzanan bölgelerde yaşamlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu alan uzmanların "Andronova Kültür" bölgesi dedikleri yerdir ve Türklerin M.Ö. 3000'e yakın burada yaşamlarını sürdürdükleri ortaya çıkmıştır.³⁶

İlerleyen zamanlarda Kırgızların Töles boyları ile beraber Hunların idaresinde yaşadıkları bilinmektedir.³⁷ M.S. 2. ve 3. y.y.'de Hun İmparatorluğunun yıkılış sürecine girmesiyle Kırgızlarda dâhil olmak üzere Türk boyları Hun idaresinden çıkarak buralarda bağımsız hareket etmeye başlamıştır.³⁸ Hunlardan sonra bu coğrafyada Göktürkler hükümlük sürmeye başlamış ve bu defada Kırgızlar, 560

³³ Saray, a.g.e, s.14.

³⁴ V. V. Barthold, **Kırgızlar**, (çev. Ufuk Deniz Aşçı), Kömen Yay. Konya 2002, s. 1

³⁵ Türkoğlu, a.g.e., s.64-65.

³⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992 s.47-48.

³⁷ B. Ögel, " *İlk Töles Boyları* ", **Belleten**, S.48, 1948, s.795-811.

³⁸ Feyzullah Budak, **Kırgızistan: Dünü, Bugünü, Yarını**, Ocak Yayıncılık, Ankara 1997, s. 11

yılında Mukan Kağan tarafından Göktürk idaresine alınmıştır.³⁹ Kırgızlar Göktürk tabiiyetini hemen benimseyememiş⁴⁰ ve Göktürlere karşı ilk fırsatta ayaklanarak zorluk çıkarmışlardır. Tarihi süreç içerisinde Göktürklerin yıkılması ile birlikte Orta Asya topraklarında Uygurlar dönemi başlamıştır. Uygurlar zamanında Kırgızlar taht mücadelelerinde destek alınacak unsur olarak görülmüştür. Örneğin Böğü Kağan'ın kendilerine sefer yapması nedeniyle, Böğü ve Baga Tarkan'ın mücadelesinde Baga Tarkan'a destek olmuşlardır. 839 yılında Uygur Kağanını öldürerek idareyi ellerine almışlardır. Uygurlarda Ugei kendisini kağan ilan ederek Kırgızlara karşı mücadele etse de başarılı olamamıştır.⁴¹

Kırgızların Ötüken merkezli Uygur topraklarında hâkimiyeti uzun soluklu olmamış, Kitanların saldırılarına dayanamayıp günümüz Kırgızistan topraklarına çekilmişlerdir. Cengiz'in Moğolları bir bayrak altına toplamasıyla birlikte Moğol Devleti kurulmuş ve Orta Asya'da ki Türklerin boylar arası mücadelesinden de faydalanarak bu coğrafyada bulunan toplulukları idaresi altına almıştır. Moğol hâkimiyetini tanımak istemeyen Kırgızlar Urus-Inal liderliğinde Moğollara karşı ayaklanmışlardır. Ancak bu ayaklanmaları Cengiz Han tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır.⁴²

Kırgızlar Moğol yönetimine karşı çok defa ayaklanmışlardır. Oyratlarla beraber yaptıkları ayaklanma neticesinde Moğollara karşı başarılı olmuşlar, ancak bu defada Timurluların baskısından kurtulamamışlardır. Bu nedenle Kırgızlar Kazak topraklarına giderek orada Kazaklarla beraber yaşamaya başlamışlardır.⁴³ Kırgızlar, Orta Asya'da Moğol devri bittikten sonra Kalmuklar tarafından idare edilmeye başlasalar da 1703'de Tanrı dağlarının güneybatısına çekilmişlerdir. Bu tarihten itibaren Kırgızlar için yeni bir dönemin başlamıştır. Çünkü Timurlulardan sonra bu coğrafyada Buhara, Hive, Hokand Hanlıkları teşekkül etmiş, Kırgızlarda 1710 yılında Özbek Şahruh Bey tarafından Hokand merkezli kurulan⁴⁴ Hokand Hanlığının

³⁹Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 101

⁴⁰H.N. Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, T.T.K, Ankara 2011, s.162-163.

⁴¹V. V. Barthold, a.g.e., s. 20

⁴²Gömeç,a.g.e., s.102

⁴³Budak, a.g.e., s. 15

⁴⁴Enver Konukçu, 'Hokand Hanlığı'', **İslam Ansiklopedisi**, C. 18, T.D.V., İstanbul 1998, s.215

veya Özbek Devletinin tabiiyetini benimsemişlerdir.⁴⁵ Hanlık idaresinde etkin bir rol olarak bir nevi yıllarca uğraştıkları bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

17.ve18. y.y'de Kırgızların çoğunluğu Fergana, Aksu, Andican, Alay, Hisar ve Hokand gibi bölgelerde yaşamlarını sürdürmekteydiler.⁴⁶ Hokand idarecileri Kırgızları gerek askeri gerek idari ve siyasi alanlarda değerlendirerek onlardan yararlanmasını bilmişlerdir. Hatta onların bağımsızlıklarına dokunmayıp sadece idarecilerini belirlemede yardımcı olmuşlardır. Örneğin 1842 yılında Hokand Hanı Şerali tahta geldikten sonra, düzenlemiş olduğu bir kurultaya Kırgızların Sarıbaş, Bugu, Sayak gibi boylarını çağırması ve kurultayda Sarıbaş boyunun manap'ı Ormon'ı Kırgızlara Han tayin etmiş, kendi kanunları kabul edilip bayrakları belirlenmişti. Ayrıca Kırgız askerlerinin başına komutan olarak Törögeldi, danışman olarak da Cantay isimli akrabası getirilmişti.⁴⁷ Görüldüğü gibi M.Ö. devirlerden beri başka devletler veya toplulukların idaresi altında yaşayan Kırgızlar, Hokand Hanlığı devrinde bağımsız hareket etmişlerdir.

18. yüzyıldan itibaren Hokand Hanlığı bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. Hokand Hanlığının bu durumunu kabullenemeyen Hive Hanlığı 19. yüzyılın başlarında Hokand Hanlığına karşı bir tutum sergileyerek siyasi ilişkilerde çatışmalara varacak durumlara sebep olmuştur. Bu hanlıklar arasında baş gösteren siyasi nüfuz çekişmeleri Rusların Orta Asya'yı işgal emellerini faaliyete geçirmek için uygun zemin hazırlamıştır.⁴⁸ 1864'te Ruslar Kaufman'ın öncülüğünde harekete geçerek Evliya Ata, Çimkent ertesi yıl da Taşkent'i işgal etmişlerdir.⁴⁹ Ruslar silah üstünlüğü sayesinde Hokand hanlığının Fergana Bölgesini Türkistan'a bağladığını bildiren emirnamesini neşretmiştir.⁵⁰ Hokand halkının Ruslar karşısında yaptığı mücadeleler ne yazık ki neticesiz kalmış ve Hokand Hanlığı da 1876'da Çarlık Rusya'sı hakimiyetine girmekten kurtulamamışlardır.⁵¹ Dolayısıyla Kırgızların Ruslar ile olan mücadelesi Hokanda Hanlığının Ruslarca işgal edilmesiyle başlamıştı. Kırgız

⁴⁵ Yazı, a.g.tz., s.16

⁴⁶ Mehmet Saray, **Modern Kırgızistan'ın Doğuşu**, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Yay Ankara, 2004, s.42

⁴⁷ Yazı, a.g.tz., s.20

⁴⁸ Budak, a.g.e., s.15

⁴⁹ Konukçu, a.g.e., s.215-216.

⁵⁰ Hayıt, a.g.e, s.89.

⁵¹ Bay Mirza, Hayit, **Türkistan Devletleri'nin Millî Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, T.T.K, Ankara 2004, s.65-106.

topraklarının Ruslarca işgali ve 1916 ayaklanmasının detayları ilerleyen konularda anlatılacağından bu kısımda yer verilmemiştir.

1917 İhtilalden sonra Sovyet hükümeti de çarlık rejimi gibi bölgede ki idaresini tesis etmede gecikmemiştir. 1917’de ilk olarak Talas, 1918 yılının Ocak-Şubat aylarında Bişkek, Nisan ayında Narın, Mayıs-Haziran aylarında Prjevalsk şehirleri Sovyet idaresi tarafından ele alınmıştır. 1918’de Sovyet hükümeti Kırgız topraklarına hakim olarak Kırgızistan’ın tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. 1923’de kadar Kırgız Sovyet Devleti kurulmuştur. 1924 yılında ise Orta Asya coğrafyasının milli devletler olarak parçalanma politikası Sovyet yönetimince gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu durumun sonucunda 14 Ekim 1924’te Rus Sovyet Federatif Cumhuriyetine idaresinde Kara Kırgız Özerk Bölgesi oluşturularak, 1 Şubat 1926’da Kırgız Özerk Bölgesi, Rusya Federasyonu Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüne kavuşmuştu. 5 Aralık 1936’da Kırgız Özerk Cumhuriyeti artık tam bağımsız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Sovyetler Birliğine katılmıştır.⁵²

Sovyet idaresinde bulunan Kırgızlar her ne kadar özerklik statüsü elde etmişlerse de Stalin döneminin baskıcı politikaları nedeniyle tam anlamıyla huzura kavuşamamışlardır. Kırgızların tam manasıyla rahata kavuşmaları 20.y.y.’nin son çeyreğinde mümkün olabilmiştir. Çünkü Sovyetler, Mihail Gorbaçov zamanında yıkılma sürecine girmiştir. Gorbaçov, uygulamış olduğu yeniden yapılanma ve açıklık politikalarıyla Rusya’da bozulan düzeni toparlamaya çalışmıştır. Ancak durumu toparlayamamış ve SSCB’nin bu durumunu fırsat bilen Kırgızlar 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

2. RUSLARIN ORTA ASYA POLİTİKASI VE 1916 AYAKLANMASINA GİDEN SÜREÇ

Ruslar hakkında önemli bilgileri Rus Kroniklerinden ve Bizans-Arap kaynaklarından öğrenmekteyiz.⁵³ Slavlar Hind-Avrupa menşei kavimlerdenidir. Slavların ilk yurtları Pripet havzası ve Özü sahasıdır. Doğu Slavları ilk defa Dinyeper Nehri’nin doğduğu

⁵² Bakıt Sagınbekov, “Kırgızistan’da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri,” Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007

⁵³ Ataöv, Türkkaya, “Rus Devletinin Kuruluşu”, AÜSBFD, XXIII/4, Ankara 1968.

bölgeye doğru ilerlemişler, burada ki bozkırları işgal etmişlerdir. İlerleyen süreçte Normanlar burada ki Slavları hâkimiyeti altına almaya başlamış ve Rus ismi siyasi bir kimlik kazanmıştır.⁵⁴ IX. asrın sonlarına doğru⁵⁵ bazı Vareg-Rus knezleri çeşitli yerlerde hâkimiyet kurmuşlardır. Bu knezliklerden Rurik, diğer knezleri hâkimiyeti altına alarak Rus Devletinin kurucusu olarak kabul edilmiştir ve 917 de meydana gelen devrime kadar Rus tarihinde Rurik hanedanlığı dönemi başlamıştır.⁵⁶

Rusya'nın birliğini sağlayıp devlet haline gelebilmesi XV. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. III. İvan döneminde Moskova Knezliği'nin güçlenmesi ve Altın Orda hâkimiyetinin bitişi ile 1480 yılında bağımsız bir devlet olmuştur. IV. İvan döneminde ilk defa çar unvanı kullanılmıştır. Çar Fedoroviç'in 2 Mayıs 1613 yılında taç giymesiyle Rusya tarihinde 1917 yılına kadar sürecek olan Romanovlar dönemi başlamıştır.⁵⁷

Rusya birliğini tamamladıktan sonra yönünü verimli topraklara ve sıcak denizlere çevirerek sömürgeci bir politika izlemiştir. Tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren Türk boylarıyla karşılaşmış veya beraber yaşamış olan Ruslar, Altın Orda'nın hâkimiyetinde yaklaşık üç asır boyunca yaşamışlardır. Altın Orda hâkimiyeti bittikten sonra mirasçılarını tek tek ele geçirerek Türk-Rus ilişkilerinde ki dengeyi kendi lehine çevirmiştir. Ayrıca Türk hanlıklarının topraklarında yayılmacı siyasetine devam etme konusunda kararlılıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁸ Altın Orda'nın mirasçısı olan Kazan, Astrahan ve Sibiry Hanlıklarını ele geçirmiş, sonrasında Orta Asya bölgesine yönelmişlerdir. Orta Asya topraklarında ise bu tarihte Timurlulardan sonra ortaya çıkan Buhara, Hive ve Özbek Hanlıkları hüküm sürmekteydi. Orta Asya, Rusya için siyasi, ekonomik ve asker bakımından önem arz ediyordu.

I. Petro'nun tahta çıkması ve Rusya'yı imparatorluk haline getirmesiyle Rusların Orta Asya bölgesine yaklaşımı ve siyaseti değişmiştir. Orta Asya bölgesi, I. Petro için özellikle Hindistan ile kurmak istediği ticari münasebetler açısından önem teşkil

⁵⁴ M. Uydu Yücel, **Rusya Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Tarih Bölümü Kitabı, İstanbul 2012.s.8

⁵⁵ Nesrin Sariahmetoğlu, **Rusya Tarihi**, (Editör: Nadir Devlet) Anadolu Üniversitesi Yayınları Eskişehir 2013, s.19

⁵⁶ Ataöv, a.g.e., s.243.

⁵⁷ Yücel, a.g.e., s.59, s.97,s.145

⁵⁸ İ. Kamalov, **Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi**, Ötügen Neşriyatı, İstanbul 2009.

etmekteydi. Bu kapsamda Rusya, Orta Asya'da işgal politikasını şu şekilde hayata geçirmiştir; Önce doğayı keşfetme amacıyla doğa bilimciler ve macera tutkunu görünen seyyahlar bölgeyi keşfetmişler, ardında Rus göçmenler seyyahların işaretlediği topraklara getirilerek yerleştirilmişlerdir. Bu süreçten sonra da askeri birimler gelerek elde edilen topraklarda merkeze bağlı yeni birimler oluşturmuşlardır.⁵⁹ Rusların bölgeyi işgali Baymirza Hayit' e göre de : *“1.Kale inşaatları için araziye el konulması ve kazaçık (Rus Kazakları, birliklerinin orada iskân edilmeleri, 2. Rus köylülerinin, Türkistanlıların elinden alınan topraklara yerleştirilmeleri”⁶⁰* şeklinde olmuştur. Ayrıca Ruslar Sibiryaya topraklarının alınması ve Kırımla olan mücadelelerde olduğu gibi Orta Asya'yı işgalinde de kendilerine bağlı Kazakları (Kozak) kullanmışlardır.

Bu politika çerçevesinde Hayit'in belirttiğine göre ilk faaliyet 1743'te Orenburg Kale'sinin inşası ile başlamıştır ve bundan sonra Rusya'dan getirilen göçmenlerin yerleştirilmesi için arazilerin işgal edilmesinin sonu gelmemiştir.⁶¹ Orta Asya'ya seferlerin yapılmasını kolaylaştırmak amacıyla 1754'te İletsk, 1773'te Orsk şehirleri inşa edilmiştir.⁶² I.Petro döneminde Rus İmparatorluğu topraklarını genişletmeyi başarsa da Orta Asya, imparatorluğun sınırlarının dışında kalmıştır. Petro'dan sonra da güneye doğru yayılma çabaları devam etmiştir.

İlk başlarda Orta Asya'daki Türk hanlıkları, Ruslara karşı koyacak güçte idiler ve Rusları kendileri için bir tehdit olarak görmemişlerdir. Ancak ilerleyen süreçte tam tersi olmuş Ruslar güçlenerek bu hanlıkların birbirleriyle olan mücadelelerinden faydalanarak bunlara son vermeye başlamıştır. Bu durum hakkında Hayit şunları belirtmektedir; *“Bu haleti ruhiye içerisinde, her şey kadere terk ediliyordu. Buhara veya Hive'ye, Moskova'dan herhangi bir heyet geldiğinde kâfirlerin samimiyetinden şüphe ediliyor, fakat hiç kimsenin aklına, Rusya hakkında bilgi toplamak fikri gelmiyordu. Cengiz han ile Timur devrinde, devletin en önemli görevlerinden biri olan istihbarat, gayri ahlâkî bir iş olarak telâkki ediliyor ve bu nedenden, Rusya'nın niyetlerini zamanında öğrenmeye, kimse gerek duymuyordu. Bundan dolayıdır ki*

⁵⁹ Baktıbek Maksütov, **Ürkün Kızıl Katliam**, (Çev. İbrahim Türkhan), Bengü Yayınları, Ankara 2016, s.15

⁶⁰ Hayit, a.g.e., s.160

⁶¹ Hayit, a.g.e.,s,161

⁶²I. Petro dönemi Rusya'nın hanlıklarla münasebeti için bkz. M. Saray, **The Russian, Britich, Chinese and Otoman Rivalry in Turkestan**, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 4-5.

Rusya, Türkistan'ı istilâ için, düşmanlığından şüphe uyandırmadan, maksadını ustaca gizleme fırsatını buldu ve her defasında, 'normal ticarî ilişkilerin oluşturulması' bahanesiyle, Türkistan'a girmeyi başardı.⁶³

1850-1860 yıllarında İngiltere'nin Afganistan, İran, Hive ve Buhara ile ticari anlaşmalar yapma girişimleri Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya yönelmesine neden oldu. Çarlık Rusya, Orta Asya'yı İngiltere'ye kaptırmak istemiyordu.⁶⁴ Çünkü Çarlık Rusya'sı tarafından Türkistan'ın işgal edilme nedenlerinden biriside bu coğrafyanın sahip olduğu ekonomik potansiyeldir. Türkistan gerek yer altı kaynakları gerekse hayvancılık, tarım, pamuk, ipek, yün, deri gibi yer üstü kaynaklar bakımından son derece zengindi. Rusya, kendi ekonomik menfaatleri için pamuk üretimine son derece önem vermiştir. Çünkü Rusya pamuğu ithal ediyordu ve bu durumdan kurtulmanın yolunu ise Türkistan'daki pamuk tekeline elinde bulundurmakta bulmuştu. Ayrıca ABD'de yaşanan iç savaştan ötürü Rusya'nın tekstil sanayisi durma noktasına gelmişti. Pamuğa olan bu gereksinimden ötürü, Çarlık Rusya'sı İngiltere'nin önünü keserek bir an önce bu coğrafyaya hâkim olmaya çalışmıştır.

Rusya'nın Orta Asya'yı ele geçirme gayreti XIX. yüzyılın başlarında daha da yoğunlaşmıştı. Çünkü İngilizlerin Orta Asya'da Ruslara rakip konuma gelmeleri Rusların çıkarlarına ters düşmekteydi. İngiltere'nin Orta Asya'daki faaliyetlerini kısıtlamak isteyen Çar I. Nikolay, Orta Asya'ya yönelik gerek diplomatik gerekse askeri faaliyetleri artırmıştır. Bu gaye ile bölgede üs bölgeleri oluşturmuştur. Örneğin 1834'te Özbek beyliklerine giden yol üzerinde Novo-Aleksandrovskoye (Mangışlak) şehri inşa edilmiş, 1847'de General Oruçev, Aral Gölü'nün kuzey-doğu kıyılarını işgal ederek Raim (Kazalinsk) kalesini inşa etmiştir. 1850-1855 yılları arasında Ruslar Kumuşkurgan, Çimkurgan, Kuşkurgan, Ak-Meçety (Kızıl Orda) şehir ve kalelerini ele geçirmiş, İli Nehri'nin vadisinde Verniy şehri inşa edilmiştir.⁶⁵

Çar II. Aleksandır zamanında ise Ruslar askeri faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Buhara Hanlığı 1868'de, Hive Hanlığı 1873'te, Türkmenler 1879'da I. Göktepe savaşı ile Rusların Orta Asya'daki yenilmezliğini kırmışlar ise de 1881'de II.

⁶³ Hayit, a.g.e.s 170

⁶⁴ Stevan Sabol, "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356313&/Orta-Asyada-Rus-%C4%B0ngiliz-Rekabeti/-Do%C3%A7.-Dr.-Steven-Sabol-> 05.04.2018 tarihinde erişim sağlandı.

⁶⁵ Saray, a.g.e, s. 5-8.

Göktepe savaşında alınan yenilgi ve 1884'de Merv'in işgal edilmesiyle Türkmen toprakları da tamamen Rusların kontrolüne geçmiştir.

Hokand Hanlığı, Kırgız nüfusu ağırlıklı bir devlet idi. Yukarıda da belirtildiği gibi 1876 yılında Ruslara karşı ayaklanan Hokandlılar yenildilerse de Kırgızların mücadelesi Altay bölgesinde devam etmiştir. Türkistan Genel Valisi General Kaufman 1876 da Hokand ülkesine ziyaret gerçekleştirmiş. Skobelev'e emir vererek Altay bölgesine kadar olan yerleri kontrol altına almasını istemiştir. O esnada Altay bölgesinde ki Kırgızların başına Kurbancan geçmiştir.⁶⁶ Türkistan valisi aldığı emirler neticesinde gereken hazırlıkları yaptıktan sonra General Skobelev 1876 yılında Oş şehrinden Altay taraflarına doğru ilerlemeye başlamıştır. Kurbancan bu ilerleyişe karşı oğlu Abdullah ile tüm tedbirleri için hazırlıklar yapmaya başlamıştır, ancak Ruslara karşı başarılı olamayıp onlarla anlaşma yoluna gitmiştir. Bunun neticesinde Rusların Kırgızistan'a yayılma süreci genel olarak 1876 yılının yazında Alay Kırgızlarının boyun eğdirilmesi ile tamamlanmıştır.⁶⁷

Kırgız boylarının kendi aralarında ki çekişmelerde Rusların işini büsbütün kolaylaştırmıştır. Hatta Kırgızların Bugu ve Sarıbaş boyu arasında ki nüfuz mücadelesinde Bugu boyu Rusya'dan yardım istemiştir.⁶⁸ Bunu fırsata çeviren Ruslar Kırgızları tabiiyetine almaya başlayarak Kırgız topraklarını işgale başlamışlardır. Çarlık Rusya Kırgızistan işgalini tamamlanmakla birlikte Kırgızların Bugu boyunun Rus egemenliğine dâhil edilmesi zamanla normal bir durum gibi karşılanarak bu boy üzerinden tüm Kırgızlar üzerinde Rus egemenliğinin arttığı görülmektedir. Nihayetinde Isık Göl bölgesinin de içinde bulunduğu Yedi Su, Sır Derya, Çuy Vadisi gibi bölgeler Ruslar tarafından idare edilmeye başlamıştır.

Topraklarını işgal eden Ruslara karşı Kırgızlar 1885'te Oş şehrinde,⁶⁹ 1898'de Andican da ayaklanmıştır. Ayaklanmalar kısa sürede genişleyerek milli bir karaktere bürünmüş lakin Ruslar yapılan direnişleri kanlı bir şekilde bastırarak bölgede ki

⁶⁶ Gülnisa Aynakulova, "Alay Dağlarının Melikesi Kurbancan Datha (1811-1907)," **Gazi Türkiyat**, S. 8, 2011,s.218-230.

⁶⁷ Yazı, a.g.e., s. 21.

⁶⁸ V. V. Barthold, a.g.e., s. 62

⁶⁹ Füsün Kara, "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History os Turkish or Turkic* Volume, S.6(2), s.537

hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Kırgızlar için artık Hokand Hanlığı devrinde ki rahatlığın yerini çileli günler almaya başlamıştır. Çünkü Rus tabiiyetinde Kırgızlar acı ve zulümden başka bir şey görmemişlerdir.

Rusya, Buhara ve Hive Hanlığı dışında kalan tüm Türkistan topraklarını 1886'dan itibaren Türkistan Genel Valiliği (Kazakistan ve Kırgızistan) ve 1891'den itibaren de Bozkır Genel Valiliği (Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) adlarıyla iki sömürge bölgesine ayırmıştır.⁷⁰ Bu valilikleri de kendi aralarında Oblast (bölge) uyezd (il), boluşluk (ilçe) gibi birimlere ayırarak bölgeyi yönetmeye çalışmıştır. Bir ilçe ise 1000-2000 yurttan oluşuyordu. Sir Derya, Yedi Su, Semerkant, Fergana oblastları, Tokmak, Isık Köl, Evliya Ata, Oş, Andican, Namangan, Margilan (Skobelev) gibi çeşitli iller Kırgızistan topraklarına bağlanmıştı. Bunun yanında, Kırgızistan toprakları ise 73 ilçeye bölünmüştü.⁷¹

Bölgelerde ki en yetkili kişi olarak genel valileri atamıştır. Genel valiler asker ve iç işleri bakanlığına bağlı kılınmışlardı. Çar ve asker bakanının onayı ile savaş açma, barış görüşmesi yapabilme yetkileri de kendilerine verilmişti. Oblast idarelerinin başına ise askeri bir vali tayin ediliyordu. Uyezdlerin başında ise polis idaresi bulunuyordu. Bu idari yönetimin en alt birimi olarak volostlar yani köy tarzı yerleşim birimleri oluşturulmuştu. Volost yöneticinin seçimi ise Uyezd başkanlarına bırakılmıştı.⁷² Bu kişiler ise genellikle Rus göçmenlerden seçiliyordu. Çünkü Çarlık Rusya'nın bölgede ki sömürü düzenin devam edebilmesi için kendilerine bağımlı kişilerin olması gerekiyordu.

Hukuki yönden ise bölgede ki en yüksek yargı organı Türkistan veya Bozkır mahkeme divanlarıydı. Uyezdlerde yargı idarenin elinde, volostlarda ise yargı beyler ve kadırlardan (müslüman halk için) oluşmaktaydı. Oluşturulan bu idari ve yargı birimleri her zaman çarlığın çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Bu nedenle sömürgeci zihniyetin burada yapmış olduğu faaliyetler neticesinde hoşnut olmayan halkın ayaklanma ihtimaline karşı idare her zaman tedbirli davranarak gerek oblast idarecisine gerek uyezd idarecisine geniş yetkiler vermişlerdir. Bununla yetinmeyen

⁷⁰Timur Kocaoğlu, "*Rus İhtialalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)*", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVIII, yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s.745.

⁷¹Sadık Gavay, "*1916 Yılı Kırgız Ayaklanması*," **M.Ü. F.E.F. Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.11, s.152.

⁷²Turdubek Şeyşekanov, **Göl'deki İsyân 1916**,(Haz. A. R. Yeter, A. Ünal), Ötüken Yay., İstanbul 2013, s.79

idare her hangi bir isyana karşı silahla cevap verilebilmesi adına bölgeye yerleştirdiği güya Rus çiftçilere silah ve mermi de vermiştir. Örneğin Isık Göl şehrine bağlı 34 Rus ve Ukraynalı göçmenlerin yerleştirildiği köy halkına 4157 silah ile 16 028 adet mermi dağıtılmıştır.⁷³

Anlaşılacağı üzere Çarlık Rusya'sı menfaatleri doğrultusunda Orta Asya da süre gelen Türk halkların topraklarını planlı bir şekilde işgal etmiştir ve buralarda ki kalıcılığını sağlayabilmek adına buralarda iskân politikası uygulamıştır. Bunun yanı sıra idari birimler tesis ederek bölgenin merkez bağılılığını artırmaya çalışmıştır. Bölge halkının durumu her geçen gün zorlaşmıştır. Bu durum demografik yapıyı da etkilemiştir. Örneğin kolonileştirme faaliyeti sonucu 1902–1913 arasında Kırgızların nüfusu %8-%9 kadar azalmıştır.⁷⁴

⁷³ Şeyşekanov, a.g.e., s.92

⁷⁴ R. Ryskulov, **Belgeler ve Malzemeler**, Devlet Sosyo-Ekonomik Yayınevi, Moskova 1937 s.86

II. BÖLÜM

3. 1916 YILI KIRGIZISTANDA ÜRKÜN AYAKLANMASI

Ürkün kelimesi Kırgız Türkçesinde bir şeyden korkarak toplu halde kaçma anlamına gelmektedir⁷⁵. Günümüzde ürkemek kelimesi daha çok hayvanlar için kullanılarak sınırlanmış durumda olsa da Divanü Lugati't Türk'te Ürküti ve Ürkün kelimeleri şu şekilde açıklanmıştır: “goy ürküti: Koyun (gece ya da gündüz, kurt ya da benzer bir şey nedeniyle) ürkütü; bodün ürküti: Düşmanın ortaya çıkmasıyla birlikte halk ürkütü ve dehşete kapıldı; Ürkün: düşmanın yaklaşması nedeniyle halkı saran ve kalelere ve hisarlara kaçmalarına neden olan dehşet ve korku gibi ifadeler kullanılmıştır.⁷⁶ Ürkün ifadesi genel anlamından çok Kırgızların tarihin de ağır bedeller ödediği 1916 olaylarıyla ilişkilendirilmiş ve bu anlamda kullanılmıştır. Esasen Ürkün sadece Kırgızlar için değil tüm Orta Asya Türkleri için önem arz etmektedir. Bu ayaklanma önemli olmasına karşın bugüne değin en az işlenen ve üzerinde konuşulmayan konular arasında yer almıştır. Çünkü Bolşevik ihtilalinden sonra yönetimi eline alan Sovyet idareciler Ürkün olayı ile ilgili araştırma yapanlara karşı engel koymaya çalışmışlardır.

3.1. Ayaklanmanın Sebepleri

Rusların Orta Asya topraklarına ilerlemeye başlaması Kırgızlar için tehlikeli çanlarının çalmaya başladığı yıllardır. Rusya'nın Kırgızların yaşadığı coğrafyayı işgali XIX. yüzyıl siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Hokand Hanlığı idaresinde varlıklarını sürdüren Kırgızların yaşadığı toprakların Çarlık Rusya'sı tarafından işgali 1855 yılında başlamış, işgal 1876 yılında Alay Kırgızlarının itaat altına alınmasıyla tamamlanmıştır. Türkistan Genel Valisi Kaufman'ın yazılı emriyle Kırgızistan'dan işgalle alınan çiftçiliğe uygun arazilere Rus göçmenler

⁷⁵ K. Yudahin, *Kirgizsko Russkiy Slovar (Kırgızca-Rusça Sözlük)*, Moskova 1985, s. 325.

⁷⁶ Mahmud El- Kaşgari, *Divan-ı Lügati't Türk*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007 s. 638

yerleştirilmeye başlanmış, evler yapılarak köyler kurulmuştur. İlk kurulan yerleşim yeri 1874 yılında Karabalta⁷⁷ isimli yerde olmuştur. Başlangıçta Kırgızlar Rus göçmenler ilk geldiğinde onlara karşı gayet merhametli olmuşlar, dostane ilişkiler kurmaya çalışarak onlara kucak açmışlardır. Ancak Rusya'nın buraya yerleştirdiği göçmenlerin ilerleyen süreçte kendilerine hâkim olacaklarından, ata yadigarı toprakları ellerinden alarak kendi topraklarında köle muamelesi göreceklerinden habersizdiler. Buna kanıt olarak 1990 yılında sadece Prejevalsk şehrinde nüfusları %11 olan Ruslar, bölgenin bütün işlenen topraklarının %23'üne sahipken, 1916 yılına gelindiğinde bölgede nüfusları %21, işlenen toprak oranları da %67'ye⁷⁸ yükselmesi gösterebilir. Görülüyor ki sadece Prejevalsk bölgesinde Rus nüfusu ve çeşitli yollarla elde ettikleri araziler 16 yıl içinde artış göstermiştir. Rus köylülerinin, Orta Asya ve Kazakistan'a kendi göçmenlerini yerleştirmeleri sonucunda göçmenler su kaynaklarını ele geçirip suyu engellediler, burada yaşam süren yerel halkı topraklarından terk etmeye ve göç etmeye zorladılar.⁷⁹ Göçmenlerin bu faaliyeti Kırgız halkının yoksullaşmasına yol açmıştır. Kırgızların verimli topraklarının alınarak Rus göçmenlerine verilmesi⁸⁰, otlak yerlerinden ve su kaynaklarından mahrum kalışı sonrası içine düştüğü fakirlik, açlık ve kitlesel ölümler 1916 ayaklanmanın çıkmasındaki önemli nedenlerdendi.

1916 ayaklanması, Rusya'nın Orta Asya imparatorluk tarihindeki en büyük olayıydı. Abdullah Recep Baysun'a göre 1916'da ki ayaklanmanın ana nedeni; *"1916 Temmuzunun 8'inde Rus Harbiye Nazırlığı, Türkistan Vali Umumnamesine yerli ahaliden amele toplanmasını emretti. Bu suretle cepheye gönderilecek birçok Rus amelesinin boş kalan yerleri, yerli halktan alınan amele ile doldurulacak"* olmasındandı.⁸¹

1916 yılında Türkistan'da özellikle Kırgızistan'da meydana gelen bu elem olayın ana sebebi olan Rus Çarı II. Nikola'nın 25 Haziran 1916 tarihli gayr-i Rus unsurların

⁷⁷ Baktıbek Maksütov, **Türkistan'da Büyük İsyân 1916**, (Çev. Kaliya Kulaliyeva, Muhittin Gümüş),Bengü Yayınları. Ankara 2018, s.27

⁷⁸ Maksütov, a.g.e., s.28

⁷⁹ Usenbayev K., **1916: kahramanca ve trajik sayfalar**. Bişkek, 1997, s.145.

⁸⁰ İbrahim, Yarkın, *"Türkistan'da 1916 Yılı İsyânı Hakkında Bazı Bilgiler"* **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, S.68, Ankara 1967/68, s. 28-29.

⁸¹ Abdullah Recep Baysun, **Türkistan Milli Hareketleri**, İstanbul,1943, s.19

seferberliğe çağrılması hakkında ki (Türkistan halkından asker alınması) ferman şu şekildeydi;

“Rus Çar’ının Astrahan vilayetinden, Sibiryaya ve Orta Asya halkından oluşan gayr-i Rus unsurlardan erkeklerin askeri alanlarda savunma amacıyla cephe gerisinde siperler kurulması için yapılacak işler (seferberlik) hakkında genelgesidir.

Saygıdeğer Çar’ın askerlerimizin bulunduğu yerlerde savunma amacıyla istihkâm ve askeri muhaberat işlerinde çalıştırılmak üzere gayr-i Rus erkek vatandaşların istihdamı, bununla birlikte memleketi savunmayla ilgili bazı zaruri işlerin çözümü hakkında 25 Haziran 1916 tarihli genelgesi aşağıdaki gibidir:

1-Halen devam etmekte olan savaş sürecinde imparatorluğun gayr-i Rus halklarından 19 ile 43 yaş arasındaki erkekler, askeri birliklerimizin bulunduğu yerlerde; başta savunma amacıyla yapılacak çeşitli istihkâm ve askeri muhaberat işlerinden biri olan memleketi savunmaya yönelik işlerde istihdam edilecektir.

a- Astrahan vilayeti ve Sibiryaya’nın bütün yörelerinde ki gayr-i Rus halklar; başı boş gezen serseriler istisna olmak üzere aşağıda adları belirtilen bölgelerde yaşayan azınlıklar; Primorye, Amur, Kamçatka ve Sahalin bölgeleri, Sredne-Kolımsk, Verhoyansk ve Vilyuysk- Yakut bölgeleri; Yenisey vilayeti ve idaresinde ki Turuhan ve Boguçan yöresindekiler, Tobol vilayetine bağlı Berezov ve Surgut İlçelerinde yaşayanlar,

b- Sırderya, Fergana, Semerkant, Akmola, Semipalatinsk, Ural, Turgay ve Zakaspiy bölgelerindeki gayr-i Rus halklar,

c- Ter, Kuban, Kafkas bölgelerinin (askerlik yükümlülüğünü yerine getirmekte olan Müslümanlar, yükümlülüklerini yerine getiren Türkler ve Kürtler hariç) Güney Kafkasyada yaşayan Yezidiler, Suhumi’de yaşayan Hristiyan İnguşlar, Hristiyan Abhazyalılar, Stravpol vilayetinin Truhmen, Nogay, Kalmuk vb. bölgelerindeki azınlıklar,

2- Genel seferberlik konusunda gayr-i Rus unsurların yaşlarını tespit etme işlemleri birinci maddeye göre yapılacaktır. Onların göreve başlama işlemleri kesin olarak 3 Ağustos 1914 tarihinde Yüksek Askeri Şura kararlarına uygun olarak sağlansın, İçişleri ve Savunma Bakanlığının onayını sunulacaktır.”⁸².

Bu Fermana göre Türkistan Genel Valiliğinden 250 bin ve Bozkır Genel Valiliği’nden ise 234 055 kişinin askere çağırılması için karar alınmıştır. Ferman gereğince, Türkistan Genel Valiliğinden toplam 250 000 (Sır-derya'dan 87 000, Semireçe'den 60 000, Fergana'dan 50 000, Semerkant'tan 38 000, Hazar ötesinden 15 000), Bozkır Genel Valiliğinden yaklaşık 250 000 (Ural'dan 50 270, Ak-Molla'dan 48 316, Semipalatinsk'ten 85 419 ve Turgay'dan 50 000 kişi) yani toplam 500 000 kişi askere çağırılıyordu⁸³. Bu ferdandan sonra 8 Temmuz 1916 tarihinde tüm Türkistan’ı içine alan bir emir yayınlanarak 19-31 yaş arasındakilerin cephe gerisi işlerde kullanılması gerektiği bildirilmişti.⁸⁴

Çarlık Rusya’sı 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamasıyla Almanlar ile birçok cephede savaşıyorlardı. 2 Kasım 1914’de Osmanlı Devleti’ne karşıda savaş ilan etmiştir⁸⁵. I. Dünya Savaşı’nda Çarlık Rusya’da 14 milyon kişi savaşmak için askere çağırılmıştır. İşçilerin orduya alınmasından dolayı üretim azalmış, halk kendi günlük ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş ve grevler artmaya başlamıştır. Savaş uzadıkça Rusya’nın askeri ihtiyacı artmıştı.⁸⁶ Çarlık Rusya’sının her çeşit vergi ve bağışlara olan ihtiyacı gün gittikçe arttı.⁸⁷ Bu duruma Genel Vali Kuropatkin’in Çarına yazmış olduğu raporla örnek verecek olursak: “*savaş ihtiyaçları için Türkistan’dan 40 889 244 pud⁸⁸ pamuk, 38 004 arşın keçe, 3109 pud pamuk yağı, 299 pud sabun, 300 bin pud hazır et, 473 928 pud balık, 70 000 yıllık atı, 12 799 deve, 13 441 inek gönderildiğini*” bildirmiştir.⁸⁹

⁸²Ryskulov, a.g.e, s.28

⁸³Hayit, a.g.e., s, 207.

⁸⁴Ryskulov, a.g.e..s.29

⁸⁵Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, T.T.K., 2. Baskı, Ankara 1993, s.419.

⁸⁶Kurat, a.g.e.s.423.

⁸⁷Djunushaliev, Djenish “Kırgızistan’da 1916 İsyanı”, (Çev: Alesker Aleskerov), **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVIII, yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002. s. 627-630

⁸⁸Pud eski Rus ağırlık ölçüsü birimidir: 1 pud 16 3805 gr

⁸⁹Maksütov, a.g.e., s.30

Savaşın ilk yılları Orta Asya'dan yani Bozkır Genel Valiliği ile Türkistan Genel Valiliği'nden kimse askere alınmamıştı. Orta Asya da yerli halk gibi burada doğan veya 15 yaşında ufakken buraya gelen Rus göçmenleri de askerlikten muafırlar. Ayrıca askerlik yaşında olup da göç etmiş olanlar da 6 yıl askerlik hizmetinden muaf tutuluyorlardı. Bu muafiyete, Rus hükümetinin Rus illerinde askeri hizmet için Kazakistan ve Türkistan'da ki Müslüman Türklerden asker alınmamasına dair 1886 çıkardığı kanun etkili olmuştur.⁹⁰ Ancak Rus hükümeti 1 Ocak 1915'ten itibaren yerli halk askerlikten muaf olduklarından dolayı bunlardan %21 askerlik vergisi alınmasına karar verdi.⁹¹

Rus sömürgesi, yerel nüfustan aldığı vergi ve harçları bölgeye vermiş olduğu hizmet gibi göstererek mesai ücreti, kentsel ticaret vergisi, ana ticaret vergisi olarak değerlendirdi. Ayrıca yerel nüfus yolların, sulama sistemlerinin, arazi vergilerinin, vb. yapımı ve onarımı için doğal görevler üstlenmek zorunda bırakıldı. Kırgız büyükbaş hayvanından bile bilet vergisi adı altında vergi alındı. Bu vergi, haraç vergisinin %5'i, toprak vergisinin %10'u veya aidatların %15'i idi. Devlet ticaret vergisi, tüketim vergisi ve gümrük vergisi de vardı. Mülkiyetin bir kişiden diğerine ücretsiz olarak devredilmesi için nüfustan damga vergisi ve gümrük vergisi tahsil edildi. Yine Rusya 1.Dünya Savaşı için halktan 2 400 000 ruble hediye ve 20 000 00 ruble savaş ihtiyaçları vergisi toplamıştı.⁹²

Ana vergilere ek olarak Çar hükümeti ve yerel temsilcileri çalışan nüfus hakkında çeşitli vergiler kullandılar. Yerli nüfusun bir kısmı yakacak odun için vergi ödedi. Yerli nüfustan okulların bakımı, yolların onarımı ve korunması, ayak ve binicilik görevlilerinin işe alınması, tarımsal araçların alımı vb. için de vergiler toplandı. Yerli çalışan nüfusun ve yerel yetkililerin özellikle de cemaat yöneticilerinin, köy memurlarının, aksakalların, mirabların, vb. bakımına uygulanan vergiler de getirildi.⁹³ Kızıl Haç için diye her çadırdan vergi alıyorlardı. Demiryollarından geçen Rus askerleri karşılanıyor, çadır dikiliyor ve Kırgızların

⁹⁰A.Serge, Zenkovsky, **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık**,(Çev. İzzet Kantemir),Üçdal Neşriyat,İstanbul 1983, s.113.

⁹¹Hamid, Ziyayev, **Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele**, (Çev.Ayhan Çelikbay),T.T.K., Ankara: 2007, s.359.

⁹²Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 1981, s.337.

⁹³Usenbayev, a.g.e., s.42-44.

hesabından yemekler veriliyordu. Böylelikle vergi ve çeşitli masraflar haddinden fazla artmıştı.

Savaşın başlaması ile Orta Asya'nın gelir kaynağı olan pamuk üretimi durmuştu. Yöneticilerde fiyatları dondurmıştu. Fakat buna rağmen Türkistan'a getirilen tahıl ürünlerinde ki fiyat artışı %400'lük bir artış olmuştur. Burada yaşayan halk tahıl elde edebilmek için ellerinde bulunan topraklarını satmak zorunda kalmıştır.⁹⁴ Avrupa'da üretilen ürünlere de fazla miktarda zam gelmiştir. Rus hükümeti yerli halkın elinde bulunan hayvanları da düşük fiyatla alıyordu. Halk geçimini sağlayabilmek için mecbur elinde bulunan malları değerinden fazlaca düşük fiyatlara satmak zorunda kalıyordu. Muhaceret İdaresi bu iş için şubeler açmıştı. Bu durum halkı oldukça fazla rahatsız ediyordu. Vergilerin ağırlığını Kırgız şiirinde ki şu dizelerle özetlemek gerekirse;

“Bin dokuz yüz on altıda

Nikolay zamanında.

Fakir-fukara köylüler

Ezildiler vergi yüküyle

Haraca malı yetmiyorsa,

Bağlayarak dövdü.

Bekârları köle oldu,

Kadınları dul oldu.

Haraç bulup veremeyince Canlı yüzü soldu...⁹⁵.” Kırgız halkının vergilerden canların ne denli yandığı anlaşılacaktır. Haliyle ezilen bunalan halk ilk fırsatta isyan edecektir.

Çarlık Rus idaresi yerli halktan işçi belirlerken yerlilerin zenginlerini yanlarına çekebilmek için para vererek işçi alımından kurtulmaları ve yerlerine belirleyeceği kişileri işçi olarak gönderebilme gibi bazı haklar tanımıştır. Böyle bir durumdan faydalanmak isteyen yerli zenginler kendi fakir soydaşları ile beraber hareket etmek yerine Çarlığa para vererek listeye isimlerini yazdırmamışlardır. Bu duruma fakir Kırgızların tepki göstermesi olayların sebepleri arasındadır.

⁹⁴Devlet, a.g.e, s.287.

⁹⁵ Sagınbekov, a.g.tz, s.123

Kırgızlara yüklenen ağır vergiler, topraklarının işgal edilmesi ve bahse konu Çar'ın fermanının dışında ayaklanmanın farklı nedenleri de bulunmaktadır. Eylül 1916 tarihinde Bişkek şehrinde ayaklanmaya tanıklık etmiş G. İ. Broydo tarafından ortaya atılan görüşe göre bu ayaklanma; *“Kırgız nüfusunu tamamen yok etmek ve bu toprakları yeni göçmenlere hazırlamak amacıyla bizzat Çar yönetimince kurgulanmıştır.”*⁹⁶ Bu tezi savunanlar, Türkistan Genel Valisinin Kırgızları Issık Göl bölgesinden ve Çuy vadisinin doğusundan Narın bölgesine sürülmeleri için hazırlamış olduğu planı savunmaktadırlar. Gerçekten, böyle bir karar alınmıştır. Broydo'nun düşüncesini kabul etmeyenler 16 Ekim 1916 tarihinde, dolayısıyla ayaklanma bastırıldıktan sonra bunlara verilecek bir ceza olarak hazırlanmasını⁹⁷ kanıt olarak göstermektedirler. Ancak Çar'ın fermanı dikkatlice incelendiğinde Broydo'nun düşüncesinde doğruluk payının olduğu görülecektir. Çünkü Çar fermanında gayr-i Rus erkeklerden 19 ile 43 yaş gruplarını cephe gerisine çağırılmaktadır. 19-43 yaşlar arası erkek nüfus ekonomi için verimli nüfusu temsil etmektedir. Ayrıca fermanın çıkarılış tarihine bakıldığında hasat zamanına denk geldiği görülecektir.⁹⁸ Bununla birlikte bu yaş grubunda ki erkek nüfus gelecek neslin devamı açısından önemlidir. Çar bu yaş grubunda ki erkekleri savaş için alarak bir nevi Kırgız neslinin çoğalmasının önüne geçmek istenmiştir

Türkistan'da İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura gibi aydınların yazdığı eserler neticesinde halkın Osmanlı'ya sempatisi artmıştı. Rusların Osmanlı Devletine savaş açması üzerine, Türkistan Türklerinin hükümete olan düşmanlığı son noktaya ulaşmıştı.⁹⁹ Bu bağlamda Türkistanlıların Osmanlıya ve hilafete bağlılık duygularının oldukça kuvvetli olması ve bu fermanla cepheye işçi olarak gittiklerinde Osmanlıya karşı savaşta Ruslara yardım edecekleri düşüncesi onları Ruslara karşı ayaklanmaya sevk eden bir diğer önemli faktördü. Bu konuyla ilgili olarak ayaklanma yıllarında bölgede bulunan Kars birinci dönem milletvekillerinden Fahrettin Erdoğan hatıralarını topladığı eserinde şu şekilde bahsetmektedir; *“...Kırgızlar ve Özbekler bir türlü asker olma işine yanaşmadılar. Bizden siz halifenin adamısınız diye gizli konuşmalarımızda fetva istediler. Tabi bizde bu savaş*

⁹⁶G.I. Broydo, “1916 Yılındaki Kırgız Ayaklanmasının Metaryalleri,” *Ala-Too Dergisi*, Bişkek 1991, S.6, s. 118

⁹⁷Djenish ,a.g.e., 627-630

⁹⁸Ercan Çelebi, “8 Temmuz 1916 Tarihli Çar II. Nikola Fermanı ve Türkistan'da 1916 Yılı Genel Ayaklanması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, S.144, 2003, s.189.

⁹⁹Kurat, a.g.e. s.429.

10 yıl kadar devam edecektir. Asker olup da halife kuvvetlerine karşı kurşun attığımızda cephede ölümleriniz şehit olmayacak, yaralılarınız gazi olmayacak ve cehenneme gidecektir diye fetva verdik. Bunun üzerine son oturumlarında kati suretle asker olmayacaklarını söylediler.¹⁰⁰” Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere bölgede Anadolu’dan gelen Türk ajanların faaliyet gösterdiği halkı Çarlık idaresine karşı direnmeye davet ettiği görülmektedir.

Ayaklanmaya sebep olan söylemlerden biriside ayaklanmanın Rusya’nın 1. Dünya Savaşında zayıf düşmesi nedeniyle bölge halkının Rus emperyalizminden kurtarılmak istenmesi sonucu Osmanlı Devletince gönderilen subayların ayaklanmanın çıkmasında etkili olduklarıdır. Ayrıca Rus yönetiminde, Osmanlı Devleti’nin hem Rus tehdidini cephelerde biraz olsun hafifletebilmek hem de Türkistan’daki Türklere destek olabilmek için bölgeye Türk subaylar gönderdiğini öne sürmüştür.¹⁰¹ Enver Paşa Türk ve İslam Birliğini amaçlayan bu yönde faaliyetlerini sürdüreceği gizli bir teşkilat olan Teşkilat-ı Mahsusa isimli bir yapı kurmuştu. Bu yapıya mensup kişileri de Türk-İslam coğrafyasına göndermiştir. Bu konuyla ilgili olarak Adil Hikmet Bey’in eserinden şu kesiti delil göstermek yanlış olmayacaktır: “ ...kulcada gece yarısı Abdullah Bubi’nin evine doğru yola çıktık. Yavaş yavaş odada Abdullah bubi ve bizden başka Kırgız reisleri de toplanmaya başlamıştı. Gelenler tamamlandıktan sonra Abdullah Bubi ayağa kalkarak konuşmaya başladı... Efendiler! (Adil Hikmet Bey ve yanındakilere hitaben) paramız yok, silahımız yok size büyük muavenette bulunamayacağız. Bu kadar zayıf olduğumuz halde yine ayaklanıp emriniz altında can vermeye hazırız¹⁰².” Her ne kadar Adil Hikmet Bey anılarında buraya silahlı bir hareket için gitmediklerini, orada ki Türkleri aydınlatmak, uyandırmak için gittiklerini belirtse de Hindistan üzerinden bu bölgeye giden bahse konu beş Türk’ün subay olması da ayaklanmada dış kaynaklı bir müdahalenin olduğu kanaatini güçlendirmektedir.¹⁰³

¹⁰⁰ Fahrettin Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998,s.123

¹⁰¹ Djanish, a.g.e, s.627

¹⁰² Adil Hikmet Bey, **Asya’da Beş Türk**, (Çev. Yusuf Gedikli) Ötüken Neşriyat, Ankara 1998 s.205-206

¹⁰³ Adil Hikmet Bey, a.g.e., s.16

Ayaklanmayla ilgili dış kaynaklı bir müdahalenin olup olmadığı konusunda bir bilgiyi de Baktıbek Maksütov şu şekilde vermiştir “...ürkün göçüyle birlikte Çinliler Kırgızların Çin’e geçmesine izin vermezler. Çin ile görüşmeler sürerken arkadan Rus askerleri de yetişmiştir. Kırgızlar o günlerde doğa şartlarının yanı sıra, Çinlilerin anlayışsızlığına ve Rusların kurşunlarına hedef olmak üzere hiç beklemedikleri bir şeyle karşılaşırılar. Osmanlı Devletinin beş tane askeri gelmiş, arkadan Ruslara karşı silahla karşılık vererek Kırgızları korumuşlardır... O beş Türkün başında Enver ve Sami adında iki komutanlar olduğunu, Kırgızların onlara olan minnet borcunu ödemek için o yıl ve daha sonra doğan çok sayıda çocuğa Anvar ve Samıybek ismini verdiklerini söylemiştir.”¹⁰⁴

Ayaklanmanın bölgelere halkalar halinde yayılması ve aynı anda başlaması ayaklanmanın daha önceden bir program dâhilinde hazırlandığını göstermektedir. 8-9 Ağustos tarihlerinde Isık Göl bölgesi Kırgızlarına ulaşan bir mektuptan bahsedilerek Kırgızların Bişkek ve Tokmak’a saldırdıkları, Isık göl bölgesinde ki Kırgızlarında bir an önce mücadeleyi başlatmalarından ve Muhuddin Han’ın emri altında Too-Suu geçidinde toplantı yapılacağından bahsediliyordu.¹⁰⁵ Bahse konu sebeple ilgili bir başka kaynak ise 20 Ağustos 1916 tarihinde Genel Vali Krupotkin’in Çar’ına göndermiş olduğu telgrafta yer almaktadır. Krupotkin telgrafında; Alman ajanlarının Kırgızlara ilham verdiğini Almanların yenilmezliği hakkında kışkırtıcı faaliyetlerinin olduğunu, ayrıca Kuldzhinsk bölgesinde Çinlilerin propagandalarından¹⁰⁶ bahsetmiştir.

Son olarak ayaklanmanın Çıkış sebepleri arasında dini etkeninde olduğu görülmektedir. Çünkü ayaklanmaya katılanların ve liderlik edenlerin çoğu kâfire karşı savaşarak vatanlarını savunma yolunda şehit olacaklarına inanmışlardı.

3.2. Ayaklanmanın Başlaması

1916 yılında Kırgızistan’daki olayları üç evreye ayırarak inceleyebiliriz:

¹⁰⁴Maksütov, Ürkün Kızıl Katliam, s.28

¹⁰⁵Şeyşekanov,a.g.e., s.105

¹⁰⁶F,Mumbetaliyev, 1916 İsyanın Belgeler Derlemesi, K.I. Bilimleri, Bişkek 2015, s.83-84

1. 25 Haziran'dan 13 Ağustos'a kadar olan evre. Bu dönemde Kırgız halkı fermana tümüyle karşı gelmişlerdir, Ancak zengin olan manaplar fermana karşı gelmemişlerdir. Çünkü para vererek veya onların yerine başkalarını teklif ederek muaf olmaları yönünde Çarlık Rusya'sından aldıkları ayrıcalık onların isyanı desteklememesine bir nedendi.
2. 13 Ağustos'tan Eylül'e kadar olan evre. Bu dönemde ayaklanmaya çok sayıda yerli idareci katılmış ayaklanmanın acımasızca bastırılmakta olduğunu görülünce Talas, Oş ve Narın gibi bazı bölgelerde karşı gelmekten vazgeçmişlerdi.
3. Eylül-Ekim aylarını içine alan dönemde ise ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmaya başlanınca Kırgızlar çareyi göç etmekte bulmuşlardır.¹⁰⁷

Cephe gerisi için Kırgızlardan alınacak sayı 35.874 (Karakol, Narın, Bişkek, Talas, Oş ve Celalabad bölgelerinden) kişi olarak belirlenmişti.¹⁰⁸ Seferberlik kararına istinaden yapılan bir toplantıda alınan ayaklanmanın planlanması şeklinde olan karardan Belek Soltonoyev şu şekilde bahsetmiştir: “ *11-13 Temmuz 1916'da Bişkek'te yapılan toplantıya Kanat ve İsamuddin'in katılarak bir takım planlar üzerinde müzakerelerin yapılmıştır. Ayaklanma ilgili ayaklanmanın Alma atı'da kazaklar tarafından başlatılacağı ve bu sırada Bişkek, Tokmok, Narın ve Karakol Kırgızlarının da ayaklanarak zamanı gelince Alma atı Kazakları ile bağlantıya geçilip Karakol, Göl ve Tokmak çevresinde bulunan Rus köyleri istila edilecekti. Yarkent uyezdine ulak gönderip Kopal ve Lepsi'ye gelerek Çar Nikola'ya karşı ayaklanılacaktı. Buna istinaden Narın Kırgızları Narın'ı ele geçirip Fergana yolunu kapatarak isyana dâhil olacaktı. Koçkor, Cumgal ve Çüy'deki Kırgızlar ise Tokmak ve Bişkek şehirlerini kuşatıp, Evliya Ata yolu vasıtasıyla Talas'taki Kazak ve Kırgızları isyana dâhil ederek Taşkent yolu kapatılacaktı. Rus halkına dokunmadan sadece Rus askerleri ile savaşılacaktı. Zorda kalınması halinde halk dışarıya çıkarılacak. Boom geçidinde düşman kuvvetleri karşılanacaktı. Kısacası Ruslar her şart altında Türkistan'dan bir şekilde atılacaktı ve bundan başka çarede yoktu.*”¹⁰⁹

¹⁰⁷Saginbekov, a.g.tz. s.33

¹⁰⁸F.Kara, a.g.m., s.540

¹⁰⁹Belek Soltonoyev, **Kızıl Kırgız Tarihi**, Bişkek 1993, s.96

Askeri Vali Falboun 14 Temmuz 1916 tarihli talimatı ile zaman geçirmeden Çarın fermanının tatbik edilmesini emrinde bulunan idarecilere iletmişti. Bu talimatın uygulanış biçimini de belirterek cephe gerisi işlerine alınacak kişileri belirlerken bölgelerde ki seçkin kişilerden yardım almalarını, onlara nazik bir şekilde neden alındıklarını belirtmelerini, karşı gelenler olursa ise savaş yasanının emrettiği şekilde cezalandırılacaklarını söylemelerini¹¹⁰ belirtmiştir. Ancak Rus hükümetinde yerli ahalinin Rus ahaliye nazaran daha sadık olduğu düşüncesi o kadar kuvvetliydi ki Rus komutan Erofev seferberlik emirnamesini yerel halka okumayı bile gerek duymamıştı. Oysa Müslüman Türkler hoşnutsuzluklarını anlatma cesaretini göstermişler ve askeri kuvvetler ile cami ve medreselerin, şehirlerin baştan sona yakıp yıkılması gibi söylemlerle Rus hükümeti tarafından tehdit edilmişlerdir.¹¹¹

Kırgız ayaklanması, çarlığın planlarından biriydi. Zaten 1916 yılında Kırgız'ı kesmek, onları Çinle korkutmak ve yeni toprak fonları almak Çarlık hükümetinin kışkırtıcı çalışmalarıydı ve sonunda beklenen olmuş 10 Temmuzda ayaklanma¹¹² Fergana bölgesinin (Güney Kırgızistan) Andijan, Hokand, Oş, Namangan şehirlerinde baş göstermiştir. Kırgızlar, savaşa ve yerli halkın geri hizmette çalıştırılmak üzere seferber edilmeye karşı çıktılar ve hizmet etmeyi reddetmişlerdir. Savaşa gitmek istemiyoruz diyerek Manapların gitmesini istediler. Çünkü onlar rüşvet vererek kendilerini ve akrabalarını seferberlik listelerine dâhil ettirmemişlerdir.¹¹³

10 Temmuz'dan ayın sonuna kadar Kırgızistan'ın güneyindeki Kırgızlar Rus idarecilere karşı geldiler uygulamanın haksızlığını dile getirmeye çalıştılar. Ancak onları dikkate alan olmayınca Rus ofis ve kamu dairelerine ateş açtılar ve seferberlik listelerini ele geçirerek yırttılar. Temmuz ortalarında cephe gerisi için işçi alımı konusunda Oş şehrinde ciddi huzursuzluklar yaşandı. Çar'ın fermanı ilanı halka duyurulduğunda Süleyman Dağı'nın eteklerinde yaklaşık 10 bin kişi toplandı. Bunların içinde sadece fakir halk değil, aynı zamanda birçok köy ve köyün

¹¹⁰Mumbetaliyev, a.g.e. , s.58

¹¹¹Baysun, a.g.e. ,s.19

¹¹²Broydo, a.g.e. s.120

¹¹³Usenbayev, a.g.e., s.154

temsilcileri de vardı. Savaşmayacağız, oğullarımızı vermeyeceğiz şeklinde çarlık idarecilerine karşı çıkmışlardır.¹¹⁴

Namangan'ın dağlık alanlarında Temmuzun ortalarında başlayan ayaklanmalar sonbaharın sonlarına kadar devam etmiştir. Bunun nedeni ise burada ki Kırgızların göçebe hayat sürmeleri ve dağlık alanlarda daha kolay gizlenebilmelerinden kaynaklanmıştır. Göçmenlerin ve yarı göçebelerin cezalandırıcı birliklerden saklanmalarının daha kolay olduğu yaylalar ayaklananların işlerini kolaylaştırmıştır. Hatta listeler hazırlanırken çoğu fakir Kırgız bu alana gelmiştir. Kırgızistan'ın güneyinde yer alan bu şehirlerde ayaklanmalar acımasızca bastırıldı ancak durmadı kuzey Kırgızistan topraklarına yayıldı. Burada ki ayaklanma ise, modern silahlarla donatılmış çarlık askerlerine karşı silahlı çatışmalar düzeyinde gerçekleşti.¹¹⁵

Kuzey Kırgızistan'da ilk ayaklanma 6 Ağustos 1916'da Bişkek'te başlamış, yerleşik olan Atake ve Sarı Bağış boyları tarafından başlatılan ayaklanma Aksu, Çüy, Tokmak, Karakol ve Narın gibi bölgelere hızlı bir şekilde yayılmıştır.¹¹⁶ Kırgızlar ellerine geçirdikleri 170 tüfek ve 40 000 mermi ile Bişkek ve çevresindeki Rus yerleşim yerlerini kuşattıktan sonra birçok Rus göçmenini öldürüp ve kasabalarını yakmıştır.¹¹⁷

Ayaklanmanın en şiddetli olduğu yerlerden biriside Tokmak bölgesidir. Kırgızlar 14 Ağustos'ta Tokmak bölgesinde ayaklanmışlar, 4-5 bin civarında olan Kırgızlar İbrahim TELEYEV önderliğinde Tokmak köyüne hücum etmişlerdir. Ayrıca Isık Göl'e gitmekte olan Rus askerlerinin yolunu keserek, 178 tabanca ve 30 binden fazla mühimmat taşıyan arabayı da ele geçirmiştir.¹¹⁸ Burada ki şiddetli çarpışmalar Eylül ayının başına kadar devam etmiş ve Çarlık Rusya'sı askerleri ayaklanmayı bastırmıştır. Bu olaylarda 300'e yakın Kırgız hayatını kaybetmiştir.

¹¹⁴K. Usenbayev, **Kırgızistan'da 1916 isyanı**, Frunze, 1967, s.128

¹¹⁵A. Asankanov, **Kırgızistan Tarihi (eski çağlardan günümüze)**, Bişkek, 2009.

¹¹⁶Zenkovsky, a.g.e., s.116.

¹¹⁷Togan, a.g.e., s. 341.

¹¹⁸ Ö. Osmonov, "1916 Senesindeki Milli İsyân: Ürkün," (çev. Nurabübü Borsokeyeva), **Ala Too Edebiyatı Dergisi**, S.5, s.11,2016

Günümüz Kırgızistan ve Kazakistan sınırları arasında yer kalan Yedisu¹¹⁹ bölgesi, ayaklanmanın en şiddetli olduğu yerlerden birisi olması ve adı geçen bölgenin geniş alanı kaplaması nedeniyle bu olaya 1916 Yedisu Ayaklanması ismi de verilmektedir. Isık Göl, Yarkent gibi bölgeleri içinde barındırmaktadır. Yedisu oblastında yaşayan halk mensuplarının katıldığı ilk toplantı 10 Temmuz tarihinde, Karkıra'ya yakın Kaman Karagay'da yapılmıştır. Toplantıda, askere göndermeme kararı çıkmıştır. Yedi-Su'da bir kısım halk, irade gereği alınacak işçilerin doğrudan doğruya savaş meydanlarında yok olacağı fikrinde olduğundan yerini, mülkünü, ekinini bırakıp alabildiği mallarıyla Çin sınırını geçmeye çalışmışlardır.¹²⁰

9-10 Ağustos 1916 tarihinde Yedi Su Oblastın da özellikle Isık Göl şehrinde ayaklanmalar vuku bulmuştur. Burada ki ayaklanmalar diğer bölgelere nazaran biraz daha geniş çaplı ve organizasyonlu bir şekilde idare edilmişti. Rus hükümeti ve yerli idareciler bu bölgede ki Kırgızların ayaklanmasına ihtimal vermemekteydi. Ancak durum beklenenden farklı bir hal almış sömürgeci düzene karşı ayaklanma başlamıştı. Hatta Rus yanlısı olan manaplar dahi kendi halkı ile birlikte ayaklanmaya katılmıştı. Bununla beraber hapisanede bulunan 300'e yakın Kırgız, Dungan Uygur da kaçarak ayaklanmaya katılmıştı.

12 Ağustos tarihine gelindiğinde ayaklanma şiddetini artırmıştı. Isık Göl şehrinde bine yakın Kırgız'ın ayaklandığı ve şehri Ruslardan geri almak için kuşattığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹²¹ Öyle ki Çarlık idaresinin buraya yerleştirmiş olduğu Rus ve Ukraynalıların çoğuna silah taşıma izni verilmiş olmasına rağmen bu durumla baş edemeyeceklerini anlayarak kaçmaya başlamışlardı. Prjevelsk uyezd başkanı Albay İvanov hazırlıksız oldukları için emri altında ki idarecilerde kusur aramış, sorumluluğu kabul etmemek için yerine harp kurulunu davet ederek uyezd başkanlığından istifa etmiştir. Söz konusu kurul denetimi eline alarak cezalandırma birlikleri oluşturmuştur.¹²²

¹¹⁹ Bazı kaynaklarda bu bölge için Semireçe ismi kullanılmaktadır.

¹²⁰ Çelebi, a.g.m, s.185

¹²¹ Şeyşekanov,a.g.e., s.118

¹²² Şeyşekanov,a.g.e., s.120

15 Ağustos tarihine gelindiğin de ise bölgeye 160 askerden oluşan Yarkent birliği, 52. Kozak- Rus birliği gönderilmiştir.¹²³ Daha öncede bahsedildiği gibi bu bölgedeki ayaklanma diğer bölgelere nazaran daha şiddetli ve çetin bir hal almıştı. Sömürü düzenine başkaldıran Kırgızlar muhacirlere ve gönderilen cezalandırma birliklerine karşı başarılar elde etseler de silah ve mühimmat yoksunluğu daha fazla direnmelerinin önüne geçmiştir. Bu nedenle gerilla taktiği uygulayarak Rus kuvvetlerine karşı direnmeye devam etmişlerdir. Rus idaresi bölgedeki ayaklanmanın durumuna binaen 27 Ağustos-2 Eylül tarihleri arasında bölgeye yeni cezalandırma birlikleri göndermiştir.

Ayaklanmanın gerçekleştiği bölgelerden biriside Çuy vadisidir. Çuy Vadisinde yer alan Kemin ayaklanmanın en etkili olduğu şehirdi. Kemin'deki ayaklanma 8 Ağustosta Sultan Dalbayev, Borombay Sazayev ve Alaguş Cantayev gibi beylerin Cantay Han'ın torunlarından Hacı Möküş Şabdonov'u Han ilan etmeleriyle başlamıştı.¹²⁴ Burada ki halk cezalandırma birliklerine gönderilen 7 araba silah yüklü araca saldırarak 180 tüfek ve mermi elde ederek yardımı engellemişler, ayaklanmaya katılan Kırgızlara dağıtmışlardır. Ayrıca halk ilçe başkanının binası basarak hazırlanan cephe gerisi işçi listesini yırtıp atmışlar ve ilçe başkanını öldürmüşlerdir.¹²⁵

Ayaklanmaya Narın'da (Tanrı Dağları) bulunan Kırgızlar da aktif bir şekilde katılmışlardır. Koçkor bölgesi burada ki ayaklanmanın merkezi olmuştur. Ayaklananlar kendilerine lider olarak Kanaat Ubukeoğlu'nu seçmişlerdir.¹²⁶ Koçkor ve buraya bağlı kasabalarda yaşayan halk 9 Ağustosta birleşerek şehri muhasara altına almışlardır. Narından Tokmak'a kadar olan telgraf hatlarını imha ederek Rusların iletişimini engellemek istemişlerdir. Çuy ile olan köprüleri yakmışlardır. Ayrıca burada ki ayaklanmayı bastırmaya çalışan birlik baş edemeyeceklerini anlayınca Rus muhacirleri de alarak Tokmak'a kaçmıştır.

¹²³ Şeyşekanov, a.g.e., s.126

¹²⁴ Maksütov, Türkistan'da Büyük..., s.43

¹²⁵ Mayramgül Dıykanbayeva, "1916 Yılındaki Kırgız Milli Mücadelesi: Ürkün", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S.3, s. 117, 2014

¹²⁶ Dıykanbayeva, a.g.m, s.117.

1916 yılında o gün ki Kırgızistan topraklarında ayaklanmalar çoğu köy kasaba ve şehirlerde meydana gelmiştir. Esasen bu ayaklanmalara Kırgızlar bölge şehir gözetmeden topyekûn katılmışlardır. Bu nedenle ayaklanma sadece bahsettiğimiz bu şehirlerde değil tüm Kırgız topraklarında vuku bulmuştur.

3.3. Ayaklanmanın Bastırılması ve Sonucu

1867 yılında Taşkent'te kurulan Türkistan Genel Valiliğine ilkin General Kaufman getirilmişti. 1867-1882 yılları arasında bu görevi yerine getiren eden Kaufman'dan 34 yıl sonra bu göreve Kropatkin getirilmişti. Kropatkin'in Türkistan Genel Valiliği 1916 yılında Türkistan ayaklanmasına tesadüf etmiş ve esasen ayaklanma hareketini bastırmakla görevlendirilmişti. Kendisinin ifadelerine göre Türkistan halkı tarafından kendisinin kurtarıcı olarak görülmesi bu göreve getirilmesinde ki en büyük nedendi.¹²⁷ Kendisine verilen yetkilerden ötürü yarı çar diyebileceğimiz Kropatkin bölgedeki ayaklanmayı bastırabilecek tek kişi olarak görülmekteydi. Ayaklanmanın en şiddetli olduğu Yedi Su oblastı'nın askeri valisi yani idarecisi Folbaumdu. Temmuzda sadece bir heyecandan ibaret olan ve ağustos başlarında açık bir ayaklanma şeklini alan¹²⁸ bu hadisenin çıkacağını önceden görmüş ya da kendi menfaatleri için ayaklanmanın büyümesi yönünde hareket etmiş Rus idareciler bir takım tedbirler almışlardı. Bu tedbirlerin en başında Kırgız halkından zorla aldıkları topraklara yerleştirdikleri Rus ve Ukraynalılara buralara yerleştikleri andan itibaren silah vermeleridir. 11 Ağustos 1916 tarihli Kropatkin Folbaum'a göndermiş olduğu telgrafta ayaklanmanın bastırılması için şunları emrediyordu: “ *Kırgızlar arasında meydana gelen düzensizliği bastırmak için yapacağınız en iyi hizmet Rus halkının can ve mal güvenliğini sağlamak olacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Rus halkının silah, mühimmat ve diğer savunma ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. Onluk yüzlük sisteme göre ekipler teşkil edilsin ve bunların başına halkın seçtiği kişiler getirilsin. Silahlanan halkın bir kısmı için at temin edilsin ve süvari kolu*

¹²⁷ Muhammet Şen, Ferdi Çiftçiöğlü, “*Türkistan Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Türkistan İzlenimleri (1916)*”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.17, s.206, 2018

¹²⁸ Baymirza, Hayit, *Türkistan Çarizm'den Bolşevizm Hâkimiyetine Geçiş Devrinde, Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1914*, (Edt: Timur Kocaoğlu), 2001, Haarlem: Sota Yay., s.182

oluşturulsun. Yedek zümreden üç yüzlük teşkil edilmesine izin veriyorum. Meydana getirilen yüzlük kuvvetleri savunma yerlerine bırakınız.

-İkinci olarak şehir ve köylere gece devriyesi çıkartınız...

-dördüncü olarak kuşatma altında olan bölgelere yedek kuvvetler hazırlansın ve su temin edilsin.

-Beşinci olarak saldırılara şiddetli karşılık verilsin... Kırgızların ateşli silahları ve teçhizatları az olduğu göz önüne alınarak sadece savunmada kalınmasın zaman zaman taarruza kalkınız. 30-50 cengaver ruhlu kişiler ile yapılacak gece baskınları iyi neticeler verebilir. Bunlar arasında karışıklık çıkarma işi örgütlensin.

-Altıncı olarak telgraf hatlarının temini ve atlı postanın oluşturulması gerekmektedir. Mahsulün düşmemesi için ziraat işleri devam etmelidir. Kırgızların bırakıp gittiği yerden kalan hasılatı hazineye teslim ediniz.

-Yedinci olarak cezalandırıcı birlikler aşırıya varan davranışlardan kaçınınsın. Özellikle karşılık vermeyen halka gerek askerler tarafından gerekse Rus halkı tarafından yapılabilecek talan ve yağma hareketine fırsat vermeyin. Elde edilen malı mülkü geri veriniz veya hazineye devrediniz.

-sekizinci olarak birlik uyezd ve yer meseleleri hususunda mahkeme oluşturulmasına izin veriyorum.

-Dokuzuncu olarak uyezd başkanı ve temsilcilerin askeri devriyesini artırınız. Asayişin bozulduğu yerlerde yönetimi askeri idareye bırakınız.

-Onuncu olarak komşu oblast valileri ile irtibata geçiniz.

-Onbirinci olarak yerli halkın boyları arasında meydana gelebilecek zıtlıklardan yararlanmaya çalışınız. Bizim safta yer alan Kırgızları, ayaklanma çıkaranlara karşı kullanınız.

-Onikinci olarak Kırgızların Çin'e geçmelerine geçici olarak baskı yapmayınız.

- Onüçüncü olarak sizlere takviye kuvvetler gönderiyorum, bunlar ulaşıncaya kadar elinizde ve Rus halkında mevcut olan imkânları kullanarak karşılık vermeye devam ediniz.¹²⁹” Görüldüğü üzere Krupotkin bölgede ki ayaklanmanın bastırılması için geniş yetkilerini kullanarak emri altındakilere bu şekilde talimat vermiştir.

Yine askeri vali Falboun'a göndermiş olduğu telgrafta belirttiği gibi ayaklanmanın bastırılması için yalnızca Yedi Su oblastına, Narın yolu ile Çimkent'ten Bişkek ve Tokmak'a giden yol boyunca Don kazaklarının iki bölüğü, bir süvari bataryası, 35 manga, 24 takım, 240 süvari keşif kolu, 16 havan topu, 47 makineli tüfek göndermiştir.¹³⁰ Her ne kadar genel vali Krupotkin Falboun'a göndermiş olduğu 11 Ağustos tarihli telgrafında aşırıya varan davranışlardan, yağmadan kaçınılsın, saldırıda bulunmayan halka saldırmayın gibi talimatlar vermiş olsa da Rus askerlerinin ve göçmen Rus ahalinin masum yerli halka yaptıkları zulümler bu emirlere uyulmadığının bir göstergesidir. Bu duruma Maksütov'un eserinden örnek verecek olursak; “... Ölenleri at arabasına yükleyerek götürdüler. Canlı kalanları ise hayvanlar gibi birbirine zincirleyerek Ak Suu tarafına götürdüler. Sayıları 15'i geçen adamı Ak Suu'da büyük bir dama tıka basa doldurdular. Kapısını dışarıdan kilitledikten sonra nöbetçi diktiler. Ertesi gün kapıyı açtıklarında 30 civarında adam havasızlıktan ölmüştü.¹³¹”

Kırgızistan'da meydana gelen ayaklanmada Kırgız nüfusunun kayıpları incelendiğinde; Prjevelsk, Bişkek, Yarkent ve Cüzan kazalarında ayaklananların 347'si idam, 505'i de hapis ve sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bu sayı 30 000'e ulaşmıştır.¹³² Tüm bu askeri kuvvetlerin yanı sıra Rus köylüleri de Kırgız halkını öldürerek mallarına el koymuşlardır.¹³³ Bölge istatistik Komitesi sadece Bişkek ve Prjevelsk ilçelerinde cezalandırıcı önlemlerinin bir sonucu olarak Kırgız nüfusu %66 oranında azaldığını¹³⁴ belirtmiştir. Bununla birlikte ayaklanmaya katılanları

¹²⁹ Şeyşekanov, a.g.e., s.149-150.

¹³⁰ Mumbetaliyev, a.g.e., s.78

¹³¹ Maksütov, Kızıl Katliam, s.80

¹³² Devlet, a.g.e., s.258.

¹³³ Ali Bademci, 1917-34 Türkistan Milli Hareketi Korbaşlar ve Enver Paşa, C.I, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1975. s.84.

¹³⁴ Ryskulov, a.g.e, s.11

cezalandırmak için Taşkent'te özel geçici bir askeri mahkeme kurulmuş, bu mahkeme 347 kişiyi ölüme, 178 kişiyi ağır işçiliğe, 129 kişiyi hapis cezasına çarptırılmış, ayrıca cezaevlerinde bulunan çok sayıda kişi de yargısız infazlarla imha edilmiştir.¹³⁵ Yerli halk özellikle de Bişkek taraflarında Rus orduları tarafından acımasızca kılıçtan geçirilmiştir.

Ayaklanmanın en şiddetli olduğu Yedisu bölgesinde halkın %30'u yok edilmişti.¹³⁶ Çin verilerine göre de 130 bini Kırgız olan Yedi Su (Semireçe) bölgesinden 332 binden fazla insan kaçmıştır. 1916 ayaklanmasında 200 binden fazla Kırgız öldürülmüştür. Sadece kuzey Kırgızistan nüfusu %41,4 azalmıştır.¹³⁷ Bununla birlikte 1 Kasım 1916'ya¹³⁸ kadar Ruslar; ölü ve yaralı olarak 171 asker, idareci ve sivil 2.044 ölü, 1.088 kayıp vermişlerdir.¹³⁹

Turdubek Şeyşekanov eserinde Yedi-Su oblastında ki Kırgız kayıplarını şu şekilde vermiştir¹⁴⁰:

Tablo 1

Uyezd ve boluşlar	Ayaklanmaya kadar olan nüfus	Ocak 1917'de ki hane sayısı	Azalma (aile)
Vernen	4 347	2 415	1 932
Yarkent	16 096	4 378	1 718
Bişkek	27 831	11 518	9 313
Prejevalsk	34 509	8 847	25 660
Lepsinsk	7 071	3 629	3 442

Rusların bu zulmüne daha fazla dayanamayan Kırgızlar Çin'e göç etmek zorunda kalmıştır. Çin topraklarına ilk kez Eylül ayının ilk günlerinde az sayıda Kırgız göç etmeye başlamıştır. Rus kuvvetlerinin yapmış olduğu kıyımlar neticesi göçler Eylül ayının ikinci yarısından itibaren büyük oranda artmıştır. Yapılan bu göçlerde iki güzergâh takip edilmiştir. Birinci güzergâh Aksay Vadisi boyunca Narın şehri

¹³⁵ Mumbetaliyev, a.g.e., s.118

¹³⁶ Bademci, a.g.e., s.77.

¹³⁷ Asankanov, a.g.e., s.527.

¹³⁸ Çelebi, a.g.m, s.190.

¹³⁹ H. T. Tursunov, **Orta Asya ve Kazakistan'da 1916 Ayaklanması**,(Edt.A.V.Payskovsky), Bilimler Akademisi, İzdatsva Yay. Moskova 1960, s.376

¹⁴⁰ Şeyşekanov, a.g.e., s.158.

üzerinden Toşkan Nehri'nin üst kısımlarındaki Torugart¹⁴¹ ve Keltebuk geçitleri geçilerek yapılmış, ikinci güzergah ise Prjevelsk şehrinden güneye doğru Bedel geçidinden geçilerek Uç Turfan ve Aksu vahalarına doğru yol izlenerek yapılmıştır.¹⁴² Prejevelsk ve Bişkek'ten göç eden Kırgızlar, Uç Turfan ve Aksu'ya giden ikinci rotayı takip etmiş, göç edenlerin sayısı 100 000 ile 120 000 kişiye ulaşmıştır. Kırgızistan'ın diğer şehirlerinden yapılan göçlerle bu oran daha da artmıştır.

Kırgız'ı öldürmeye doymayan Ruslar kaçanları da takip ederek öldürmeye çalışmışlardır. Alelacele yurtlarını terk eden Kırgızlar yanlarına alabildiği birkaç eşyayı da kaçmada zorlandıklarından göç yollarında bırakmışlardır. Bedel geçidi boyunca yalnız 10 000 dolaylarında koyun, sığır ve at telef olmuştur. Çin'in Sincan bölgesinde bulunan bir Rus yetkili Prejevelsk ve Bişkek şehirlerinden Eylül ayının ortasından Kasım ayının başına kadar olan bu göçlerde Kırgızların neredeyse tüm hayvanlarını kaybettiklerini belirtmektedir.¹⁴³ Bu göçler Kırgızların kurtuluşu değil aksine daha zor günlerin başlangıcı olmuştur. Çünkü burada ki Çinliler ve Kalmuklarda perişan olmuş Kırgızlardan faydalanmaya çalışmıştır. Olayın canlı tanığı olan Mukay Elebayev romanında bu konuya şöyle yer vermektedir: “...*halk iki düşmanın arasında kalmıştı.... Arkadan top sesleri duyuldu. Bir iki kere ateş açıldı. Tam bu sırada deminden beri Çin sınırına geçmek için direnmekte olan kalabalık öleceksek de senin elinden ölelim, sen öldür diye ölüme razı olarak, var güçleriyle Çin askerlerinin ateş etmelerine rağmen ilerlemeye başladı. Tam bu sırada koyuna saldıran aç kurtlar gibi Kalmuklar da oyunlarına başladılar. Etraftan ateş açıyor yüklü hayvan demeksizin sürü sürü hayvanları kaçırmaya giriştiler. Bir süre sonra hayvana doyunca kalabalığın arasına girip insanların güzel kızlarını zorla alıp kaçırıyorlardı... Günler geçti. Kış geldi. Halkın durumu kötüydü. Hayvanların çoğu yolda gelirken telef olmuştu. Çarın askerlerinden sonra Çin ve Kalmuk askerleri sınırdan geçerken kalan mala mülke el koydular... Felaket dört bir yanı sarmıştı.*

¹⁴¹Torugart Geçiti, deniz seviyesinden 3752 m. yükseklikte Tanrı Dağlarında bir geçittir.

¹⁴²E.D.Sokol, *The Revolt of 1916 In Russian Central Asia*,: Johns Hopkins University Press, Baltimore 1954, s.130

¹⁴³ Sokol, a.g.e., s.133

Etraf aç perişan insanlarla dolmuş, insanlar bir tabak buğday için çoluk çocuğunu satmaya başlamış, tifo salgını başlamıştı.¹⁴⁴”

Fermanın çıkarılış tarihine bakıldığında hasat zamanına denk geldiği görülecektir.¹⁴⁵ Bu nedenle ayaklanma bölgedeki tarımsal faaliyetleri de olumsuz etkilemiştir. Bu konuyla ilgili olarak Borsa Komitesi Başkanı Semenov 2 Temmuz 1916 tarihinde bildirmiş olduğu raporda bir nevi Çar’ı uyararak seferberlik tarihinin zamansız olduğuna dair şunları ifade etmektedir; *“belirtilen yaşlardaki Kırgız’ın askeri ihtiyaçlar için seferber edildiğinde Borsa Komitesi, seferberliğin tam bir çöküşe yol açacağına inanmaktadır. Bölgede yaşayan nüfusun ekonomisi tarımdır, seferberlik nedeniyle Kırgızlar alınırsa o zaman bölgenin tüm mahsulü ölecek ve nüfus açlığa mahkûm olacaktır. Ekselansları, Borsa Komitesi olarak bu işin tüm bölgenin çıkarları gereği ertelenmesini istiyoruz. Kırgızların kırsal işlerinin tamamlanacağı 1 Ekim'e kadar seferberliğin ertelenmesi gerekmektedir. Borsa Komitesi, bu seferberliğin bölge için olağanüstü sonuçlar doğuracağını düşünüyor ve önlem için ısrar etmektedir.¹⁴⁶*

Kırgızistan’daki bu ayaklanmaya bastırılmaya başladığı andan itibaren Kırgızlardan boşalan yerler Rus yönetimi Ruslara verilmek üzere yeniden dizayn edilerek müsadere edildiği görülmektedir. Genel vali Krupotkin 31 Ağustosta Çarına yazdığı raporda; ülke düzeninin korunması amacıyla yerli halkın toprağına el konulduğunu, Kırgızlardan temizlenen Prjevelsk, Bişkek, Yarkent gibi uyezdlerde sınırların yeniden belirlenmesi gerektiğini, ayaklanma neticesinde Kırgız ve Rusların artık bir arada yaşamalarının mümkün olmayacağını bunun için Kırgızların Narın uyezdine sürgün edilmesi gerektiğinden¹⁴⁷ bahsetmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Kırgızların ata yadigarı verimli toprakları Ruslarca işgal edilmiş, kendilerine ise engebeli bir yapısı, sert iklimi olan Narın bölgesi reva görülmüştür. Bu müsadere ayaklanmanın sebepleri kısmında bahsedildiği üzere ayaklanmanın Rus yönetimi tarafından çıkarıldığının bir kanıtı mahiyetindedir. Çar tarafından da kabul gören bu düşünce hayata geçirilir.

¹⁴⁴ Mukay Elebayev, *Uzun Yol*,(Çev.Mayramgül Dıykanbayeva),Bengü Yay. Ankara 2018, s.74-75

¹⁴⁵ Çelebi,a.g.m, s.189.

¹⁴⁶ Tursunov, a.g.e., s.28

¹⁴⁷ Mumbetaliyev, a.g.e., s.162

24 Eylül tarihinde Yedisu askeri valisi Falboun'un idarecilere göndermiş olduğu telgrafla Çuy Vadisi, Isık Göl'ün kuzey ve güney kıyıları, Tokmok ve buraya bağlı yerler, Cumgal, Atbaşı, Prejevelsk Rus yerleşim yeri olacak buralara Kırgızların girmesini engelleyeceksiniz, karşı gelenler olursa cezalandırın şeklinde talimatlar vermiştir.¹⁴⁸ Bu müsadere ile yeniden dizayn edilen Prejevelsk şehrinde 2 500 000 desyatina¹⁴⁹ arazi Ruslara tahsis edilmiştir. Ayrıca Ruslar kendi halkını korumak adına korumak için Çin ile sınırı olan yerlerde tampon bölgeler oluşturmuş, buralara da Rus Kazaklarını yerleştirmiştir.¹⁵⁰ Rus yöneticileri sulh döneminde yerli halktan rüşvet ve çeşitli hediyeler almaktan geri kalmadıkları gibi ayaklanmalar sırasında da halkı yağmalamaktan da geri kalmamışlardı¹⁵¹. Buna örnek olarak, General Madridov ihtilalden sonra tevkif edilince, Türkmen kadınlardan yağmalama sonucu elde ettiği 245 kiloda fazla gümüş ve altmıştan fazla da en iyi kaliteye sahip Türkmen halısı ele geçirilmişti.¹⁵²

1916 yılındaki ayaklanma yalnızca çarlığa karşı değil aynı zamanda Kırgız halkının sömürü düzenine karşı da bir ayaklanma mahiyetindeydi. Ayaklanmalar Eylül Ekim aylarında kanlı bir şekilde bastırılmış, ayaklanma yaklaşık altı ay sürerek 1917 yılının şubatına kadar peyde pey devam etmiştir.¹⁵³ Yukarıda da bahsedildiği gibi bir planın parçası olarak Kırgız toprakları müsadere edilmişti. Bu ayaklanma neticesinde hiç şüphesiz ki en büyük maddi ve manevi zarara uğrayan Kırgızlar olmuştur. 1916 ayaklanması için Duma tarafından özel soruşturma komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonun başında Alexander Fedorovich Kerensky getirilmiştir. Ayaklananların savunucusu olarak görev yapan Kerensky, Taşkent ve Semerkant'a giderek buralarda ayaklanma ile ilgili bilgiler toplamıştır. Kerensky, 13 Aralık 1916 da Duma da yaptığı konuşmada Çarlık hükümetini suçlayarak şunları ifade etmiştir: “...ayaklanma bölgelerine gönderdiği cezalandırıcı birliklerine, tüm yerli nüfusu yakma emri vermiştir. Buna Yaşlı erkekler ve kadınlar dahil edilmiştir..

¹⁴⁸ Maksütov, a.g.e., s.77-78

¹⁴⁹ Desyatina, eski Rusya'da arazi ölçü birimi

¹⁵⁰ Şeyşekanov, a.g.e., s.163

¹⁵¹ Z.V. Togan, a.g.e., s.337.

¹⁵² Z.V. Togan, a.g.e., s.344.

¹⁵³ Nurettin Hatunoğlu, **Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Âlim Han**, Ötüken Yay. İstanbul, 2011 s.194.

*Beyler, bu bir zafer değil, Rusların utancıdır. Bu, suçlularının cezalandırılması gereken bir olaydır.*¹⁵⁴,”

Ayaklanmanın canlı tanığı olan Broydo, ayaklanma sonrası Duma tarafından ayaklanmanın araştırılmasına yönelik oluşturulan komisyon neticesinde, suçluların cezalandırılması kararınca Taşkent Adli Savcılığı tarafından tanık olarak dinlenmiş ve ayaklanma ile ilgili şöyle bahsetmiştir:

“1. Kırgızlar, Yerleşim Bakanlığı da dâhil olmak üzere çeşitli hükümet organlarının çalışmaları ile sistematik olarak tamamen topraktan yoksun bırakıldı, ekonomileri mahvoldu.

2. Benim düşünceme göre ayaklanmanın nedeni ne milliydi ne de dini. Çünkü Özbek olanlar ayaklanmaya daha az katıldılar.

3. Kırgızlar cephe gerisi işler için karşı gelişinin sebebi aslında kim için ne için mücadele edeceklerini sorguladıklarında zaten yıllarca Çarlık hükümetine her türlü yardımı yapmış olmaları ve artık Çarlığın bitmek bilmeyen taleplerine bir karşı duruştu.

*4. Ayaklanma, Kırgız nüfusunu kesmeyi ve yerli halkı topraklarından temizlemeyi amaçlayan yönetimin kışkırtıcı çalışmasının sonucuydu. Kışkırtıcı emirler, idare görevlilerinin yanlış açıklamaları, Rus yerleşimlerinin kurulması, çoğu suçların cezasız kalması ayaklanmanın temelinde olan sebeplerdi. Çarlık tarafından silahlı ve organize edilen askeri birliklerin ve köylü birliklerinin eylemleri ile bölgede huzursuzluk genişledi ve halk ayaklandı.*¹⁵⁵

Bilindiği üzere Çarlık Rusya’sı, Türkistan’ı istila ettikten sonra bu ülkeyi sıkı bir askeri idariye tabii tutmuş ve Türkistan’ın yerli halkını devlet idarelerine iştirak ettirmediği gibi, onları askeri hizmetin de dışında bırakmıştı. Türkistan Türklerinin askeri talim görmelerini kendi menfaatleri açısından uygun bulmayan Rusya, Türkistanlılardan müteşekkil askeri kıtalar kurulmasına da izin vermemişti.¹⁵⁶ Ayrıca başarısızlığın en önemli nedenlerinden biriside Çarlık idaresinin ayaklanmalara karşı

¹⁵⁴ Mumbetaliyev, a.g.e., s.256

¹⁵⁵ Mumbetaliyev, a.g.e., s.257-258

¹⁵⁶ İbrahim Yarkın, “Çarlık Rusya’sı Devrinde ve Sovyet Rejimi Alanında Türkistan’da Askerlik Problemleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, S 70, Ankara 1968, s. 804.

en son teknoloji silahlarla donatılmış birliklere karşı yerel halkın mızrak, sopa, taş ve basit ateşli silahlarla karşılık vermesinden kaynaklanmıştır.

Ayaklananların idari bir merkezinin olmaması ve dağınık halde sürdürülen ayaklanmanın birleştirilememesi başarısız olmasında ki diğer bir faktördür. Ancak ayaklanmalar başlayınca sanki daha önceden belirlenmiş gibi ayaklanan gruplara liderlik edecek çok sayıda komutan ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Namangan'da Talasbay ALIBAYEV, Bişkek'te Alimkul TABALDIN, Egeroberdi SARIKOV, İbrahim TELEYEV, Karakol bölgesinde Çokobay MONDOYEV ve yerli soylulardan Mokuş ŞABDANOV, Sopubek ŞAMENOV ve Kanaat ABUKIN gibi isimler örnek verilebilir.¹⁵⁷ Esasen bu ayaklanmalar Kurtuluş Savaşımızda üstün başarılar sağlayan Kuvayi Milliye'ye benzetilebilir. Tek fark bu bölgesel güçleri bir çatı altında toplayacak liderden mahrum olmalarıdır.

1916 yılında ki ürkün olayına bazı Rus araştırmacıların gözünden baktığımız da olayın esasen Kırgızlar tarafından çıkarıldığını, Rus hükümetinin bu olayda bir kabahatinin olmadığından bahsetmişlerdir. Rus araştırmacı Andrey Ganin'in anlatımına bakacak olursak ürkün olayının sorumlularının Kırgızlar olduğunu belirterek; *“Genel olarak, Kırgızlar, sayısal üstünlüğe rağmen, normal birliklerle çarpışmaya dayanamadı. Başlangıçta, ayaklananlar yalnızca onlara direnen Rus askerleri yok etti, ancak ilerleyen süreçte genel olarak Rusları yok etmeye başladı. Toplamda en az 1.342 Rus erkek ve 1.300 kadın (çoğunlukla göçmen) yerliler tarafından öldürüldü, 684 kişi yaralandı, 1105'i Kırgız tarafından kaçırıldı veya yakalandı. Öldürülenler ise işkence ile öldürüldü. Bölgedeki Rus nüfusunun ekonomik refahı bozuldu, 15 000 dönüm ekilebilir alan tahrip edildi. Sadece Tokmok bölgesinde, 72 Rus yerleşimci öldürüldü, 12 yaralandı, 65 kayboldu, 600 ev yakıldı, 12 000 desyatina ürünü tahrip edildi, toplam kayıp yaklaşık 500 000 rubleye ulaştı.¹⁵⁸”* şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

¹⁵⁷Gavay, a.g.m. s.156.

¹⁵⁸A.Ganin, **Rusya Halkları Devrim Tarihinin 100. Yıldönümü**, s. 89, 21.04.2019 tarihinde <https://histrf.ru/biblioteka/b/turkiestanskoie-vosstaniie-1916-ghoda-na-kakikh-urokakh-natsionalnoi-politiki-uchilas-pot> adresinden ulaşılmıştır.

Yine bir Rus araştırmacı ayaklanmadan şu şekilde bahsetmiştir; “*Kırgız halkının davranışları, göçebe zihniyetin özelliklerinden, uzun zamandır devam eden **komutan** (Türk Kültüründe kurt motifini kastetmiş olacak ki) olarak bilinen suçlu bir hayvandan saldırı ve soygun geleneğinden etkilenmişti... Isık-Göl kıyılarında isyancı çeteler mızraklarla, yabalarla silahlandı ve kısmen ateşli silahlarla savunmasız köylere, tarlalara, posta istasyonlarına saldırdı. Her yere baskınlar soygunlar yaptılar, yangınlar çıkardılar, vahşi cinayetleri kadın ve kızları yakalama eşlik ediyordu...¹⁵⁹” İfadelerden de anlaşılacağı üzere ayaklanmada muhacir Ruslar sanki masum ve zorbalığa uğramış gibi gösterilmektedir. Halbuki asırlardır bu toprakları yurt tutmuş Kırgız Türkleri zamanın da bunlara evlerini açmış ekmeğini paylaşmış, ancak Rus idaresinin yerli halka karşı yürütmüş olduğu baskı zulüm sömürü politikaları çerçevesinde halk fakir düşmüş sonunda haklı olarak dayanamayıp ayaklanmıştır.*

1916 yılında ki ayaklanma Rusya da 1917 ihtilalinin çıkmasını hızlandıran temel sebeplerden birisidir. Çünkü ayaklanma, güçsüzleşen han idaresinden memnun olmayan Türkistanlıların çıkardıkları bir hareket olarak görülmüř¹⁶⁰ ve ihtilali yapanlara Çarlık yönetiminin kuvvetlerin bir kısmını ayaklanmayı bastırmak için göndermesini çarlık rejiminin artık güçsüzleştiğini göstermiştir. Bu İhtilalden sonra Çar II. Nikola tahttan indirilmiş ve Çin’e göçen Kırgızlar bu haberi alır almaz Atayurtlarına dönmeye başlamışlardır. Ancak tıpkı göçtükleri zamanlarda olduğu gibi Çinliler geri dönen Kırgızların yine elinde avcunda olanı gasp etmişlerdir.¹⁶¹ 1916 yılı Kırgız ayaklanması, çarlık düzeninin devrimci bir toplumu susturmaya çalışmasıydı.¹⁶² Kırgızlar topraklarının Çarlık Rusya’sı tarafından idare edilmeye başlandıkları tarihten itibaren Rus emperyalizminden kurtulamamışlardır.

4. TÜRKİSTAN’IN DİĞER BÖLGELERİNDE AYAKLANMALAR

¹⁵⁹Yury İvanoviç Fadeev, **1916’da Kırgız İsyanı**, 19.06.2019 tarihinde <http://golos.ruspole.info/node/7508> adresinden erişim sağlandı.

¹⁶⁰ Sir Olaf ,Caroe, **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar**, (Çev: Zerhan Yüksel), Tercüman Yayınları,C.1, İstanbul 1970 ,s.154.

¹⁶¹ Maksütov, Büyük İsyan...,s.92

¹⁶²Zairash Idrisovna Galieva, “Kırgızistan’da 1916’da ayaklanmanın 7 nedeni .”

http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:12233 13.02.2019 tarihinde adresinden erişim sağlandı.

Siyasi anlamda Türkistan kavramı Türk milletinin var olduğu coğrafyaları kapsamaktadır. Tarihi anlamda Türkistan ifadesi İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindukuş- Karanlık dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Coğrafi anlamda ise günümüzde ki Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi Türk Cumhuriyetlerinin olduğu bölgelerdir. 1916 yılında ayaklanma yalnızca Kırgızistan'da meydana gelmemiş, Kazak, Özbek ve Hazar ötesi Türkmenlerinin yaşadığı topraklara da etkili olmuştur. Her ne kadar bu olayda en çok kaybı verenler Kırgızlar olsa da Çarlık yönetimi Türkistan halkını ezmeye ve sömürmeye başlamışlardı.¹⁶³ Bu nedenle bu coğrafyada bulunan Kazaklar, Özbekler, hazar Ötesi Türkmenleri ve hatta Uygur Türkleri de Çar idaresinin yaptığı zulümlere sömürgeye karşı ayaklanmıştır.

4.1. Kazakistan'da Ayaklanma

Kuzeyde sınırında Rusya, Doğu sınırında Çin, Güney sınırında Özbekistan-Kırgızistan, Batı sınırında Hazar denizi ve Güney Batı sınırında Türkmenistan ile çevrili olan Kazaklar, hazardan Çin sınırına kadar uzanan topraklarda varlıklarını sürdüren Türk topluluğudur.

Kazakistan'da Rus sömürgecilik politikası Orta Asya'ya yayılmasıyla başlamıştır. Çarlık hükümeti 1867- 68'de Kazak topraklarında sömürge reformunu uygulamaya başlamıştır¹⁶⁴. Bu reformun yürürlüğe girmesiyle, çarlığın Kazak halkı üzerindeki gücü kesin olarak artmıştır. Çarlık, Kazakistan'da ekonomik yönden sömürgesini güçlendirmek ve bu duruma kaynak sağlamak için daha elverişli koşullar yaratmıştır. Bunu yaparken de toprak sahipleri ve yerli zengin beyleri kullanmıştır.

¹⁶³ Seda Yılmaz Vurgun, "1916 Türkistan İsyanı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2016, S.40 s.315-325

¹⁶⁴ B. S. Suleymenov, *Kazakistan'da 1916 Ayaklanması Belgeler ve Materyaller*, Kazak Bilimler Akademisi Yayınevi, Almatı 1947, s.10

Kazakistan, Çar hükümeti tarafından Ural, Turgay, Akmolinsky (Akmola), Semipalatinsky (Semey) ve Sir-Derya olmak üzere dört bölgeye ayrılmıştır.¹⁶⁵ Ruslar Kazakların sadece topraklarını almakla kalmayıp bu yerlerde hâkimiyet sahibi olmaya başlamışlardı. 1907-1912 tarihleri arasında Kazak topraklarına yerleştiren Rus sayısı 2 400 000' bulmuştur.¹⁶⁶ Rusların Kazak topraklarında ki en önemli değişimi toprak ve mülkiyet üzerinedir. Halkın hakkı olan toprağı ellerinden alarak devletin malı ilan etti. Sonrasında hayvanların otlatma yerlerini devlet içerisindeki yöneticilere verdi. Kazak halkına ise göçebelik ve hayvancılığı terk etmelerini ziraat ve yerleşik hayat yaşamalarını mecbur kıldı. Kendi ana vatanlarından ayrılmak zorunda kalan Kazaklar hem siyasi hem de sosyal olarak zorlanmıştır. Rusların boşalan Kazak topraklarına kendi Rus göçmenlerini yerleştirerek iskan politikası uygulamıştır. Sadece Verniy (Almatı) Porotkov kasabasında 1913-1915 yılları arasında, 10 bin olmak üzere Rus göçmenlere sığır yetiştiriciliği için 1 800 bin desyatina arazi verilmiştir. 1916'daki ayaklanmanın başlangıcında, Kazak bozkırlarında ele geçirilen toplam toprak alanı 20 milyon desyatina'yı aşmıştır.

Savaş nedeniyle 1915 yılında ekmek, çay, şeker için 5-6 kat, ve diğer birçok üründe 2-3 kat fiyatlarda artışlar yaşanmıştır. Zaten geçim kaynaklarından yoksun bırakılan Kazak halkı maddi zorluklar çekmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra alınan vergiler ve fiyat artışları halkı bunaltmıştır. 1916 yılında Kazak ayaklanması kitlesel bir köylü ayaklanmasıydı. İsyanın ana gücü Kazak köylüsüdür. Çünkü Kazaklar fakirleştirilmiş ve mülklerinden edilmişlerdi.

Çar fermanı ilan edilir edilmez yerli zengin liderleri, sömürgeci hükümete yardım etmek için tedbirlerin geliştirildiği bir dizi toplantı düzenlediler. Çar'ın bahse konu fermanının duyulması ile birlikte Kazaklarda Mahmut Hoca Behbubi önderliğinde toplantı düzenlendi. Türkistan bölgesinde Semerkant'ta ve Bozkır Genel valiliğinde böyle bir askere alma uygulaması halinde protesto gösterilerinin başlatılması kararı aldılar.¹⁶⁷ Ancak toplantıda seferberlik için karşı çıkanlar olduğu kadar Ruslarla

¹⁶⁵ Suleymenov, s.12

¹⁶⁶ Abdulvahap Kara, **Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi**, 1. Baskı, İstanbul, 2002, Da Yay., s.55-65.

¹⁶⁷ *1916 Kıyamı ve Büyük Türkistan Katliamı*, 100. yılında Fatih'te anıldı. 17/03/2016

<http://www.islamianaliz.com/h/35350/1916-kiyami-ve-buyuk-turkistan-katliami-100-yilinda-fatih-te-anildi> erişilebilir.

beraber olmak isteyenlerde oldu. Bunlardan Ali Han Bökeyhanov ve Ahmed Baytursun Kazakların Rus ordusunda askeri hizmet görmeleri fikrini savundular.¹⁶⁸ Çar fermanı ilan edilir edilmez yerli zengin liderleri, sömürgeci hükümete yardım etmek için tedbirlerin geliştirildiği bir dizi toplantı düzenlemişlerdir.

Kazaklar arasında ilk ayaklanma Sırderya bölgesine bağlı Evliya Ata'da baş göstermiştir. 11 Temmuz'da Yarkent'te, 16 Temmuz'da Akmolla'da, 19 Temmuz'da Karakulak ilçesinde ve Semipalantinsk'de (Semey), 6 Ağustos'ta Almatı ili Samsı istasyonunda ayaklanma dalgası yayılmıştır. Kendi aralarında yaşadıkları geçimsizliklere son veren Kıpçak, Narman ve Argun boyları, Ruslara karşı harekete geçmişlerdir. Ayaklanma döneminde Kıpçaklar Abdülgaffar Cambusunov, Amangeldi İmanov, Kiyki Batur liderliğinde, Argın boyu Osman Şolakov ve Kasım liderliğinde, Naymanlar ise Hasan Han, Aktaz Ahmed İşan, Çinglibay ve Arslan Bek liderliğinde ayaklanmışlardır.¹⁶⁹ Kazak kıyamcılar Köce Köl'de bir Rus birliğini mağlup ederek çekilmek zorunda bıraktılar.¹⁷⁰ Ayaklanma Ağustos ayına doğru Ural bölgesine yayılmıştır. Burada ki ayaklanma sonucu cephe gerisi için 50 bin kişi yerine 18 bin kişi toplanabilmiştir.¹⁷¹

Kazakistan'da en şiddetli ayaklanmalar Turgay oblastında meydana gelmiştir. Burada ki ayaklanmanın liderleri Amangeldi İvanov ve Alibey Cangeldir. Temmuz ayında cephe işleri için işçi alımına dair bilgiler bölgeye ulaşır ulaşmaz Rus idareciler ve yerli yandaşları listeleri hazırlamaya başladıklarında, Amangeldi yerli halk ile çok sayıda toplantı yapmış ve Çar'ın kararının onuru zedeleyici bir eylem olduğunu belirtmiştir. Yine halkın kurtuluş mücadelesinin başarılı olabilmesi için organizasyon ve disiplinin önemini açıklayarak *“organizasyon ve disiplin eksikliği başarısızlığa mahkumdur. Birleşerek katı bir disiplin getirmeliyiz. O zaman bizim için düşman korkunç olmayacak, bizi yenemeyecek. Akılcıca söylediklerini hatırlayın: “Birleşik insanlar bütünüyle tahrip edici bir güçtür, organizasyon eksikliği ölüm gibidir ”* şeklinde konuşmalarla çok sayıda halkı yanına çekmiştir Öyle ki oblastta

¹⁶⁸Abdulvahap Kara,a.g.e., s.29

¹⁶⁹Togan. a.g.e., s.337

¹⁷⁰ 1916 Kıyamı ve Büyük Türkistan Katliamı, 100. yılında Fatih'te anıldı. 17.03.2016 tarihinde <http://www.islamianaliz.com/h/35350/1916-kiyami-ve-buyuk-turkistan-katliami-100-yilinda-fatih-te-anildi> erişildi.

¹⁷¹Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917)**, T.T.K., 2. Baskı, Ankara 1999,s.242

ekim ayına kadar yirmiye yakın ayaklanma grubu oluşmuş her biri 2000-3000 arası kişiden oluşmaktaydı.

3- 6 Ağustos arası ayaklanma Borkovskaya, Kızıl, Verniy (almatı) ilçesinin güneydoğu ve batı kesimleri, Uzun Ağaç bölgelerinde başladı. Sopalarla ve ateşli silahlarla donanmış, 5000 kişilik bir grup Verniy yolunda bulunan Samsy istasyonunu kuşatarak ele geçirmiştir.¹⁷² 10 Ağustos'a kadar ayaklanma tüm bölgeyi yayılmıştır. Ayaklanan Kazaklar büyük yerleşim yerlerini ele geçirmeye çalışmış ve ilerleyen çarlık birliklerini ani saldırılarla mağlup etmişlerdir. Verniy bölgesinde ki ayaklanan grup tüm posta telgraf istasyonlarına zarar vererek Verniy Bişkek ve Taşkent arasındaki bağlantıyı kesmişlerdir. 22 Ekim'e kadar, Amangelda Imanov liderliğindeki Turgayda ki ayaklanmalarda Turgaydan Karabutak'a kadar olan tüm posta ve Telgraf istasyonlarını ele geçirilerek tahrip edilmiştir. Ekim-Kasım aylarında, Turgay bölgesinde ayaklananların toplam sayısı 50 000'den fazla kişiye ulaşmıştır. Turgay oblastının vali yardımcısı bir tek bile hayatta kalmasa dahi Çar'ın emri yerine getirilecek şeklinde ki söylemleri halkı daha çok ayaklanmaya teşvik etmiştir.¹⁷³

Kuropatkin, Falboum'a gönderdiği telgrafta Turgay bölgesindeki ayaklanmanın bastırılması için ilk etapta 10 piyade, 14 tabanca, 6 makineli tüfek, 11 süvari mangası olmak üzere özel cezalandırma birliği gönderdiğini bildirmiştir. Turgayda ayaklanmalar ise 5 Kasım 1916'ya kadar sürmüştür. Bu tarihte General Lavrentev komutasındaki bir kolordu takviye birlik olarak bölgeye gönderilmiştir.¹⁷⁴ Kalabalık ve organize olan bu kuvvet ayaklananları Turgay'dan uzaklaştırmıştır. Bu bölgede ki Kazak ayaklanması, bu tarihten sonra peyder pey devam ederek Şubat 1917'ye kadar sürmüştür.

Ural, Akmola, Semey ve diğer Bozkır oblastlarında fermana karşı ayaklanmalar yaygın bir hal almıştır. Öyle ki Kazakistan'daki ayaklanmaya madenlerde çalışan işçiler dahi katılmıştır.¹⁷⁵ Genel olarak Bozkır Valiliğinde ki bu ayaklanmanın bastırılması, Türkistan Valiliğinde ki ayaklanmaya nazaran daha kolay olmuştur.¹⁷⁶

¹⁷²Suleymenov, s.32

¹⁷³Abdulvahap Kara,a.g.e., s.31

¹⁷⁴N.Temofeov, **Kazakistan'da 1916 İsyanı ve Hatıraları**, Kazgız Matbaası, Almatı 1937, s.10

¹⁷⁵Ziyayev,a.g.e., s.378

¹⁷⁶Pierce, a.g.e., s.292

Çünkü Semireçe gibi dağlık vadilerinin bulunduğu Türkistan valiliğine bağlı oblastlarda Rus askerinin hareketi kısıtlanmıştır. Bu ayaklanmalarda Kazakların insan kaybı 673 000'i bulmuştur.¹⁷⁷

Kırgızistan'da olduğu gibi Kazakistan'daki ayaklanmanın da başarısızlığının sebebi modern silahların yokluğu ve ayaklanmanın tek bir merkezden idare edilmemiş olmasındandır. Ayrıca Turgay oblastı hariç Bozkır Kazakları, Ruslarla uzun süredir temas halindeydi ve savaş bilgisinden yoksundular. Ayrıca arazi tarafından engelleniyorlardı. Buna karşı silahsız ayaklanan kitlelere karşı, tam donanımlı teknik olarak iyi bir güce sahip bir ordu gönderilmesi de ayaklanan halkın başarısızlığına bir sebeptir. Kazak halkının Çar idaresine karşı ayaklanması her ne kadar başarısız sonuçlanmış olsa da Çar hükümetinin gözünü korkutmuştur. Ancak buna rağmen ayaklanma sonrası 150 binden fazla Kazak köylerinden yerlerinden yurtlarından edilerek cephe gerisi işlerde kullanılmak için alınmıştır. Kazakistan'da ki ayaklanma Kazak tarihi için büyük öneme sahiptir.

Kazakların Ulusal Kurtuluş mücadelesinin en büyük aşamalarından biri olan 1916 ayaklanması Kazaklarda milli bilinci uyandırmıştır. Direnişin liderlerinden olan Amangeldi Sovyet tarihi literatüründe bir halk kahramanı haline gelmiştir. Çünkü Bolşeviklere katılmış ve 18 Mayıs 1919'da Bolşevik karşıtı Kazak kuvvetleri tarafından yakalanıp vurulmadan önce Turgay oblast için savaş komiseri görevini yürütmüştür.¹⁷⁸

1917 Bolşevik ihtilali ile Kazaklar haklar elde ettiler. Ülke içerisinde yeni bir seçim kararı alındı ve sonucu milliyetçiler kazandı. 1917 de Umumi Kazak Kurultayı, memleketin modern bir ülke olarak teşkilatlanması için kararlar aldı.¹⁷⁹ Rusya da iç savaş devam ederken Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Rusya da ki iç savaş sona erince Kızılordu birlikleri Kazakistan'ı işgal ederek özerk Kazakistan'ın yerine 20 Ağustos 1920 de Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurdu.¹⁸⁰

¹⁷⁷Abdulahap Kara,a.g.e., s.31

¹⁷⁸Pierce, a.g.e., s.291

¹⁷⁹Mehmet Saray, **Kazak Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993, s.125

¹⁸⁰Hitchins, "Kazaklar", **İslam Ansiklopedisi**, C.25. T.D.V., Ankara 2002, s.132.

4.2. Özbekistan’da Ayaklanma

Özbekistan’ın batısında ve kuzeyinde Kazakistan, Güneyinde Afganistan, Güneybatısında Türkmenistan, Doğusunda Kırgızistan ve Güneydoğusunda Tacikistan ile komşudur. Sınırları içerisinde Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır.¹⁸¹ Özbekistan’ın başkenti Taşkent’tir. Birçok devlete ev sahipliği yapmış olan Özbekistan topraklarında Karahanlılar başta olmak üzere Selçuklular, Timurular, Gazneliler, Harezimler hüküm sürmüşlerdir.¹⁸² Özbekistan stratejik bakımdan önemli bir konuma sahiptir. Özellikle tarihi şehirlerden olan Buhara, Semerkant ve Taşkent stratejik konumunu muhafaza etmektedir. Özbek tabiri etnolojik bir terim olmayıp, Cengiz Han’ın en büyük oğlu Cuci Han’ın soyundan gelmiş olan Özbek Han’ın (1312-1340) adına izafeten verilen politik bir terimdir.¹⁸³

Orta Asya topraklarında hanlıklar arasında iç çekişmeler yaşanırken siyasi birliğini tamamlayan ve sömürge arayışına geçen Rusya Orta Asya topraklarına ilerler. Hive-Buhara-Hokand hanlıkları arasında yeni bir dönem başlar. XIX. yy harekete geçen Rusya Türkistan topraklarına saldırıya geçer. 1865 yılında Rusya, Özbeklerin başkenti olan Taşkent’i ele geçirir. 1876 senesinde de Hokand hanlığına son veren Rusya geri kalan iki hanlığı da (Buhara-Hive) sömürgesi haline getirdi.¹⁸⁴ Coğrafi ve stratejik bakımdan oldukça elverişli olan bölgeleri ele geçiren Rusya buralarda ki hammadde ve yer altı kaynaklarına sahip oldu. Sanayi kollarını geliştirip birçok fabrikalar açtı. Ulaşımında da maliyeti düşük olan demiryolu hattını inşa etti. 1917 yılında Bolşevik İhtilaline kadar günümüz Özbek sınırı Buhara Emirliği ve Hive Hanlığına bölünmüştür. Bu iki hanlıkların emri altında birçok köy, vilayet, şehir, beylik vs. bulunmaktaydı. Ayrıca Türkistan Genel Valiliğinin merkezi Özbek sınırları içinde yer alan Taşkent’te yer almıştır.

Rus askeri idareci Ustimov yerli halkın manaplarına askere gideceklerin listelerini hazırlama görevi vermesi üzerine 6-7 bin kişilik yerli halk toplanarak “Biz işçi olmayacağız” diye karakol binasını basmışlardır. Bu halk grubuna Azımbay, B.

¹⁸¹ Cemaleddin Şahin, “Özbekistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.34, T.D.V., İstanbul 2007, s.110-11.

¹⁸² İsmail Türkoğlu, “Özbekistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.34, T.D.V., İstanbul 2007, s.113-117

¹⁸³ Timurlan Omorov, “Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, *Tubav Bilim Dergisi*, 2012, C. 5, S.2, s.8

¹⁸⁴ Konukçu, a.g.e., s.216

Abdumedeminov, Dedebay Meşeripov, Alimhanov, Mirza Orunov liderlik etmişlerdir. Taşkınlık yapma iddiası ile Rus askerleri topluluğa silahla ateş açması sonucu iki kişi ölmüş ve 30 kişi yaralanmıştır.¹⁸⁵ Burada başlayan ayaklanma daha öncede bahsedildiği üzere diğer bölgelere de yayılmıştır.

5 Temmuz'da Semerkant bölgesinin Urgut, Siyab, Angara, Hoca ahrar ve Dağbit gibi yerleşim yerlerinde ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmaya Molla Osman Abdurasulov, Geday Abdukdirov, gibi yerli halkın itibar ettiği kişiler liderlik etmişlerdir Bahse konu bu yerleşim yerlerinde ki ayaklanmanın kısa sürede bastırılarak 24 kişi hapse atılmıştır.¹⁸⁶ 8 ile 18 Temmuz tarihlerinde ayaklanma tüm Fergana bölgesine yayılmış, 11 Temmuz'da Semerkant şehrini meydanına toplanan yerli halkın çarın fermanına karşı gelmeleri nedeniyle üzerlerine sonucu ateş açılması sonucu 5 kişi öldü ve 11 kişi yaralanmıştır.¹⁸⁷ Yine 10 Temmuz'da Fergana'nın Margilen şehrinde 20-25 bin kişi Mahmudbekov liderliğinde protesto için toplanmış Rus askerlerinin müdahalesi sonucu çok sayıda yerli halk ölmüş ve yaralanmıştır.¹⁸⁸

11 Temmuz'da Taşkent şehrinde binlerce yerli halk Çar için adam vermeyeceğiz diyerek karakol binası önünde toplanmışlardır. Kadın ve çocuklarında katıldığı grup taş ve sopalarla karakola girmek isteyince ateş açılmış, çıkan olaylarda 11 kişi ölmüştür.¹⁸⁹ Taşkent'te meydana gelen ayaklanma Rus askerleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, ayaklanmaya katılan kişiler idam ve sürgün cezasına çarptırılmıştır.¹⁹⁰

Semerkant Oblastında meydana gelen ayaklanmaların en şiddetlisi 13 Temmuz Cizak'ta olmuştur. Burada ki ayaklanmaya Abdurahman Hoca, Nazır Hoca, Molla ve Turdibek gibi kişilere liderlik yapmıştır. Rus baskısından bunalan yerli halk gelecekleri için kanlı bir mücadeleye girmiştir. Köprüleri, demiryolları ve telgraf

¹⁸⁵ Hayit, Türkistan Milli Mücadele Tarihi , s.207

¹⁸⁶ Ziyayev, a.g.e., s.302

¹⁸⁷ Devlet, a.g.e., s.235

¹⁸⁸ Ziyayev, a.g.e., s.368

¹⁸⁹ Pierce, a.g.e., s.273

¹⁹⁰ Ziyayev, a.g.e., s.365

hatlarını sökerek¹⁹¹ bölgeye Rus yardımının gelmesini engellemeye çalışmışlardır. Çıkan olaylarda 83 Rus göçmen öldürmüştür. Bunun neticende ise 70 kişi tutuklanmıştır.¹⁹²

Ayaklanmaları bastırmak için Taşkent ve Semerkant bölgesinden askeri takviye yapılarak 13 piyade bölüğü, 3 000 Rus Kazak süvari birliği, 6 topçu birliği ile ayaklanmayı bastırmak için gönderilmiştir.¹⁹³ Ayaklanma 21 Temmuz da kanlı bir şekilde bastırılmış ve katılanlar ise cezalandırılmış, 184 kişi idam edilmiştir.¹⁹⁴

1 Kasım 1917 yılında Taşkent de Bolşevikler tarafından silahlı ayaklanmalar çıkartılıp Türkistan şehrinde Sovyetlerin hâkimiyeti gerçekleşti. Sovyet Rusya zamanında bu topraklardaki halk çok zorlu günler geçirmiştir. Milli bir devlet ayağıyla giden Rusya, buralarda bulunan hanlıkları yok etti. Türkistan ülkesi parçalandı. 1924 senesinde Orta Asya ülkesinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulunca yedi vilayet, yirmi köy, iki yüz kırk bir nahiyeye bölündü. On bölge kurulup seksen yedi ilçe, bin yedi yüz kırk altı köy bulunmaktadır¹⁹⁵.

1924 yılında Taşkent, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin başkenti oldu. 1924-1926 yıllarına sınırları yapay bir şekilde oluşturulan Özbek ve Türkmen Cumhuriyetleri, Tacik ve Kırgız Özerk Cumhuriyetleri ile Karakalpak özerk vilayetleri oluşturuldu. Amuderya ile Sirderya, eski Türkistan topraklarından Semerkant ve Fergana ile Buhara ve Hive'nin bir kısmını içine alan Özbek Cumhuriyeti 27 Ekim 1924 yılında kurulmuştu. 1929'a kadar Tacikistanda Özbek Cumhuriyeti içinde yer aldı ve aynı yıl Tacikistan, Sovyet Cumhuriyeti statüsü elde etti. 1936 yılında Karakalpakistan da Özbek Cumhuriyetine dâhil edildi. SSCB'nin dağılması ile Özbekistan da diğer Türki devletler gibi 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti¹⁹⁶.

¹⁹¹ Sokol, a.g.e., 91

¹⁹² Devlet, a.g.e., s.236

¹⁹³ Sokol, a.g.e., 93

¹⁹⁴ Hayit, a.g.e., 208

¹⁹⁵ Abdullah Muhammed Medcanov,"Özbekistan",**İslam Ansiklopedisi**, C.24, T.D.V., İstanbul 2001,s.111-113

¹⁹⁶ Mehmet Alpargu,"Özbekler",**İslam Ansiklopedisi**, C.34, T.D.V., İstanbul 2007,s.119-121.

4.3. Hazar Ötesinde Ayaklanma

Hazar ötesi coğrafi olarak eski Rusya'da Türkmenistan ile Kazakistan'ın güneybatısı ile Özbekistan'ın batısını kapsayan oblasttır. Çarlık Rusya'sı Orta Asya'ya yönelik faaliyetleri neticesinde 1881 yılında II. Göktepe savaşını kazanarak Türkmen toprakları işgal etmişlerdir. Bölgeyi işgal eder etmez iskâna tabi tutarak verimli kullanışlı arazilere Rus göçmenleri yerleştirmiştir. Bu topraklar 184 bin hektar civarındır. 1914 yılına gelindiğinde yerli halkın %60,8'i ya topraksız kalmıştır.¹⁹⁷ I. Dünya Savaşı ile Çarlık idaresi diğer bölgelerde olduğu gibi burada yaşayan yerli halktında savaş ihtiyaçları adı altında vergiler, hayvanlarını ellerinden almaya başlamış, gıda ve ürünlerin fiyatları artmıştı. Bu nedenle Hazar Ötesinden yaşayan Türkmenler sıkıntılar yaşamaya başlamıştır.

Çar'ın cephe gerisi işlerde kullanılmak için çıkardığı fermana göre Hazar Ötesi Türkmenlerinden yukarıda da bahsedildiği gibi 15 000 kişi askere alınacaktır. Onca verginin ve el koymaların üzerine böyle bir uygulama Türkmenleri rahatsız etmiş ve fermana karşı ayaklanmışlardır. Ancak bu bölgede ki ayaklanmalar Özbekler, Kazaklar ve Kırgızların yaşadığı olayların aksine biraz farklıdır. Çünkü Türkmenler taslak ilanını sessizce almıştı. İşçi olarak alınacaklarından duydukları memnuniyetsizliği dile getirdiler, çünkü toplanıp kürekle çalışmayı savaşçılara uygun olmadığını düşündüler. Zaten tekke kabilesinin üyeleri aktif bir şekilde gönüllü bir alayda görev yapıyorlardı. Türkmenlerden sadece mahkûmların, demiryolu ve orman işleri görevinde kullanılması gerektiğine karar verildi.¹⁹⁸ Bu imtiyaz Türkmenlerin çoğunluğunu özellikle Akhal ve Merv de bulunan Tekke kabilesinin üyelerini yatıştırdı. Bu nedenle 14 Temmuz'da Merv'de kısa süreli bir ayaklanma baş göstermiş ancak belirttiğimiz imtiyaz halka söylenince grup dağılmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Sokol, a.g.e.,137

¹⁹⁸ Pierce, a.g.e.,s.287

¹⁹⁹ Pierce, a.g.e.,s.289

Bu bölgede ilk ayaklanma 7-8 Temmuz 1916'da Aşkabatin Göktepe bölgesinde, 12 Temmuz'da ise Baherden bölgesinde başlamış ancak kısa sürede bastırılmıştır. Ağustos'ta Kızılsu(Krasnovodsk) bölgesinde yaşayan Yomud boyundan kalabalık bir grup Çarlık Rusya'sına işçi vermemek için İran topraklarına etmiştir. Eylül ayında ise 2.000 kişi göç etmiştir. Sarık ve Salur boyları da Afganistan'a göç için hazırlık yapmaya başlamışlardır.²⁰⁰

Etrek-Gürgen boyunda yaşayan Yomud Türkmenleri Rusların yaptığı haksızlıklara karşı ayaklanmışlardır. Mergen önderliğinde Rus yerleşimlerinde saldırmışlardır. 25-29 Eylül 1916'da özellikle kendi ellerinden alınan verimli toprakların olduğu Gürgen deryası kenarındaki Rus yerleşim yerleri olan Donsk ve Saratovsk'u yerle bir etmişlerdir.²⁰¹ Ekim ayının sonlarına doğru bu bölgede ki Türkmenler 3 000 kişi ile atlı ile Ruslara karşı gelerek başarılı olmuşlardır. Olayların yatıştırılmasında zorlanan bölgenin askeri birliğine takviye olarak Krupatkin Sır-derya'nın bölge komutanı Madridov'a 5 piyade taburu, 12.500 atlı süvari birliği, 18 top, 17 makineli tüfek birliği göndermiştir. 28-31 Aralık Gürgen'e ulaşan askeri takviye bölgede ki ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmıştır. Türkmenlerden 700 kişi ölmüştür. Ruslar Türkmenlerin 223 bin koyun, 5 bin deve ve 2 bin atını alıp götürmüşlerdir.²⁰²

Oblastın Serahs bölgesinde de 1-2 Ekim tarihinde ayaklanmaya çıkmıştır.100'e yakın yerli halk karakol binasına akın etmiştir. Ancak Rus kuvvetleriyle baş edememişlerdir. Olay neticesinde 22 kişi hapsedilmiştir.²⁰³ 5-6 Ekim'de Tecen bölgesinde ayaklanma olmuştur. 2500'e yakın insan tren istasyonuna yürümüştür. Ayaklanmada 20 kişi ölmüş ve 45 kişi ise hapsedilmiştir. Bu oblastta çıkan ayaklanmalarda Ruslar 52 ölü vermiştir.²⁰⁴

²⁰⁰ Pierce, a.g.e.,s.290

²⁰¹ Devlet, a.g.e., s.240

²⁰² Sokol, a.g.e.,140

²⁰³ Devlet, a.g.e., s.240

²⁰⁴ Sokol, a.g.e.,141

4.4. Ayaklanmalara Uygurların Katılımı

Doğu Türkistanlı adı altında tanınan Uygurlar, Semireçe bölge nüfusunun oldukça büyük bir kısmını oluşturmaktaydılar. Çin ile Çarlık Rusya'sı arasında yapılan antlaşma neticesi 1881-1884 arasında İli bölgesinden Semireçe'ye 43 binden fazla Uygur göç etmiştir. Bu bölgede Uygurların ana yerleşimleri Almatı'dan doğuya doğru, Çin sınırına kadar olan kesimlerdi. 1916 ayaklanması sırasında bölgedeki Uygur sayısı Zarubin'e göre Uygur nüfusunun toplam sayısı 62816 kadardı.²⁰⁵ Semirece'de Uygurların göreceli olarak az sayıda olması 1916 olaylarına fazla bir katılım olmamasına neden oldu.

Yerli halkın cephe gerisi işlerde çalıştırılması için çıkarılan ferman neticesinde Semireçe bölgesinde bulunan Uygur nüfusu arasında da huzursuzluğa doğrudan doğruya sebep oldu. Semirecede ki Uygur nüfusunun seferberlik için listelerinin derlenmesi emriyle ilk tepkilerine karşılık Rus yetkililer tarafından uyarı mahiyetinde olmuştur Buna istinaden insanlar açık eylemde bulunmadan toplantılardan kaçınmıştır. Uygurların ayaklanmalara Aktif olarak katıldığı yerlerin başında Yarkent şehri ve çevresi, Aksu-Charyn kasabası ve Almatı'nın Koram köyüdür. Uygurlar arasında az miktarda da olsa öldürülenler ve tutuklananlar olmuştur. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra binden fazla Uygur genci cephe gerisi işler için seferber edilerek kömür madenlerinde ve araba yollarında çalıştırılmak üzere Donetsk'e şehrine gönderilmiştir. Çoğu kişi de Kırgızlar gibi sürgün edilmiş veya göç etmek durumunda kalmıştır. Sadece Yarkent'ten 1000'den fazla Uygur sürgün edilmiştir.²⁰⁶

²⁰⁵ I.Zarubin, **Spisok Narodnastei Turkestanskogo Kraja**, Leningrad 1925,s.18

²⁰⁶ Ablet K. Kamalov, "Uygurların 1916 ayaklanmasına katılımı." 05.04.2019 tarihinde www.kghistory.akipress.org/unews/un_post:12316/?from adresinden erişim sağlandı.

SONUÇ

Orta Asya ya da tarihsel ismiyle Türkistan 1220 yıllarında Moğol istilalarından altı asır sonra bu kez de Kuzey Batıdan gelen Çarlık Rusya'sınca işgal edilmiştir. Moğollardan farklı olarak Rus istilasının derin ve kapsamlı sonuçları olmuştur. Çünkü Rus işgalinde emperyalist bir düşünce hâkimdi. Çarlık Rusya birliğini oluşturup devlet statüsüne ulaştığı zaman özellikle I. Petro devletin ana politikasını oluşturmuştur. I.Petro'nun en büyük hedefi sıcak denizlere inerek Çarlık Rusya'sının dünya siyasetinde daha etkin olmasını sağlamaktı. Bu bağlamda I.Petro özellikle Hindistan'a inmeyi amaçlamıştı. Orta Asya'nın özellikle Türklerin yaşadığı verimli topraklar kendi ekonomileri için bulunmaz bir fırsattı. Bu nedenle İngiltere ve Çin gibi sömürgeci devletlerden önce bölgeyi işgal etmeye başlamıştır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi tamamen işgal ederek kalıcılığını sağlayabilmek Türkistan Genel Valiliği ve Bozkır Genel Valiliği gibi bölgede idari bir yapı tesis etmişti. Kırgız topraklarını da Türkistan Genel Valiliğine dâhil etmişti. İşgalle birlikte Rus göçmenlerin buralara yerleştirilmesi, pamuk ihtiyacını karşılanması, başka ülkelere karşı hammadde alımında dışa bağımlılıktan kurtulmak istemesi, ucuz ve karşılıksız iş gücünden faydalanarak ekonomisini güçlendirmek istemesi işgalin ekonomik yönünü ortaya koymaktadır. Ancak işgal ettiği eski şehirlerin isimlerinin değiştirilerek Türk kültür izlerinin yok edilmeye çalışılması işgalin sadece ekonomik amaçlı olmadığını bir göstergesidir. Buna en güzel örneklerden biriside işgal edilen eski Kırgız yerleşim yerlerinin isimlerinin değiştirilmesi gösterilebilir. Orta Asya'nın kaderinin Rusya ile birleşmesi günümüze kadar 150 yıldır süre gelen bir gerçektir.

Asırlarca kendi birliğini oluşturamayıp başka devlet veya hanlıkların idaresinde varlıklarını sürdüren Kırgızlar bu defa da Rusların idaresine girmişlerdi. Ancak bu onlar için çileli günlerin başlangıcıydı. Çünkü Rusların topraklarını işgalle beraber kendilerini yerinden yurdundan sürgün edeceği yiyecek ekmeğe muhtaç bırakacaklarından habersizdiler. Öyleki Kırgızlar Ruslar tarafından topraklarına yerleştiren Rus ve Ukrayna göçmenlerine kapılarını açmış, ekmeğini aşını paylaşmış, kendi ekili arazisini suladığı suyu paylaşmıştı. Zaman geçtikçe Rus hükümeti buralara yerleştirdiği vatandaşlarının topraklarını bir iken iki yapmış yerli Kırgızları

ekip biçmeden mahrum bırakarak onları kendilerine muhtaç bırakarak adeta patron olmuşlardı. Ayrıca Çarlık idaresi buralarda uyguladığı isyan politikası neticende ileriye düşünmüş olmalı ki yerleştirdiği vatandaşlarına silah mühimmat vermişti.

Çarlık idaresi bölgeyi ele geçirdikten sonra halkın toprağını elinden almış, hayvanını elinden almış, ürettiği üründen vergi adı altında her türlü vergiler alarak bir nevi yerli halkı maddi yönden fakirleştirmiştir. Bunlarla birlikte yerli halka her türlü zulmü eziyeti reva görmüş hak talep edene hakkını vermemiştir. 1.Dünya Savaşına katılan Çarlık Rusya'sının savaş nedeniyle ekonomisi bozulmaya başlamıştır. Bu nedenle idaresindeki bulunan Türklerden vergiler tahsil ederek Türk halkın belini bükmüştür. Bunlar yetmez gibi cephe zor durumda olan birliklerine destek amaçlı bölge halkından cephe gerisi işler için belirli yaş aralığında erkek talep etmiştir. Rusların gerek ekonomik, gerek siyasi ve kültürel yönden bölge halkına yetirince zarar vermesi ve birde bu işçi alımı bardağı taşıran son damla olmuş, özellikle Kırgız nüfusunun daha fazla katıldığı ayaklanma meydana gelmiştir.

Bu ayaklanmayı Kırgızların milli mücadelesi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü özgürlüğüne düşkün bir millet olan Türkler haksızlığa sömürülmeye ata yadigârı vatan bildikleri topraklarda ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye daha fazla göz yummayarak bir var oluş mücadelesi başlatmışlardır. Modern silahlara sahip Çarlık Rusya'sı karşısında Orta Asya halkları kendi özgürlükleri ve istiklalleri için çarpışmışlardır. Belirttiğimiz gibi ayaklanmalar özellikle Kırgız topraklarında çetin bir hal almış ve ayaklanmaya kadınıyla yaşlısıyla çocuğuyla topyekün katılmıştır. Ayaklanmalar silah, maddi imkânsızlıklar, düzenli birliklerin olmaması nedeniyle başarısız olmuş çok sayıda Kırgız ayaklanmanın bedelini ya canıyla ya malıyla ya da vatanından sürgün edilerek ödemiştir. Rus zulmüne dayanamayan çok sayıda Kırgız'da zorlu şartlar altında çareyi terki diyar etmede bulmuştur. Çin topraklarına göç ederek zulümden kurtulacaklarını düşünmüşlerdir. Oysa düşündükleri gibi olmamış, Çinlilerde göç eden Kırgızlara zulmü reva görmüştür. Açlık ve çaresizlik burada da devam etmiştir. Öyleki Kırgızlar, Çinliler ve Kalmuklara hizmetçilik yapmış ve 15-16 yaşındaki kızlarını bir kâse un için bölgenin zenginlerine vermek zorunda kalmışlardı.1916 ayaklanması, Türkistan'daki Türklerin Rusya'nın sömürü politikasına karşı göstermiş olduğu en büyük tepkilerden birisidir. 1916 yılındaki ayaklanmaya yaklaşık 11 milyon Türkistanlı

katılmıştır.²⁰⁷ Türkistanın neredeyse tamamı bu ayaklanmada yer almıştır, ancak Semireçe, Fergana, Semerkand, Hazar Ötesi bölgeleri ayaklanmanın en aktif olduğu bölgeler olmuştur. Çarlık Rusya'sı Türkistan da ki ayaklanmayı bastırmak için 14 tabur piyade,33 tabur süvari,42 top,69 ağır makineli tüfek kullanılmıştır.²⁰⁸

Ayaklanmanın kendiliğinde mi gerçekleştiği yoksa dış etkenlerden mi kaynaklandığı yönünde tartışmalar vardır. Ayaklanmanın sebepleri bölümünde verdiğimiz bilgilere istinaden ayaklanmanın çıkmasında dış etkenlerin olduğu kanaati oluşmaktadır. Çünkü Teşkilat-ı Mahsusa'nın Türkistan'ın çeşitli bölgelerine göndermiş olduğu kişilerden bahsetmiştik. Bu kişiler buralarda faaliyetlerini yürüterek Türk ve Müslüman kardeşlerini Rus emperyalizminden kurtarmak için bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Yapılan gizli toplantılarla bölge halkına Rus emperyalizmine son vermenin zamanının geldiğini, çarlık Rusya'sının 1. Dünya Savaşı nedeniyle zayıfladığı yönünde bilgiler vererek onları bir nevi ayaklanma için kışkırtmışlardır. Konuyla ilgili araştırmalar yaparken bazı Rus araştırmacıların olayın suçlularını Türkler olarak belirttiklerine şahit olduk. Ayrıca olaylardan bahsederken Türklerin Rusları vahşice öldürdüğünden bahisle Türkleri barbar olarak nitelendirmişlerdir. Oysaki gerek Kırgızlar gerekse diğer Türk toplulukları Ruslara kapılarını açmış onların topraklarında yaşamalarına izin vermişlerdir. Hal böyle iken bir milletin anayurdunda topraklarını işgal edip vergilerle belini kırmak yiyecek ekmeğe muhtaç bırakmak ve bunlar yetmezmiş gibi özgürlüğü için direnen ayaklanan bir halkı barbarlıkla suçlamak daha büyük bir barbarlık örneğidir.

1916'dak Çar'ın emperyalist kararnamesinin yasal olmadığı Devlet Duma'sı tarafından onaylanmadığı için uygulamaya tabi olmadığı Rus bilim adamlarınca yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Eylül 1916'da Türkistan Bölgesi'ni ziyaret eden Duma üyesi A. Kerensky, 13 Aralık 1916'dak toplantıda yaptığı konuşmada, savaş boyunca halktan talep edilen, atların, çadırların ve develerin yerel halktan sürekli olarak alındığını, bu nedenle nüfusun büyük bir kısmının heba edildiğini belirtmiştir. 1916 ayaklanması birçok Sovyet aydın tarafından desteklenmiş ve bu ayaklanmaların çarın baskısına bir tepki olarak ortaya

²⁰⁷Saadettin Gömeç, **Kırgız Türkleri Tarihi**, Ankara,2011, Berikan Yayınları. s.106

²⁰⁸Devlet, a.g.e., s.303.

çıktığı belirtilmişti. Fakat bir süre sonra Rusların bu konudaki düşünceleri de değişmişti. 1916 ayaklanması Orta Asya'daki ne ilk ayaklanmadır ne de son ayaklanma olmuştur. Asırlar boyu Türkler kendi özgürlükleri için ayaklanmışlardır veya savaşmışlardır.

1916 ayaklanması, ideolojik çerçevelerde çalışmak zorunda olan Rus ve Orta Asya tarihçileri için hassas bir konu olmuştur. 1920'lerde Sovyet tarihçiliği, Sosyalist devrimin zaferinden kısa bir süre sonra sömürgeleştirilmiş bölgelerdeki Rus İmparatorluğu politikalarını eleştirdi. Rus hükümeti ve ordunun isyanın bastırılmasında uyguladığı şiddet genel olarak sömürge yönetimlerine özgü bir özellik olarak adlandırıldı ve kınandı. Ancak Stalin yönetimi ile birlikte Rus sömürge yönetimini eleştiren ve Rus ordusunun zulmünü açığa vuran yayınlar ideolojik olarak zararlı olarak değerlendirildi.

1916 ayaklanmasının tartışılması, Stalin'in yönetiminin sonuna (1922-1952) kadar yasaklandı. Özellikle 1930-40'larda Türkistan ve Bozkır valiliği yaşananları eleştiren yerel tarihçiler milliyetçi olarak nitelendirilerek siyasi suçlamalar ve baskılara maruz kaldılar. Çünkü Stalin döneminde baskıcı yönetim nedeniyle örtük konuların araştırılmasına izin verilmediği gibi yapanlarında cezalandırıldı. Stalin yönetiminden sonra ise yerel tarihçiler, Moskova ve Leningradlı meslektaşları ile birlikte Frunze, Aşkhabad ve Taşkent'te 1916 ayaklanmasını değerlendirme konusuna özel önem vererek bir dizi konferans düzenleyerek 1916 ayaklanmasını ilerici bir kurtuluş hareketi olarak nitelendirildi

Son olarak olayları isyan olarak adlandırmamak gerekir. Çünkü kelimenin kökenine bakacak olursak asi kelimesi ile bağlantılıdır. İsyen kelimesi her şeyin normal olduğu bir ortamda, düzende veya yapıda asilerin çıkarmış olduğu bir kargaşadır. Bu olaylar ile ilgili isyan kelimesini değerlendirecek olursak olayların çıktığı bu coğrafyada sanki bir düzen, nizam varmış ya da Çarlık Rusya'sı burayı düzgün bir şekilde idare etmiş ancak burada bulunan Türkler asilik ederek yönetime karşı bu olayları çıkardıkları düşüncesi oluşmaktadır. Buna bağlı olarak da Çarlığın bu olayı bastırmasının meşrulaştığı anlamı çıkmaktadır. Bu nedenle bu olaya ayaklanma, direniş veya milli mücadele harekâtı gibi ifadelerin kullanılması daha doğru

olacaktır. Çünkü bu kelimeler kullanıldığında en azından bir miktar örgütlü kuvvet, ortak bir düşünce, milli duygular, nihai amaç ve hedeflerin varlığı gibi manalar çıkmaktadır.

Ayrıca bu olayların bir katliam veya soykırım olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü Sovyet nüfus uzmanları 1914-1916 yılların da Türkistan da nüfusun 1 230 000 azaldığını tahmin etmektedirler. Ana yurdunda hor görülen toprakları elinden alınan bir milletin, özgürlüğü için başlatmış olduğu bu ayaklanmanın veya direniş harekâtının bu kadar can kaybı ile susturulması soykırımdan başka bir şey ile ifade edilemez. Bu nedenle günümüz Kırgızistan'ı, Kazakistan'ı, Özbekistan'ı bu olayları uluslararası platformlarda dünyaya duyurmaları gerekmektedir. Öyle ki her yıl Ermeni diasporası 1915 yılında yapılan Ermeni tehcirini canlı tutarak soykırım olmamasına rağmen bu olayı Türkiye'nin soykırım olarak kabul etmesini dile getirerek bir hak talebinde bulunmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adil, H. B. (1988). *Asya'da beş türk*. (Çev.: Yusuf Gedikli). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akkan, E. (2002). *Kırgızistan*. (C.25. 441). Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Algar, H. (2006). *Nakşibendiyye*. (C.32. 342-343). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Algar, H. (2006). *Necmeddin-i Kübra*. (C.32. 500-506). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Alpargu, M. (2007). *Özbekler*. (C.34. 119-121). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Aynakulova, G. (2011). *Alay dağlarının melike'si kurbancan datha (1811-1907)*. *Gazi Türkiyat*. 8. 218-230.
- Azamat, N. (2001). *Kadiriyye*. (C.24. 131-136). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Bademci, Ali. (1975). *1917-34 türkistan milli hareketi ve Enver paşa*. (C.I.) İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Barthold, V.V. (2004). *Orta asya türk tarihi*. (Yay. haz: Hüseyin Dağ). Ankara: Çağlar Yayınları.
- Baysun, A. R. (1943). *Türkistan milli hareketleri*. İstanbul.
- Barthold, V. V.(2002). *Kırgızlar*, (çev. Ufuk Deniz Alçı) Konya: Kömen Yayınları.
- Broydo, G.I. (1991). 1916 cıldığı kırgız kötörlüşünün tarihine materialdar. *Ala-Too Dergisi*. 6.
- Brudnıy, D.- Eşmambetov, K. (2017). *Kırgız masalları ve efsaneleri* (Çev.: Cengiz Buyar-İlmira Ragibova). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Budak, F.(1997). *Kırgızistan: dünü, bugünü, yarını*. Ankara: Ocak Yayıncılık.
- Caroe, S. O.(1970). *Sovyet imparatorluğu sömürülen topraklar*. (Çev.: Zerhan Yüksel). (C.1). İstanbul: Tercüman Yayınları.

- Çelebi, E. (2003). 8 Temmuz 1916 tarihli çar II. Nikola fermamı ve Türkistan'da 1916 yılı genel ayaklanması. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*. 144.
- Devlet, N. (1989). *Çağdaş türk dünyası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi. F.E. Fakültesi.
- Devlet, N.(1999). *Rusya türklerinin milli mücadele tarihi(1905-1917)*, 2. Baskı, Ankara: T.T.K
- Sariahmetoğlu, N. (2013). *Rusya tarihi*. (Editör: Nadir Devlet). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Djenish, D.(2002). *Kırgızistan'da 1916 isyanı*. (Çev.: Alesker Aleskerov). (C. 8. 627-630). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. Türkler Ansiklopedisi.
- Dıykanbayev, M. (2014). 1916 yılındaki kırgız milli mücadelesi: ürkün. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 3.
- Dıykanbayev, M. (2010). Kırgız adı üzerine. *A.Ü.T.A.E.D.* 43.
- Eberhard, W. (1942). *Çin'in şimal komşuları* (Çev.: Nimet Uluğtuğ). Ankara: T.T.K.
- Ebulgazi B. H. (2011). *Şecerei Terakime* (Haz: Ö. Andaç Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Elebayeva, M.(2015). *Uzun yol*.(Çev.Mayramgül Dıykanbayeva). Ankara: Bengü Yayınları.
- Erdoğan, F. (1998). *Türk ellerinde hatıralarım*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gavay, S. (2002). 1916 Yılı Kırgız Ayaklanması. *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*. 11. 152.
- Gömeç, S. (2011). *Kırgız türkleri tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Gömeç, S.(1999). *Türk cumhuriyetleri ve toplulukları tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hatunoğlu, N. (2011). *Türkistan'da son türk devleti buhara emirliği ve alim han*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan rusya ile çin arasında*. (Çev. Abdülkadir Sadak). İstanbul: Otağ Yayınları.

- Hayit, B. M. (2004). *Türkistan devletleri'nin millî mücadele tarihi*. 3. Baskı. Ankara: T.T.K.
- Hayit, B. (2001). *Türkistan çarizm'den bolşevizm hâkimiyetine geçiş devrinde Türkistan'da yenilik hareketleri ve ihtilaller: 1900-1914*. (Edt:Timur Kocaoğlu).Sota Yayınları.
- Hayit, B. (1977). *Basmacılar: türkistan milli mücadele tarihi (1917-1934)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hitchins, K. (2002). *Kazaklar*. (C.25). Ankara: T.D.V. İslam Ansiklopedisi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Türk milli kültürü*. Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kamalov, İ. (2009). *Altın orda ve rusya. rusya üzerindeki türk-tatar etkisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Kara, F. (2014). Kırgızistan SSCB'de totaliter sistem ve aydınlara yönelik tasfiyeler. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*. 5.16. 241 248.
- Kara, A. (2002). *Türkistan ateşi: mustafa çokay'ın hayatı ve mücadelesi*. 1. Baskı, İstanbul: Da Yayıncılık.
- Kıldıroğlu, M. (2013). *Kırgızlar ve kıpçaklar*. Ankara: T.T.K.
- Kocaoğlu, T. (2002). *Rus ihtilalleri ve türk halkları/ sovyetler birliği'nin yayılma siyaseti (1905-1991)*. (XVIII. 745). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. Türkler Ansiklopedisi.
- Konukçu, E. (1998). *Hokand hanlığı*.(C.18. 215). İstanbul: T.D.V.İslam Ansiklopedisi.
- Kurat, A. N. (1993). *Rusya tarihi: başlangıçtan 1917'ye kadar*. 2. Baskı. Ankara: T.T.K.
- Mahmud El- Kaşgari. (2007). *Divan-ı Lüğati't Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Maksütov, B. (2018). *Türkistan'da büyük isyan 1916*. (Çev. Kaliya Kulaliyeva, Muhittin Gümüş). Ankara: Bengü Yayınları.
- Maksütov, B. (2016). *Ürkün kızıl katliam*. (Çev. İbrahim Türkhan). Ankara: Bengü Yayınları.

- Medcanov, A. M. (2001). *Özbekistan*. (C.24. 111-113). İstanbul: T.D.V.İslam Ansiklopedisi.
- Mumbetaliyev, F. (2015). *1916 isyanın belgeler derlemesi*. Bişkek: K.I. Bilimleri.
- Omorov, T. (2012). Türkistan'daki özbek hanlığının kısaca tarihi ve özbek boyları. (S.2).*Tubav Bilim Dergisi*.
- Orkun, H.N. (2011). *Eski türk yazıtlar*. Ankara: T.T.K.
- Osmonov, Ö. (2016). 1916 senesindeki millî isyan: ürkün. (çev. Nurabübü Borsokeyeva). *Ala Too Edebiyatı Dergisi*. 5.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*.(C.1). Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Ögel, B. (1948). İlk töles boyları. *Bellekten*. 48. 795-811.
- Öngören, R. (2009). *Sufi*. (C.37. 471-472). İstanbul: T.D.V. İslam Ansiklopedisi.
- Pierce, R. (1960). *Russian central asia 1867-1917 a study in colonial rule*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Ryskulov, R.(1937). *Belgeler ve malzemeler*. Moskova: Devlet Sosyo-Ekonomik Yayınevi.
- Saray, M. (1993). *Kırgız türkleri tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Saray, M. (2002). *Kırgızistan tarihi*. (C.25.442-443). Ankara: T.D.V İslam Ansiklopedisi.
- Saray, M. (2003). *The Russian, british, chinese and otoman rivalry in Türkistan*. Ankara: T.T.K.
- Saray, M. (1993). *Kazakistan türkleri tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Saray, M.(2004). *Modern kırgızistan 'ın doğuşu*. Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Yayınları.
- Sokol, E.D.(1954). *The revolt of 1916 in russian central asia*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Soltonoyev, B. (1993). *Kızıl kargız tarihi*. C.2. Bişkek.
- Suleymenov B. S. (1947). *Kazakistan'da 1916 ayaklanması belgeler ve materyaller*. Almatı: Kazak Bilimler Akademisi Yayınevi.
- Sürmeli, S. (1996). Kırgızistan. *A.Ü.T.A.E.D.* 6.183.
- Şahin, C. (2007). *Özbekistan*. (C.34. 110-111).İstanbul: T.D.V. İslam Ansiklopedisi.
- Şen, M., Çiftçioğlu, F. (2018). Türkistan genel valisi aleksey nikolayeviç kuropatkin'in türkistan izlenimleri (1916). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 17. 206.
- Şeyşekanov, T. (2013). *Göl'deki isyan 1916*. (Haz. A. R. Yeter, A. Ünal). İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Temofeov, N.(1937). *Kazakistan'da 1916 isyanı ve hatıraları*. Almatı: Kazgız Matbaası.
- Togan, Zeki Velidi. (1981). *Bugünkü türkili (türkistan) ve yakın tarihi*. 2. Baskı İstanbul: Enderun Kitapevi
- Tosun, N. (2013). *Yeseviyye*. (C.43. 487-490). Ankara: T.D.V. İslam Ansiklopedisi.
- Tursunov, H.(1960). *Orta asya ve kazakistan'da 1916 yılı ayaklanması*. (Edt.A.V.Payskovsky) Moskova. Bilimler Akademisi, İzdatelsva Yay.
- Türkkaya, A. (1968). Rus devletinin kuruluşu. *AÜSBFD*. XXIII/4.
- Türkoğlu,İ.(2007). *Özbekistan*. (C.34. 113-117).Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Usenbayev, K. (1997). *1916 kahramanca ve trajik sayfalar*. Bişkek.
- Usenbayev K.(1967). *Kırgızistan'da 1916 isyanı*. Frunze.
- Vurgun, S. Y. (2016). 1916 Türkistan isyanı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 40. 315-325.
- Yarkın, İ. (1967/68). Türkistan'da 1916 yılı isyanı hakkında bazı bilgiler. *Türk Kültürü Dergisi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 68.
- Yarkın, İ. (1968). Çarlık rusya'sı devrinde ve sovyet rejimi alanında türkistan'da askerlik problemleri. *Türk kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 70.

Yücel, M. U.(2012). *Rusya tarihi*. İstanbul Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Tarih Bölümü Kitabı.

Zarubin I.(1925). *Spisok narodnastei turkestanskogo kraya*. Leningrad

Zenkovsky, A. Serge. (1983). *Rusya'da pan-türkizm ve müslümanlık*, (Çev. İzzet Kandemir), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Ziyayev, H. (2007). *Türkistan'da rus hâkimiyetine karşı mücadele*. (Çev. Ayhan Çelikbay) Ankara: T.T.K.

Yudahin, K. (1985). *Kirgizsko russkiy rlovar (Kırgızca-Rusça Sözlük)*. Moskova.

Tezler

Saginbekov, B.(2007). *Kırgızistan'da ürkün olayı ve kırgız şiirindeki akisleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Yazı, M. E. (2007). *Çarlık döneminde kırgızlar (1852-1917)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

Elektronik Belgeler

Ganin, A. “*Rusya Halklarıdevrimitarihinin100. Yıldönümü,*” 21.04.2019 tarihinde <https://histrf.ru/biblioteka/b/turkiestanskoie-vostaniie-1916-ghoda-nakakikh-urokakh-natsionalnoi-politiki-uchilas-pot> adresinden ulaşılmıştır.

Kamalov, A. K. *Uygurların 1916 ayaklanmasına katılımı*. 05.04.2019 tarihinde www.kghistory.akipress.org/unews/un_post:12316/?from adresinden erişildi

Karakurt, D. (2011). *Çilten*. TKA: Qırqlar. Türkçe Söylence Sözlüğü. Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü, s.185 01.02.2018 tarihinde https://www.academia.edu/11557678/T%C3%BCrk_S%C3%B6ylence_S%C3%B6zl%C3%BC%4%9F%C3%BC_Deniz_Karakurt adresinden erişildi.

Sabol, S. *Orta Asya'da Rus-İngiliz rekabeti*. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356313&/Orta-Asyada-Rus-%C4%B0ngiliz-Rekabeti-/-Do%C3%A7.-Dr.-Steven-Sabol-> 05.04.2018 tarihinde erişim sağlandı.

Türkoğlu, İ. (2016). *Kırgızlar*. TDV. İslam Ansiklopedisi. 02.03.2018 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirgizlar> adresinden erişildi.

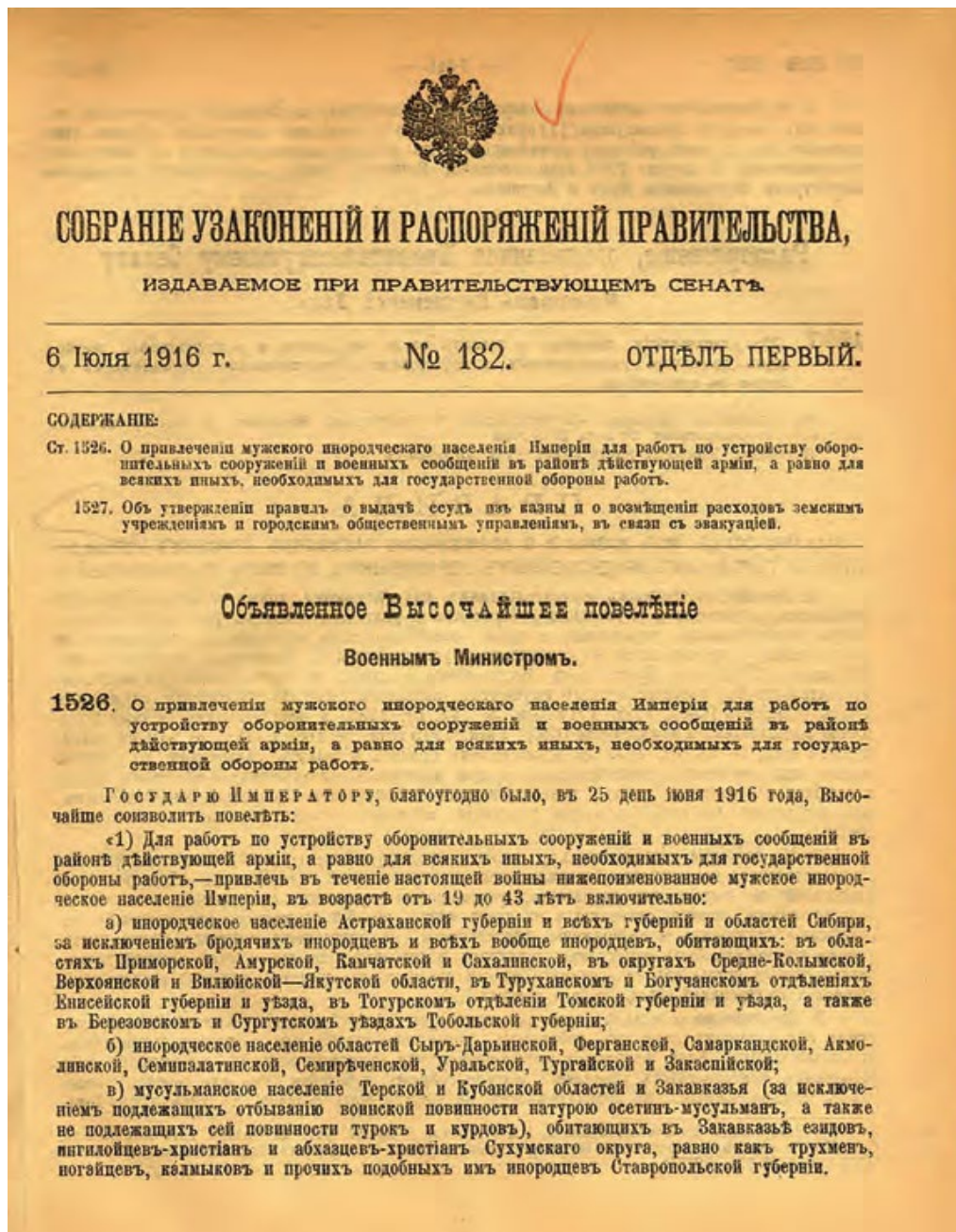
Galieva, Z. *Kırgızistan'da 1916'da ayaklanmanın 7 nedeni*. 26.03.2018 tarihinde http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:12233 adresinden erişildi

Yury İ. F. , *1916'da Kırgız isyanı*, 19.06.2019 tarihinde <http://golos.ruspole.info/node/7508> adresinden erişildi.

Çile Zamanı Orta Asya da 1916 isyanının öyküsü. 03.03.2019 tarihinde <https://iias.asia/the-newsletter/article/time-ordeal-story-1916-revolt-central-asia> adresinden erişildi.

1916 kıyamı ve büyük Türkistan katliamı, 100. yılında Fatih'te anıldı. 17.03.2016 tarihinde <http://www.islamianaliz.com/h/35350/1916-kiyami-ve-buyuk-turkistan-katliami-100-yilinda-fatih-te-anildi> adresinden erişildi.

EKLER

Ek-1 Çar II. Nikola'nın 25 Haziran 1916 Tarihli Fermanının Rusça Metni

и 2) Определение возрастов инородческого населения, подлежащего привлечению къ работамъ, согласно предыдущему (1) пункту, а равно установление подробныхъ правилъ привлеченія ихъ къ симъ работамъ приблизительно къ порядку, заключающемуся въ Высочайше утвержденномъ 3 августа 1914 года положеніи Военнаго Совѣта, предоставить соглашенію Министровъ Внутреннихъ Дѣлъ и Военнаго.

Распоряженіе, объявленное Правительствующему Сенату

Министромъ Внутреннихъ Дѣлъ.

1527. Объ утвержденіи правилъ о выдачѣ ссудъ изъ казны и о возмѣщеніи расходовъ земскимъ учрежденіямъ и городскимъ общественнымъ управленіямъ въ связи съ эвакуаціей.

На подлинныхъ написано: «По соглашенію съ Министромъ Финансовъ и Государственнымъ Контролеромъ *утверждаю*», 29 июня 1916 года.

Подписалъ: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ *Штормеръ*.

П Р А В И Л А

О ВЫДАЧѢ ССУДЪ ИЗЪ КАЗНЫ И О ВОЗМѢЩЕНІИ РАСХОДОВЪ ЗЕМСКИМЪ УЧРЕЖДЕНІЯМЪ И ГОРОДСКИМЪ ОБЩЕСТВЕННЫМЪ УПРАВЛЕНІЯМЪ, ВЪ СВЯЗИ СЪ ЭВАКУАЦІЕЙ *).

1. Вывозъ, по военнымъ обстоятельствамъ, изъ мѣстностей, коимъ угрожаетъ нашествіе непріятеля, имущества и служащихъ губернскихъ и уѣздныхъ земскихъ учреждений и городскихъ общественныхъ управленій, а равно семействъ сихъ служащихъ, принимается на счетъ казны и производится на основаніяхъ, установленныхъ Высочайше утвержденнымъ, 20 августа 1914 года, Временнымъ Положеніемъ о вывозѣ на счетъ казны, по военнымъ обстоятельствамъ, государственнаго имущества, правительственныхъ учреждений, служащихъ и ихъ семействъ (Собр. Узак. 1914 года, № 242, ст. 2325) и послѣдующими по сему Положенію дополненіями и измѣненіями (Собр. Узак. 1915 года, № 16, ст. 123; № 349 ст. 2572, и 1916 года, № 38, ст. 202), за исключеніемъ правилъ о выдачѣ служащимъ въ случаѣ выѣзда ихъ семействъ, двухмѣсячнаго, а при повторныхъ эвакуаціяхъ—мѣсячнаго оклада жалованья и столовыхъ денегъ, равно о выдачѣ безсемейнымъ служащимъ или семейнымъ, при отсутствіи семействъ во время эвакуаціи, мѣсячнаго оклада жалованья и столовыхъ денегъ.

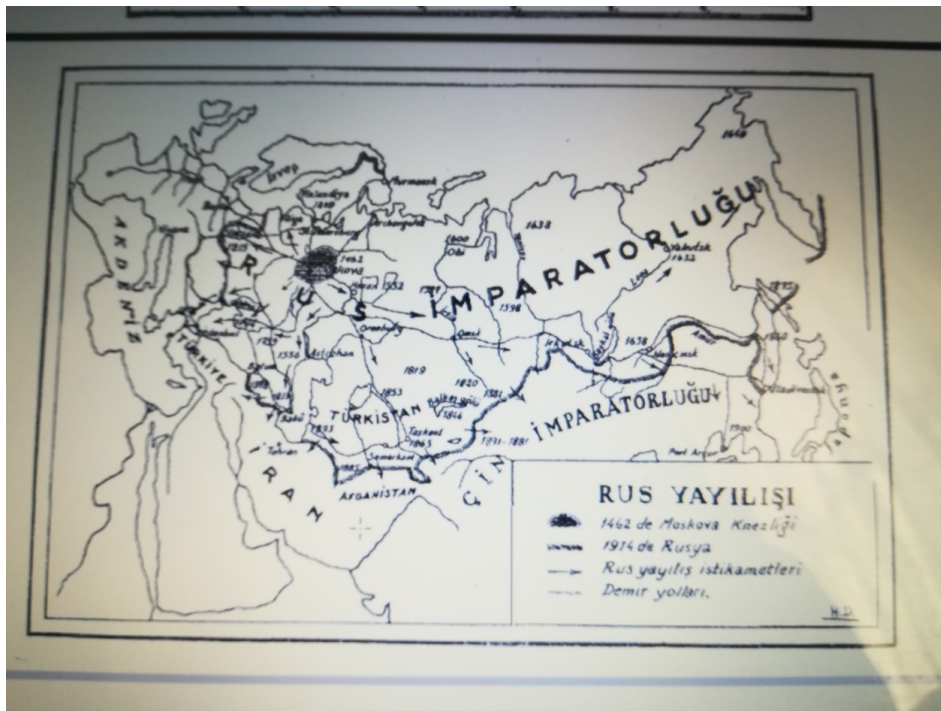
2. На покрытіе неполежащихъ, согласно предыдущей статьѣ, обращенію на средства государственнаго казначейства издержекъ земскихъ учреждений и городскихъ общественныхъ управленій по вывозу ихъ имущества, учреждений и служащихъ съ семьями, а также на выдачу иныхъ, помимо относимыхъ на счетъ казны, пособій служащимъ при эвакуаціи, на содержаніе служащихъ и продолженіе дѣятельности, въ потребныхъ случаяхъ вывезенныхъ учреждений могутъ быть отпускаемы земствамъ и городамъ, по ихъ о томъ ходатайствамъ, безпроцентныя ссуды изъ ассигнуемаго на сей предметъ изъ средствъ казны въ распоряженіе Министра Внутреннихъ Дѣлъ особаго кредита.

3. Ходатайство о выдачѣ ссудъ изъ казны (ст. 2) возбуждается подлежащимъ губернскимъ или уѣзднымъ земскимъ собраніемъ, городской думою или собраніемъ городскихъ уполномоченныхъ. Если, вслѣдствіе состоявшейся уже эвакуаціи земскихъ учреждений, либо городскихъ общественныхъ управленій земское собраніе, городская дума или собраніе городскихъ уполномоченныхъ, по принадлежности, не можетъ быть создано, то упомянутое хода-

*) Утверждены на основаніи п.п. 1, 4 и 6 раздѣла I Высоч. утв. 29 ноября 1915 года Полож. Сов. Мин. о вывозѣ, по военнымъ обстоятельствамъ, земскихъ и городскихъ общественныхъ учреждений (Собр. узак. № 358—1915 г.).

Ek-2 Türkistan ve Kafkasların Ruslar tarafından zaptı Akdes Nimet Kurat,Rusya Tarihi Başlanğıçtan 1917'ye Kadar

Ek-3 Rus yayılışı Akdes Nimet Kurat,Rusya Tarihi Başlanğıçtan 1917'ye Kadar

Ek-4 Ayaklanma sonucu idam edilen Kırgızlar Turdubek Şeyşekanov Göldeki İsyan

**Григорий Исаакович
Бройдо (1985-1956)**

Ek-5 Grigory Isaakovich Broydo: olaylara tanıklık eden araştırmacı-siyasetçi

Ek-6 Tanrı Dağları geçitlerinden Çin'e göç eden Kırgızlar Baktıbek Maksütov
Ürkün Kızıl Katliam

KIRGIZ CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANININ GENELGESİ

Genelge No: 104

Tarih ve Yer: 27 Mayıs 2015 Bişkek

Konu: 1916 Yılında meydana gelen hadiselerin 100. Yılı hakkında

1. Ürkün sırasında vefat edenlerin aziz hatırasını ebediyen yaşatmak ve 1916 yılındaki milli bağımsızlık mücadelesinin ülkemizin tarihindeki ve Kırgız Devletinin kuruluşunda layık olduğu yeri belirlemek Kırgızistan halkının kutsal bir sorumluluğu olarak kabul edilmelidir.

2. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti 1916 yılında vuku bulan hadiselerin 100. Yılına ithaf edilmek üzere düzenlenecek etkinliklerin planlanması ve gerçekleştirilmesi için aşağıdaki hususların yerine getirilmesini istiyorum:

- 1916 yılındaki hadiselerde insanların toplu olarak öldüğü yerlerdeki cesetlere ait kemiklerin toprağa verilmesi için gerekli işlemlerin yapılması,

- Bişkek'te bir anıt yapılması, vefat edenlerin naaşlarının gömüleceği yerlerde anıta mezar taşı dikilmesiyle 1916 yılında vuku bulan hadiselerin aziz hatırasının ebediyen muhafaza edilmesi,

-1916 hadiselerine tarihi bakımdan objektif değerlendirmeler yapmak için KC Cumhurbaşkanlığına bağlı Tarih Araştırmaları Komisyonuna tarih alanındaki uzmanların ve sosyal bilimler alanında çalışan diğer uzmanların katılımıyla bir çalışma grubu oluşturulması, söz konusu çalışma grubunca bilimsel ve eğitsel konferanslar verilmesi,

-Kırgız halkının birliğini sağlamlaştırma, vatandaşlık ve vatanseverlik duygusunu geliştirmeye yönelik eğitim verilmesi idealinin yaygınlaştırılması konusunda toplumun bilinçlendirilmesi için bilgi kaynaklarının desteklenmesi,

- Söz konusu genelge dolayısıyla oluşacak harcamalar için Maliye Bakanlığının gerekli ödenekleri ayırması,

3. 1916 yılında vuku bulan milli mücadele başkaldırısının ve Ürkün'ün 100. Yılına ithaf edilen sosyal faaliyetlerin himaye edilmesi için Cumhurbaşkanlığına bağlı Sosyal Destek ve Koruma fonundan ödenek verilmesi;

3 000 000 som'un Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Isıkgöl bölgesinin yetkili organlarına ve dağ geçitlerinde hayatını kaybedenlerin kemiklerinin toprağa verilmesi konusunda acil işleri Kırgız Cumhuriyeti Olağanüstü Haller ve Afet İşleri Bakanlığı devlet diğer resmi kurumlarıyla birlikte gerçekleştirmesi için,

5 000 000 som'un Kırgız Cumhuriyeti Kültür, Enformasyon ve Turizm Bakanlığına, 1916'da meydana gelen hadiselerde kurban olanların aziz hatıralarının ebediyen muhafaza edilmesini sağlamak, desteklemek ve himaye etmek amacıyla yapılacak işleri acil olarak gerçekleştirmeleri için,

2 000 000 som'un Kırgız halkının tarihi ve kültürel mirasını korumaya yönelik hizmetlerde bulunan Muras Vakfına, 1916 yılında vuku bulan hadiseler konusunda arşiv oluşturma ve çeşitli bilimsel araştırmalar yürütme, Çalışma grubuyla yaptıkları işlerin neticesine bağlı olarak bilimsel, eğitsel konferanslar düzenlenmesi, bunun yanı sıra çıkarılan çalışma raporlarının ve belgelerinin yaygınlaştırılması konusunda destelenmesi için ödenmesine tarafımdan karar verilmiştir.

4. Bu genelge hükümlerinin yürütülmesiyle ilgili denetimler KC Cumhurbaşkanlığına bağlı Etnik Topluluklar, Din İşleri ve Vatandaşlık kurumu bünyesinde ki İcra Kuruluna verilmiştir

Kırgız Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı
Almazbek Atambayev

Ek-7 Kırgız Cumhurbaşkanınının 1916 Olayları için yayımladığı genelge. Kaynak Baktibek Maksütov Türkistan'da Büyük İsyân 1916.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Emrah BAYRAKDAR
Doğum Yeri ve Yılı : Merzifon-Amasya 05/02/1987
Medeni Hali : Bekar
Yabancı Dili : İngilizce
E-posta : Byrktr_05hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Gümüşhacıköy Yabancı Dil Ağırlıklı
Lise
Lisans : Samsun 19 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans : Kastamonu Fen Edebiyat Fakültesi
Üniversitesi

Mesleki Deneyim

İş Yeri-..... Daday Lisesi Ücretli Öğretmenlik
İş Yeri-..... Tosya Polis Memuru(Halen devam
etmekteyim)

